

STEPHEN HOWE

İMPARATORLUK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 151

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 151

D

Stephen Howe

Oxford kentindeki Ruskin College'te siyaset dersleri veren ve *New Statesment*, *Independent* gibi yayınların düzenli yazarlarından biri olan Howe, imparatorluk olgusunun yanı sıra İrlanda ve Birleşik Krallık ilişkileri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinir.

Howe, Stephen
İmparatorluk
ISBN 978-975-298-537-7 / Türkçesi: Sinem Gül
Temmuz 2015, Ankara, 175 sayfa
Kültür Kitaplığı: 151; Siyasetbilim: 9

İMPARATORLUK

Stephen Howe

DOST

ISBN 978-975-298-537-7

Empire
Stephen Howe

Türkçesi, Sinem Gül

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi
Sertifika No: 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Sertifika No: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Giriş:
Bugün Haberleri Okuyorum...

Dünya tarihinin büyük bölümünü imparatorlukların tarihi oluşturur. Hatta yeterince geniş bir tanım yapılıp yeterince geriye gidilirse, *tüm* tarihin imparatorluk –ya da koloni– tarihi olduğu söylenebilir. Bu kısa kitap en eski zamanlardan itibaren ve yerkürenin her yeri için tüm insanlık tarihine ilişkin bir şeyler söylemeye çalıştığından, başlamak için tek mantıklı yer, günümüz gazeteleridir.

"Bugün" 14 Şubat 2002, bu kitap üzerindeki çalışmalarımı –umarım ki– bitirmek üzere olduğum gün. Kitabın geri kalanında kaçınmaya çalıştığım bir sınırlama benimseyerek, kendimi bugünün başlıca Londra gazeteleriyle kısıtlayacağım; aslında tüm dünyadan gazeteleri de tarayabilirim, tek kısıtlamamsa acınacak derecede kısıtlı dil becerim olur. Kimi eleştirmenlerin belki de biraz aşırı bir heyecana kapılarak yeni bir küresel imparatorluk türü olarak tanımladıkları bir iletişim sistemi olan İnternet'in sayesinde bu. Yine de kalburüstü İngiliz gazeteleri tüm dünyadan haberlere yer veriyorlar – ve, görünüşe bakılırsa, bu haberlerin neredeyse hepsi, şu ya bu biçimde, imparatorluk miraslarıyla ilgili.

Pek çok Batılı için 14 Şubat, âşıkların birbirlerine kartlar ve hediyeler verdikleri Sevgililer Günü demek. Bu gelenek çok yakın zamanlarda Hindistan'da da popülerleşti. Ama bir İngiliz gazetesinin haberine göre muhafazakâr Hindu partisi Shiv Sena'nın eylemcileri bunu şiddetli biçimde protesto ediyorlardı. Bu kutlamanın tümüyle materyalist ve ahlaksızca olduğundan yakınıyorlardı. Onlara göre, Hint geleneği ve diniyle hiçbir ilgisi olmayan, hatta onları tehdit eden yabancı bir kültürel ithalattı bu. Genç Hinduların bir Hıristiyan azizin adını almış bir günü –din dışı bir bağlamda da olsa– kutlamaları rezillikti. Shiv Sena'nın Sevgililer Günü karşıtı fanatikleri yalnızca zararsız bir şenliği kınamıyorlar. En azından kendi bakış açılarına göre, kültürel emperyalizm güçlerine karşı koyuyorlar. Sevgililer Günü; McDonalds, Coca-Cola, Batı pop müziği ve "serbest" cinsel ahlakla birlikte, Hint uygarlığının karşısındaki küresel bir tehdit. Gerçekten yaşamış olup olmadığı bilinmeyen bu azizin etkisine direnmek, Hindistan'ın kolonyalizm karşıtı köklü mücadelesinin bir devamı.

Guardian'ın baş haberiyse daha kasvetli. ABD'nin, on yılı aşkın süredir zaman zaman çatışmaya girdiği, Saddam Hüseyin Irak'ına karşı yeniden savaş açmayı planladığı bildiriliyor. Iraklılar ve genel olarak ABD siyasetini eleştirenler, bu Arap devletine karşı sürekli yinelenen tehdit ve saldırılarını emperyalist olarak tanımlıyor, bazıları asıl güdünün, bölgenin petrol rezervleri üzerinde Amerikan mülkiyetli çokuluslu şirketlerin kontrolünü kurmak olduğunu öne sürüyor. Bir başka bakış açısına göreyse imparatorluk kurma yönünde saldırganca emeller besleyen aslında, komşularına karşı sürekli bir tehdit olduğu öne sürülen

–1990-1991'de kısa bir süreliğine Kuveyt'i işgal ve ilhak etmişti– Irak'tı. Irak'la komşularının varlığı ve aralarındaki sınırların konumu neredeyse tümüyle, kolonyal geçmişe dayanıyordu. 20. yüzyılın ikinci onyılında Osmanlı imparatorluğunun enkazından, Britanya ve Fransa tarafından şekillendirilmişlerdi.

Ortadoğu'nun kısa süreli Avrupa kolonyal yönetimi döneminin oldukça doğrudan bir başka sonucu da, son aylarda neredeyse her gün olduğu gibi, günün gazetelerinde fazlasıyla yer bulmuştu: İsraillilerle Filistinliler arasındaki şiddet olayları. Özellikle de Arap dünyasından bazıları İsrail'in varlığını kolonyalist bir olgu sayıyorlar. Kimileriyse erken dönemlerde Siyonist hareketi desteklemiş olması nedeniyle eski kolonyal güç Britanya'yı suçluyorlar. Ama İsraillilerin pek çoğu ülkelerinin doğuşunu ve ayakta kalmasını, hem Britanya hem Arap emperyalizmine karşı mücadeleyi içeren *anti*-kolonyalist bir öykü olarak görüyorlar.

İstanbul'da dilbilimci ve seçkin siyaset mücadelecisi Noam Chomsky –daha çok, tüm dünyadaki Amerikan "emperyalizmi"ne yönelik çok sayıdaki eleştirisiyle tanınır– Kürt sorunu hakkındaki yazılarına Türk hükümetinin getirdiği sansürle ilgili davayı kazandı. Türkiye'deki ve başka yerlerdeki Kürtlerin acılarının temelde 20. yüzyıl başlarında eski imparatorluk sistemi çöktüğünde Kürtlerin ulusal bağımsızlıklarını kazanmayı başaramamalarından kaynaklanması açısından, pek çoklarına göre –ama Türk milliyetçilerine göre değil– bu da imparatorluğun bir diğer sonucuydu.

Ancak çoğu kişi için başlıca uluslararası haber, 1990'lardaki Balkan çalkantıları sırasında savaş suçu işlemekle

suçlanan eski Yugoslavya lideri Slobodan Miloseviç'in Lahey'de sürmekte olan davasıydı. Miloseviç'in böylesine ölümcül bir rol oynadığı çatışmalar uzun vadede, daha 100 yıl öncesine dek bölgeyi yönetmiş olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının mirası. Daha kısa vadeye bakıldığındaysa, yargılanmakta olduğu, Bosna ve Kosova'daki savaşlar, katılımcıların –küçük Arnavutluk'tan süper güç Amerika'ya dek– hepsinin düşmanlarınca emperyalist saldırganlıkla suçlandığı savaşlardı.

Yargılandığı mahkeme de kimilerine göre emperyalistlerin bir yaratımıydı. Bu eleştirileri getiren kişilere göre tüm "evrensel" insan hakları fikri aslında, Batılı emperyalist ya da eski kolonyal güçlerin hangi "haklar"ın evrensel olması gerektiğine ilişkin kendi son derece spesifik ve yerel fikirlerini başka herkesin inanç ve geleneklerini çiğneyerek kabul ettirmeye çalıştıkları koca bir düzenbazlıktır. "Uluslararası hukuk" yapısı kolonyal çağda, kolonyal güçler tarafından yaratılmıştır. Napolyon, Anglo-Sakson ve bunlardan önceki Roma hukuklarının karışımına dayandırılmış ve Avrupalı olmayan herhangi bir hukuk fikrinden neredeyse hiçbir şey almamıştır. Ama eski kolonilerin çoğunun hukuk sistemleri de eski efendilerinin sistemlerini temel alır.

Britanya Başbakanı Tony Blair Afrika'daki kimi eski Britanya kolonilerine yaptığı ziyaretten yeni dönmüştü. Oradayken bu ülkelerin yaygın yoksulluk ve kargaşa sorunlarının çözülmesine yardım etmek için daha fazla şey yapılması gerektiğini ısrarla belirtti. Bağımsız Afrika'nın sıkıntılarının ne kadarının kolonyal mirasa dayandırıl-

ması gerektiği ve hatta kolonyalistlerin geri dönmeleri halinde Afrika'nın durumunun daha mı iyi olacağı yönündeki sava sayısız gazetenin köşe yazılarında ve okur mektubu sütunlarında sayısız katkıda bulunulmuştur. Özellikle muhafazakâr *Daily Mail*'den kimi muhabirlerse Britanya'nın geriye kalmış az sayıdaki dış kolonilerinden biri olan Cebelitarık'ın üzerindeki hükümranlığının sona ermesi olasılığı karşısında çileden çıkmış durumdalar. Zimbabwe'de seçimler yaklaşırken hükümet ana muhalefet partisini emperyalizmin aleti ve ulusal egemenliğe karşı bir tehdit olmakla suçlarken, kendisinin de –Britanyalı koloni yerleşimcilerinin soyundan gelen– beyaz Zimbabwelileri oy hakkından yoksun bıraktığı öne sürülüyordu. Britanya'nın Afrika meseleleriyle çok eski zamanlara dayanan ilişkisi günün gazetelerinin ölüm ilanları sayfalarında da yer bulmuştu, çünkü 1950'lerde ve 1960'larda Westminster'ın en önde gelen "Afrika'nın Dostları"ndan biri olan, İşçi Partili siyasetçi Maurice Foley vefat etmişti.

Bu arada, Blair, Britanya'da yaşayan Hintli sanayici Lakşmi Mittal'ın Romanya'nın eskiden devlet mülkiyetindeki çelik fabrikalarını ele geçirmesine yardım etmek için gayri meşru nüfuz kullanımında bulunduğu suçlamalarının kuşatması altındaydı. Bu da pek çok açıdan "postkolonyal" bir meseleydi. Bir zamanlar Britanya Hindistan'ı yönetmiş olmasaydı, Hintli bir işadamı ne Britanya bağlantılı bir şirketi yönetir, ne de Britanyalı bir siyasi partiye bağışta bulunurdu. "Batılı" bir şirketin Romanya'daki çökmüş sanayi tesislerini satın alması da kimilerine göre, ekonomik emperyalizmin göstergesiydi. Kimilerine göreyse Romen çelik endüstrisinin çökmüş *olması*, artık ayakta olmayan

bir imparatorluğun, Sovyet Komünist imparatorluğunun suçuydu. Yine kimilerine göreyse Bay Blair'in başka hiç kimseye danışmadan iddia edildiği biçimde davranabilmesine olanak tanıyan aşırı merkezileşmiş, hesap verme yükümlülüğü getirmeyen yürütme gücü, imparatorluğun miraslarından bir diğeriydi. Bu bakış açısına göre, bir zamanlar "onlar"a, yani yerkürenin her yerindeki koloni tebaasına hükmetmekte kullanılmış otokrat yönetim alışkanlıkları günümüzde yurtiçinde "biz"im başımıza hâlâ belaydı. Bizzat Britanya'nın, Britanya imparatorluğunun son kolonisi olduğunu söyleyenler de var.

İskoçya'nın 300 yıl önce kaybettiği ve 1998'de ancak kısmi olarak geri kazandığı yasama güçlerini kullanan İskoç parlamentosu, tilki avcılığının yasaklanmasını kabul etti. Britanya Adaları'na Norman ya da Roma imparatorluk istilacılarıyla gelmiş, hatta 1.500 yıl önce Avrasya'da devasa, ama kısa ömürlü imparatorluklar kurmuş olan orta Asyalı göçebelerin geleneklerinden türemiş olabilecek bu barbarca hobinin heveslileri çileden çıkmıştı. Ama İskoçya'da bu heveslilerin sayısı fazla değildi. İskoçların pek çoğu tilki avcılığının gerçek bir İskoç sporu değil, temelde İngiliz "sporu" olduğunu söylüyor – ve onlara göre İngiltere'nin İskoçya üzerindeki siyasi nüfuzu kadar kültürel nüfuzu da her zaman bir tür kolonyalizm olmuştu.

Bu tür hatırlatmalara gereksinim duyabilecek olanlara Britanya'nın eski kolonilerinden gelen göçmenlerin Britanya yaşamının her yönüne damgalarını vurduklarını hatırlatan bir düzine haber vardı. Nijerya doğumlu bir erkek öğrencinin öldürülmesine, siyah bir "süpermodel"in

bir gazete tarafından mahremiyetinin ihlal edilmiş olduğu iddiasına ve çoğu Pakistanlı ailelerden gelme militan Britanyalı İslamcıların sözde terörist eylemlerine ilişkin davalar mahkemelerde sürmekteydi. Hindistan doğumlu bir parlamento üyesi, parlamento kurallarını ihlali nedeniyle çalışma arkadaşlarından özür dilemek zorunda kalmıştı – ve, söz konusu meseleyle görünüşte ilgisiz bir tutumla, beyanını etnik kökenlerinden gurur duyduğunu belirterek noktalamıştı. Bu haberlerin bu kadar çoğunun irili ufaklı suçlarla ilgili olması, emperyalizm sonrası Britanya'nın çok-ırklılığının kimi yönlerinin ne kadar sorunlu olduğuna işaret ediyordur belki de. Ama gazetelerin spor ve sanat sayfaları daha olumlu ve kesinlikle daha dengeli bir tablo çiziyor. İngiltere'nin Hollanda karşısındaki genel olarak donuk futbol performansında Darius Vassel başarısıyla öne çıkmış. Hem Vassel, hem İngiltere takımının öteki "yeni çocuğu" Michael Ricketts ve ayrıca öteki takım üyelerinden üçü, koloni ülkelerinden gelmiş göçmenlerin çocukları. Dünyanın öte yanında, yine böyle bir kökenden gelen Nasser Hussein, temelde bir imparatorluk oyunu olan krikette Yeni Zelanda'ya karşı mücadele eden on bir kişilik İngiltere takımına kaptanlık ediyordu. Ultra-muhafazakâr *Daily Telegraph*'ın sanat sayfasının baş haberiyse, pop müzikte "En İyi Yeni Grup" olarak nitelenen ve Jamaika kökenli üç kadın şarkıcıdan oluşan Mis-Teeq adlı vokal grubuyla yapılan söyleşiydi.

İmparatorluğun yankıları hayal gücü ve metafor düzeylerinde de yeniden karşımıza çıkıyor. Oscar adayları açıklandı. Çatışan imparatorluklara, egzotik kültürel karşılaşmalara ve bir şer gücünün dünyaya egemen olma çabasına

ilişkin epik bir fantezi olan, J. R. R. Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi*'nin sinema uyarlaması açık arayla önde gidiyor. Ve üst düzey bir Britanya polisinin, itibarını yitirmiş bir meslektaşının Cleveland'ın yerel aynasızları arasında bir "şer imparatorluğu" kurmuş olduğunu söylediği belirtiliyor.

Tarihteki büyük imparatorluk sistemleri –Batı Avrupalı güçlerin deniz imparatorlukları kadar, kara temelli Rus imparatorluğu da– son yarım yüzyılda çökmüş olsa da, küresel düzeyde yaşamın neredeyse her yönünü onların mirasları şekillendiriyor. Bu arada dünya siyasetinde toprağa dayalı eski imparatorlukların yerini neyin aldığı konusunda şiddetli bir tartışma –ve spekülasyonlar– sürüyor. ABD'yle bağlaşıkları, uluslarüstü şirketler, finans ve medya kuruluşları ya da daha genel olarak "küreselleşme güçleri" yeni bir imparatorluk sistemi oluşturuyorlar mı? Elinizdeki kısa kitapta bu geniş alanı tarayarak, iç içe geçmiş üç işi yapmayı deneyeceğim:

İlk olarak, yüzyıllar içerisinde ve çeşitli kıtalarda "imparatorluk fikri"nin yöneticiler, tebaaları ve sonraki dönemlerin analistleri açısından ne anlama (elbette, çok geniş terimlerle!) gelmiş olduğuna ilişkin bir yorum.

İkinci olarak, kavram ve tarihyazımı açılarından bir berraklaştırma denemesi: çok sıkıcı bir sınıflandırma tarzına girişmeden, "imparatorluk", "emperyalizm", "kolonyalizm", "kolonileşme", "neo-kolonyalizm" ve benzeri etiketlerin çok sayıdaki kullanım ve yanlış kullanımlarını açıklama denemesi.

Üçüncü olarak, emperyalizmin günümüz dünyasındaki çok çeşitli ve genellikle tuhaf ikinci yaşamlarının bir "en-

Resim 1. Britanya'nın imparatorluk gücünün doruk döneminden klasik bir görüntü: Victoria, hayranlık içindeki bir yerliye Kitabı Mukaddes'i sunuyor. Thomas Jones Barker'ın *The Secret of England's Greatness* adlı yapıtı, iktidar, dindarlık, sadakat, hükümdarların yükümlülükleri ve yönetilenlerin sefilce minneti temalarını birleştirmektedir.

vanteri": hem jeopolitiğin "gerçek dünyası", hem de kolonyalizm ve onun çeşitli "post-"larının incelenmesi ya da tartışılmasıyla ilişkili çeşitli entelektüel alanlar.

I. Bölüm

EMPERYALİST KİMDİR?

İleride göreceğimiz gibi, imparatorluk sözcüğünün karmaşık bir tarihi ve farklı, şiddetle tartışılan pek çok anlamı olmuştur. Aynı zamanda, çoğu daha yeni, ama yine tartışmalı sözcüklerle iç içe geçmiştir: emperyalizm, kolonyalizm ve son zamanlarda neo-kolonyalizm, küreselleşme vb. Farklı zaman ve yerlerde bu çorbaya, çok sayıda bileşik terim de katıldı: gayri resmi imparatorluk, alt-emperyalizm, kültürel emperyalizm, iç emperyalizm, postkolonyalizm vb. Bütün bu etiketlere genellikle ağır bir geçmiş yükü de iliştirilmiştir: kimi zaman ayrıntılı bir kuramsallaştırmayı, kimi zamansa ham duyguları içeren çok ağır bir tarih ve ideoloji. Bütün bu terimlerin birbirleriyle ilişkilerinin de yine çok tartışılması ve kimi zaman birbirleriyle karıştırılmaları işleri iyice güçleştirir. Bu kitabın adı kararlaştırılırken yaşanan duraksama bunun göstergelerinden biridir: "İmparatorluk", çoğul olarak "İmparatorluklar", "Emperyalizm" ya da belki "Kolonyalizm".

Söz konusu güçlükler yalnızca kavramsal değil, aynı zamanda siyasal ve duygusaldır. Günümüzde bir şeyin em-

peryalist ya da kolonyal olarak tanımlanması neredeyse her zaman, ona karşı düşmanlığı, ahlaksızca ya da gayri meşru sayıldığını ima eder. Diyelim ki Afganistan'daki Amerikan faaliyetlerini, Kuzey İrlanda'daki Britanya ya da Tibet'teki Çin politikalarını "emperyalist" ya da "kolonyalist" olarak niteleyenler, bu faaliyetlerin nedenleri ya da niteliklerine ilişkin bir kurama göndermede bulunuyor olabilirler de olmayabilirler de. Ancak bize bir şeyi gayet açıkça söyledikleri neredeyse kesindir: söz ettikleri şeye karşı büyük bir nefreti.

İmparatorluğun Kötü Bir Şey olduğu fikri hayal dünyalarımıza da işlemiştir: bilimkurgu ve fantezi edebiyatına, popüler filmlere ve bilgisayar oyunlarına. *Yıldız Savaşları* filmlerinde kötü adamlar Şer İmparatorluğu'dur. *Yüzüklerin Efendisi*'nde kötü Sauron bir imparatorluğa hükmeder ve her şeyi hükmü altına alma planları yapar. Soylu Gondor ise, aksine, bir "ülke" ya da krallıktır – oysa kimi Ortadoğu tarihsel sosyolojisi analistleri Gondor'un geniş, çok etnikli siyasi sistemini kuşkusuz imparatorluk olarak niteleyeceklerdir. Hobbitler ise hiçbir hükümdarı, hatta belki de herhangi bir hükümeti olmayan küçük bir cumhuriyette yaşarlar. İşin en tuhaf yönüyse Hobbitlerin Shire'ının bariz bir biçimde İngiltere olmasıdır, oysa kitabın yazıldığı sıralarda yazarın "İngiltere"si hâlâ küresel bir imparatorluğa hükmediyordu. Ve J. R. R. Tolkien'in gençliğinde zamanın kitle medyası, popüler kültürü ve büyük oranda da sanatı, günümüzdekinin tam tersi gibi görünen bir imparatorluk imgesini yansıtıyordu. İmparatorluk kurucusu olmak bir maceracı, bir kahraman, başkalarının iyiliği için özveriyle çalışan biri olmak demekti. Yalnızca

modern Britanya'ya değil, antik Roma'ya ilişkin betimlemelere de bu türde onaylayıcı bir görüntü egemendi. İmparatorluk sahibi ülkeleri aşıp tüm Avrupa'ya, Atlantik'e, hatta dünyaya yayılan bir görüntüydü bu. Hiçbir kolonisi olmamakla kalmayıp, pek çok kişi tarafından başkalarının kolonyalizmlerinin kurbanı sayılan İrlanda ve Polonya gibi ülkelerde bile imparatorluk haşmeti vizyonları yazarlarla sanatçıları büyülüyordu. Öncü Hint ya da Mısır milliyetçileri, Pan-Afrikacılar ve Pan-Arapçılar yaşamlarını yöneten Avrupa imparatorluklarına öfke kusuyorlardı. Ama geçmişin sisleri arasında bir yerlerde bir zamanlar kendilerinin de imparatorluklarının olduğu –ve gelecekte yeniden olabileceği– düşüncesinden cesaret buldukları günümüzde pek hatırlanmıyor.

İmparatorluğa ilişkin fikirler geçen yüzyılda genel bir onaydan neredeyse evrensel bir nefrete dönüşmekle kalmadı, aynı zamanda sınırsızca ya da kontrolsüzce yayılıp çoğaldı. Sözcük olarak "emperyalizm," emperyalleşti; "kolonyalizm," dillerimizi kolonileştirdi. Bu terimler bilimkurgunun galaksilerine ve paralel evrenlere yayılmakla kalmadılar. Aşırı uçta, herhangi bir kişinin, grubun ya da şeyin başka bir kişi, grup ya da şey karşısındaki sözde üstünlüğünü, ya da egemenliğini, ya da nüfuzunu betimlemekte kullanılır oldular. Bu kullanımların bazılarının metaforik olduğu açık; bazılarıysa görünüşe bakılırsa, kelime anlamıyla kullanılıyor. Günümüzün çeşitli söylemlerinde gündelik yaşamlarımız teknoloji, bürokrasi ya da reklam endüstrisi tarafından "kolonileştirilmiş" durumda. Ticaret, finans, medya, hatta spor alanlarında neredeyse her büyük kurum, onu sevmeyenler için bir "imparatorluk." Rakip

İngiliz futbol kulüplerinin bazı taraftarları için Manchester United bir "şer imparatorluğu: ve bu etiket *tümüyle* bir şakadan, ya da *yalnızca* bir metafordan ibaret görünmüyor.

Bu tür söylemsel aşırılıklar bir kenara bırakıldığında bile bu sözcüklerin siyasi kullanımları başa çıkılamayacak denli geniş çaplı ve değişken görünebilir. Aynı halklar farklı dönemlerde ya da farklı bakış açılarına göre emperyalist ve emperyalizm kurbanı, kolonici, kolonileştirilmiş ya da postkolonyal halklar olarak görülebilirler. Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarındaki beyaz yerleşimciler, bölgenin eski sakinlerini büyük oranda imha edip Afrikalıları köleleştirdikten sonra, 18. yüzyıl sonlarında kendilerini İngiltere hâkimiyetinin kurbanları olarak görmeye başladılar. Aynı zamanda dünyanın ilk başarılı antikolonyal devrimini başlatmış olan koloniciler –ve biraz daha ileri bir tarihteki dille, kolonyalistlerdi– onlar. Beyaz Avustralyalıların Britanya yayılmacılığının ve yerleşimciliğinin kolonyal projesinin vârisleri oldukları açıktır. Kimilerine göre, hâlâ temel haklardan yoksun ve marjinalize edilmiş halde yaşayan ve atalarının topraklarının çoğundan yoksun bırakılmış olan Avustralya Aborijinleri karşısında hâlâ kolonyalistler. Ancak Avustralyalıların pek çoğu, biraz da haklı olarak, Britanya'ya karşı mücadele edip uygulamada bağımsızlıklarını kazanmış *anti*kolonyal bir siyasi gelenekten geldiklerini düşünüyorlar. Bu mücadelenin başarılı olduğu derecede, günümüzde Avustralya –en azından kimi tanımlar bağlamında çok tartışılan sözcüklerden bir diğeriyle– *post*kolonyal bir toplum. Ama en azından tümüyle bağımsız bir Cumhuriyet değil de resmi olarak Britanya Monarşisi'ne bağlı olmasıyla –ya da, hatta, toplumsal tu-

Resim 2. Direnişçiler: Savaş yaraları taşıyan iskeletler, Maiden Castle, Dorset, İngiltere. Bunlar, muhtemelen, İÖ 45 civarında Roma istilasına karşı savaşırken öldürülmüş olan Durotriges halkının Britanyalı savunucularıydılar.

tumlar eski imparatorluk efendilerine karşı eski Avustralya Başbakanı Paul Keating'in nitelemesiyle "kültürel yaltaklanma" etkisi altında olduğu için– Avustralya'nın hâlâ Britanya imparatorluk gücünün kalıntısına bağlı olduğunu savunanlar da var. Çemberi tamamlarsak, kimi muhafazakâr Avustralyalı siyasetçiler ülkelerinin geniş çaplı Asyalı göçünden dolayı "kolonileştirilme" riski altında olduğundan ya da Japon ve öteki Asya ekonomik güçlerinin "yeni emperyalizm"ine maruz kaldığından bahsediyorlar.

"İmparatorluk" ve "emperyalizm" terimleri en genel anlamlarıyla, daha güçlü bir devlet ya da toplumla, daha güçsüz bir devlet ya da toplum arasındaki her tür ilişkiyi tanımlamakta kullanılmıştır. Daha yararlı bir anlayışa erişmek için, bu sözcüklerin tarihlerini biraz daha incelemeliyiz.

"İmparatorluk" sözcüğü elbette, Latince *imperium* sözcüğünden gelir: günümüzde buna en eşdeğer sözcük belki de "egemenlik," ya da basitçe "hâkimiyet" olacaktır. Romalılar için iki gücü belirtiyordu: savaşmak ve yasa yapıp uygulamak. Bir "imparator" ilk başlarda zafer kazanmış general, sonralarıysa yüksek hâkim demekti – ama unvanın askeri tınısı hiçbir zaman kaybolmadı. Ama daha sonraları, hatta sonraki Cumhuriyet Roma'sında bile yeni bir anlamı oldu: boyut. *Imperium*, yöneticilerin asıl "yurt"larının çok ötesinde, geniş ve uzak toprakları yönetmek anlamına gelmeye başladı. Terim erken modern dönemde Avrupalı Hıristiyan hükümdarlar tarafından yeniden benimsendiğinde genellikle –hatta giderek– bu anlamda kullanıldı; gerçi İngiltere'nin kimi yerlerindeki Anglo-Sakson krallar

gibi görece küçük hükümdarlar da zaman zaman ve böbürlenerek kendilerine imparator dediler. Ama aynı zamanda iki başka ve bir dönem boyunca belki de daha önemli anlamı daha vardı. Bunlardan biri *mutlak* bağımsızlık, başka hiçbir hükümdar ya da iktidarına rakip tanımamaktı. İngiltere'den VIII Henry 1530'larda ülkesini "imparatorluk" ilan ettiğinde en önemli amacı, Papalığa da, müttefiki olan laik güç Habsburg ülkesine de tabi olmadığını ve müdahalelerini kabul etmeyeceğini belirtmekti. İkinci anlamaysa özellikle, terimin en açık dinsel kullanımlarında rastlanır: evrensellik emeli. Hıristiyanlık imparatorluğu, kısmi mirasçısı olduğunu iddia ettiği Roma *imperium*'u gibi, ilkede sınırsızdı. Dışında kalan herkes barbardı (Romalıların Yunanlılardan aldıkları bir fikirdi bu).

Evrenselci, Hıristiyan tektanrıcılığının gelişimiyle birlikte, bütün bu yabancıların uygar olmamakla kalmayıp, kâfir oldukları düşüncesi de buna eklendi. Erken dönem İslam hükümdarları da elbette farklı bir dilde ifade edilmekle birlikte çok benzer bir fikirdeydiler; Çinli düşünürlerse biraz daha uzaktan bağlantılı bir fikri benimsemişlerdi. Dolayısıyla, bu tür aşağı halkların fetih yoluyla evrensel imparatorluk egemenliği altına alınması aynı zamanda, onlara uygarlığa ve gerçek dine ulaşma olanağı sağlamak olacaktı – gerçi bunun zor yoluyla din değiştirme anlamına gelip gelmediği konusunda Hıristiyanlarla Müslümanlar farklı fikirdeydiler. Fetih böylece ahlaki açıdan gerekçelendirildi, hatta ilahi buyruk sayıldı. Böylece Hıristiyan ve İslam Batısına özgü yeni ve belki daha şiddetli bir yayılmacılık güdüsü yaratılmış oldu. Bu fikirler bileşimi zamanla, iki başka kavramla ilişkilendirilir oldu: milliyet ve ırk. Bu

ilişkilendirme karmaşık ve çok tartışmalıdır, ancak tarihçilerin çoğu milliyetçiliği ve ırksallaşmış düşünceyi antik çağ ve ortaçağdaki nüvesine çok daha modern eklentiler olarak görme eğilimindedirler.

Erken dönem anlayışlardan modern tanım girişimlerine doğru ilerlersek, bunların da sayısı ve çeşitliliği son derece fazla: kimileri fazlasıyla muğlak, ötekilerse son derece ayrıntılı, hatta hantal. Üzerinde anlaşılan temel tanıma göre imparatorluk, kendi özgün sınırlarının dışındaki topraklara hükmeden büyük bir siyasi yapı olacaktır. Merkezi bir gücü ya da –sakinlerinin genellikle tüm sistemin baskın etnik ya da ulusal grubunu oluşturduğu– çekirdek bölgesi ve egemenlik altına alınmış bölgelerden oluşan geniş bir periferisi vardır. Çoğu durumda bu periferi fetih yoluyla elde edilmiştir. Ama kimi zaman, özellikle de ortaçağ dünyasında yayılma, eskiden bağımsız olan devletlerden iki hükümdar ailesi arasındaki evlilikler yoluyla gerçekleşmiştir: tarihçiler bu şekilde ortaya çıkan birimler için "birleşik monarşi" gibi etiketler kullanmışlardır. Ve kimi modern örneklerde periferideki toprakların halkları imparatorluk merkezinin kontrolü altına alınmayı gönüllü olarak seçmiş olabilirler. Örneğin on dokuzuncu yüzyıl Britanya hükümetleri –bu iddialarında her zaman dürüst olmasalar da– kontrolleri altına giren yeni alanların sakinlerinin Britanya gücü tarafından korunmak için yalvarmış olduklarını öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu tür yerler fethedilmiş koloniler değil, "Protektora"lardı. Sonraları ve daha haklı olarak Britanya ve Fransa, 21. yüzyıl başlarında hâlâ yönetimleri altında olan dağınık, çoğunlukla küçük yurtdışı toprakların kısmen, Britanya Cebelitarık'ı ya da Falkland adaları

ya da Fransız Martinik'i halklarının kendi istekleriyle bu durumlarını sürdürdüklerini savundular.

Dolayısıyla tanım gereği imparatorluklar hem büyük, hem de eskiden ayrı olan birimleri içeren bileşik yapılar olmalıdırlar. Temel özellikleri –etnik, ulusal, kültürel, genellikle dinsel– çeşitlilik içermeleridir. Ama pek çok gözlemcinin anlayışına göre bu, eşitleri içeren bir çeşitlilik olamaz. Eğe eşitlik söz konusuysa, "çekirdek"le "periferi" arasında bir hâkimiyet ilişkisi yoksa bu sistem imparatorluk olmayacak, daha çok "uluslar topluluğu" gibi bir etiketi hak edecektir. Bu nedenle 20. yüzyıl Britanya hükümetleri Londra egemenliğindeki imparatorluktan bir Uluslar Topluluğu'na, eşitler arasında özgür bir ortaklığa aşamalı dönüşümü gerçekleştirmekte olduklarını savunmuşlardır. Az çok benzer bir biçimde hem Sovyetler Birliği'nin hem Sovyet dönemi sonrası Rusya federasyonunun yöneticileri imparatorluk sistemleri olmadıklarında ısrar ettiler, çünkü tüm parçalar –en azından kâğıt üzerinde– eşit haklara sahipti.

İmparatorluklar her zaman, doğrudan ve dolaylı hâkimiyet bileşimini içerirler. Merkezi güç mutlak egemenliğe ve ülkenin her yerinde, özellikle de askeri güç ve para bulma gücü üzerinde belli düzeyde doğrudan kontrole sahiptir. Ama genellikle imparatorluğun başlıca parçalarının her birinde merkezi güce tabi, ama pek de önemsiz sayılamayacak düzeyde güce sahip, adem-i merkeziyetçi bir "koloni" ya da "eyalet" yönetimi olduğu görülür. Bu yetkililer egemen merkezden gönderilmiş kişilerin yönetimi altında olabilir – hatta çoğu imparatorluk sisteminde genellikle böyle olmuştur. Ama liderleri ve kesinlikle de daha alt dü-

zeylerden idarecileri ya da uygulamacıları, egemenlik altındaki halklardan (ve hatta fetih öncesi yönetici sınıflardan) seçilmiş "yerli"ler olabilirler. Hem eski hem modern imparatorlukların pek çoğunda imparatorluk yöneticilerinin bu tür gruplara giderek daha fazla güç aktarması yönünde genel bir eğilim olmuştur. Bu da uzun vadede imparatorluğun aşamalı olarak çözülmesine yol açabilir elbette. Ama ileride göreceğimiz gibi pek çok tarihçi, imparatorluğu anlamanın anahtarının, imparatorluk merkeziyle yerel "işbirlikçiler" arasındaki pazarlıklar olduğunu savunur. Yalnızca merkezden dışarıya doğru dayatılan güce dayanan hiçbir imparatorluk uzun süre ayakta kalamaz. Bu nedenle farklı türlerde işbirlikleri, bu sayfaların önemli temalarından biri olacaktır – işbirliği, özellikle de İkinci Dünya Savaşı Avrupa'sında yaşananlar nedeniyle, sıklıkla düşmanca tınılar taşıyan bir sözcüktür, ancak burada daha tarafsız bir anlamda kullanılacaktır. Neredeyse tüm imparatorluklarda yerel aracılar, halklarının itaatini, mali katkılarını ve askeri hizmetlerini merkeze yönlendirebilmeleri karşılığında kendi küreleri içerisinde büyük bir özerklik kazanabilir ve önemli düzeyde servet, güç ve statüye kavuşabilirler.

Ancak aracılar, işbirlikçiler, pazarlıklar ve adem-i merkeziyetçilik üzerindeki vurgu fazlasıyla abartılmamalıdır. İmparatorluklar sık sık, hatta neredeyse tipik olarak, şiddet yoluyla kurulup ayakta tutulmuşlardır. Bazen aşırı bir şiddet söz konusudur: kimi tarihçiler dünya tarihindeki çoğu soykırım ve kitlesel katliam olayının imparatorluk kurma süreciyle ilişkili olduğunu söyleyeceklerdir. Bu bağı ileride irdeleyeceğiz. Modern dünyada imparatorluk fikri genellikle, Avrupalı olmayan halklar üzerinde Avrupalı,

Resim 3. İşbirlikçiler: Roma törensel süvari miğferi, Ribchester, Lancashire, İngiltere, İS 2. yüzyıl. Miğferin sahibi, muhtemelen, Tuna havzasından Sarmat bir Slav'dı – imparatorluğun uç periferilerinden birinden orduya alınıp bir başka uçta hizmet vermişti.

beyaz egemenliğiyle, "ırksal" hiyerarşilerle ve ırkçı inançlarla ilişkilendirilmiştir. Kimi analistler bu ilişkilendirmeyi imparatorluk ve sömürgecilik tanımlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Ama bunun bazı sorunlar doğuracağı açıktır. Fethedenler de fethedilenler de "Avrupalı" değilse –ya da ikisi de Avrupalıysa– sonuçta oluşan sistem imparatorluk olarak adlandırılmalı mıdır? Diyelim ki Ming ya da Osmanlı imparatorlarının yönettikleri yapıların bir şekilde "tam" imparatorluklar olmadığını söylemeli miyiz? Ya da bunların imparatorluk olabileceğini, ama faaliyetlerinin "emperyalist" ya da "kolonyalist" olmadığını, çünkü bu etiketlerin "yalnızca beyaz" damgası taşıdığını? Tarihçilerin çoğu bu tür manevralardan rahatsızlık duyar. Modern Avrupalı kolonyal imparatorlukların özel bir türde imparatorluk sistemleri olduğunu ve "ırk" konusundaki fikirlerinin onları özel kılan şeyin bir parçası olduğunu söylemek –ve bu farklılıkların etkilerini irdelemek– elbette daha mantıklı olacaktır. İlerideki sayfalarda tam da bunu yapmaya çalışacağız.

Görünüşe bakılırsa analistlerin çoğu, imparatorluğun sıklıkla fetih yoluyla kurulduğunu, egemen bir "çekirdek"ten ve egemenlik altına alınmış, genellikle ekonomik açıdan sömürülen "periferi"den oluştuğunu kabul ediyorlar. Genellikle coğrafi açıdan ayrı, kesin sınırları olan yerlerdir bunlar. Hatta modern deniz imparatorluklarında birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta olabilirler. Ancak kimi durumlarda aralarındaki coğrafi çizgiler bulanık olabilir. Hatta çekirdekle periferi iç içe geçmiş, aynı fiziksel alanları paylaşıyor olabilir: aşağıda irdeleyeceğimiz "iç sömürgecilik" gibi fikirler bu tür durumları açıklamak ama-

cıyla geliştirilmiştir. Çekirdeğin nerede bitip periferinin nerede başladığı da her zaman açık değildir. Örneğin uzun bir süre boyunca İrlanda, Birleşik Krallığın ve Cezayir de Fransa'nın bir parçasıydı (İrlanda'nın bir bölümü için bu durum hâlâ geçerlidir). Ama bu yerlerde yaşayanların pek çoğu kendilerine aslında çekirdek halkların –bırakın eşit üyeleri olmak– üyeleri gibi değil, sömürgeleştirilmiş periferinin parçası gibi davranıldığını düşünür oldular. Üstelik aralarından pek çoğu imparatorluk merkezinin parçası olmak *istemediklerine* karar verdiler: ayrılmak istediler.

Ancak bu tür halkların siyasi bağımsızlık peşinde koşmalarının tek –ya da onların ısrar edeceğine göre başlıca– nedeni Londra ya da Paris'te eşitler olarak kabul edilmemeleri değildi. Söylediklerine göre bunu istemelerinin nedeni, kültürel açıdan farklı olmalarıydı: kendi kendini yönetmeyi hak eden ve bunu yapması gereken, açıkça ayrı bir ulus oluşturacak kadar farklıydılar. Bu durumun da işaret ettiği gibi, çoğu imparatorluk sisteminde –belki hepsinde–merkezle periferi, egemenle egemen olunan arasındaki ayrım yalnızca fiziksel yerleşim, siyasi güç ya da ekonomik nüfuzdan ibaret değildi: kültürel farklılık terimleriyle değerlendiriliyordu. "Kültür" de elbette, bu anlatının sürekli gelip takıldığı o geniş çaplı, gevşek, oldukça şekilsiz sözcüklerden bir diğeri. "İmparatorluk," "kolonyalizm" ve öteki anahtar sözcüklerimiz gibi, tanımlanmaktan çok başvurulan bir sözcük. Ancak modern imparatorluk sistemlerinde (ve *belki* pek çok eski imparatorluk sisteminde) tipik olarak, egemen çekirdek halkın siyasi açıdan onlara tabi periferi halklardan kültürel olarak farklı ve onlara üstün olduklarına inanılırdı. Farklılığın temel işaretleri şartlara

göre büyük değişkenlik gösterebilirdi: dili, dini, fiziksel görünüşü, teknoloji tip ve düzeylerini, hatta cinsel davranışları içerebilirdi. İmparatorluk yöneticilerinin bu tür farklılıkları vurgulamaları ya da hafife almaları, sonsuza dek sabit ya da kolonileştirilenleri kolonicilerin yöntemlerine göre eğiterek zaman içerisinde ortadan kaldırılacak şeyler olarak görmeleri açısından da büyük farklılıklara rastlanırdı. (*Kısmen* doğru olan standart görüş, antik Roma ve modern Fransız emperyalistlerin ikincisini, Britanyalılarınsa ilkini vurguladıkları yönündedir.)

Bu karmaşıklıklardan bazılarını en azından ilerideki bölümlerde az çok irdeleyeceğiz. Ama Fransız Cezayir'i gibi bir yerde ayırıcı çizgiler gayet keskindi. Taraflardan biri temelde Hıristiyan'dı, Fransızca konuşuyordu, açık tenliydi, görece müreffehti; ötekiyse Müslüman'dı, Arapça ya da Berberice konuşuyordu, daha koyu tenli ve yoksuldu. Kimi önemli grupların iki kampa da bariz biçimde uymadığı doğrudur: bu durum özellikle, Cezayir'deki geniş Yahudi nüfus için geçerliydi. Ama ülkenin geleceğine ilişkin tartışmaların çoğunda bunlar genellikle göz ardı edilirdi. Gerçekten de imparatorluğa ilişkin, ağırlıklı olarak Cezayir deneyimine dayanan en ünlü modern analizlerden birinde –Frantz Fanon'un analizinde– iki kültür arasındaki topyekûn, aşılması olanaksız yarık, kolonyal durumların belirleyici özelliği olarak görülür. Fanon'a göre bunun kaçınılmaz sonucu, aşırı düzeyde şiddettir.

1950'lerde bu tür bir çatışma olması gerektiği gibi ortaya çıktığında taraflardan biri –bu kişilerin çoğunun atalarının aslında İspanya ya da Malta gibi yerlerden gelmiş olmalarına karşın– kendini Fransız, ötekiyse Cezayirli olarak

tanımladı. Cezayir bağımsızlığına kavuştuğunda ülkede yaşayanlar arasından ilk gruptakilerin neredeyse tamamı anakara Fransa'ya gitmeyi, ya da dönmeyi seçti. Bunu da, mirası Fransa'yı ve daha da fazlasıyla Cezayir'i hâlâ rahat bırakmayan bir öfkeyle yaptılar.

İrlanda'da kültürel kimlikler ve aralarındaki ayrımlar bu kadar keskin görünmüyordu. Kişinin kendini Britanyalı *ve* İrlandalı olarak düşünmesi, hem Fransız *hem* Cezayirli olarak düşünmesine kıyasla anlaşılan daha yaygın ve kolaydı. Bağlılık ve sadakatlerin bölündüğü bir ortamda birini ya da ötekini seçmeye zorlanmak çoğu kişi için acı verici bir deneyim oldu. Lejyonlar ayrıldığında Roma Britanya'sında da benzer bir acının yaşanmış olduğunu kolayca düşünebiliriz. Kişi aslında hangi kültüre aitti? Asıl yuvası neresiydi? Gerçekten de yüzlerce modern yazar böyle bir Romalı-Britanyalı ikilemini tekrar tekrar hayal etmiştir – özellikle de Roma gücünün gerilemesiyle benzerlikler görme eğiliminin neredeyse saplantıya dönüştüğü, Britanya imparatorluğunun son yıllarında, Britanyalı yazarlar tarafından. Bir süre daha ileriye gidildiğinde kültürel olarak bölünme, hatta şizofreni teması, yerel gelenekle kolonyal –ardından küresel– modernite arasında parçalanma durumu Afrikalı, Asyalı ve başka "postkolonyal" yazar ve sanatçılarda belki de en sık rastlanan kaygı olmuştur.

İmparatorluğun her zaman kültürel çeşitlilik içermiş olduğu öne sürülmüştür. Genellikle derin kültürel ayrımlara ve eşitsizliklere dayanıyordu ve yöneticileri de kimi zaman, kendilerini haklı göstermek için bunlara gönderme yapmışlardır. Ama kaçınılmaz olarak pek çok türde kültürel takas, sentez, karışım, ya da –günümüzde kolonyalizmi

inceleyenler arasında fazlasıyla moda olmuş bir sözcükle– melezlik de üretti. Kimi akademisyenlere göre bu melezlik, günümüze kalmış en önemli mirastır.

Ancak imparatorluğun ekonomik ya da siyasi sonuçlarına kıyasla kültürel mirasa yapılan bu vurguyu sorgulayanlar da vardır. Hatta modern imparatorlukları inceleyenler arasında başlıca iki ayrım ve tartışma çizgisi olduğunu söyleyebiliriz: ve bu çizgiler arasındaki çakışma hiç de az değildir. Bunlardan biri koloni yöneticilerinin güç ve kararlılıklarının, kolonileştirilenlerin elde tuttukları özerklik ve inisiyatif düzeyine kıyasla ne derece vurgulanması gerektiğine ilişkindir. İkincisiyse kültürün kolonyalizm ve kolonyalizmin kültür açısından merkeziliğiyle ilgilidir. Modern imparatorlukları öncelikle ve en önemlisi kültürel olgu mu, yoksa siyasi ya da ekonomik olgu mu saymalıyız?

İmparatorluğun bunların hepsi olduğu yeterince açıktır. Ama bu ikisinden de önemli bir yön daha olduğunu söyleyenler çıkacaktır. İmparatorluklar yalnızca yöneticilerinin güçlerinin kapsamını genişletmelerinden, ya da idarecilerin veya askerlerin başkentten taşraya ve paranın öteki yöne akmasından, hatta mal, fikir, inanç ya da kültürel alışkanlıkların bir yerden ötekine akışından ibaret değillerdi. Aynı zamanda, neredeyse her zaman, insanların –hatta halkların– kitlesel göçünü de içerdiler. Antik imparatorluklardaki bu tür hareketlere ilişkin bilgimiz genellikle son derece kabataslak ve kimi zaman efsanelerle örülüdür. Günümüzde tarihçiler, erken dönem tarihin "büyük göç"lerinin, hatta büyük istilalarının bazılarının aslında oldukça az sayıda insanı içermiş olabileceğini düşünme eğilimindeler. Aralarından bazılarıysa hiç ya-

şanmamış olabilir. Vandallar ve sonradan Araplar Kuzey Afrika'ya yayıldıklarında, ya da belki İsrailliler Kenan'ı fethettiklerinde, bir halkın ötekinin yerini almasından çok, muhtemelen, bölgelerin mevcut sakinlerine oldukça küçük bir yeni yöneticiler tabakası dayatıldı ve sonraları, yavaş yavaş, bu sakinler fatihlerin kültür ve kimliklerini benimsediler. En azından, Araplarla İsrailliler örneğinde olan buydu: görünüşe bakılırsa Vandallar geride pek de fazla kültürel miras bırakmamışlardı (belki içlerinden biri bu mirası ezip geçmiştir). Antik tarihe ilişkin bu düzeltilmiş tablonun memnun edici yönüyse, Kitabı Mukaddes'te ve başka yerlerde okuduğumuz kitlesel katliamlardan pek çoğunun belki de hiç yaşanmamış olabileceğidir elbette.

Modern çağların büyük imparatorluk sistemleri söz konusu olduğundaysa kitlesel göçlerin –ve kimi zaman kitlesel katliamların– birer efsane olmadıkları açıktır. On milyonlarca Avrupalıyı dünyanın her yerine taşıdı ve buralarda pek çok yerde yerleşimci azınlıklar (genellikle ayrıcalıklı, egemen azınlıklar) ve kimi yerlerde de büyük çoğunluklar oluşturdular. Bunlardan ikincisine –Kuzey Amerika'nın tamamıyla Güney Amerika'nın büyük bölümü, Avustralya, Yeni Zelanda ve başka yerlerdeki daha küçük bölgeler– yerinde bir nitelemeyle "yeni-Avrupalar" dendiği olur. Modern dünya imparatorluğu öyküsünün büyük bir parçasını –bazı açılardan en büyük parçasını– oluştururlar. Genellikle gönüllü göçlerdi bunlar; ama milyonlarcası, özellikle de Afrikalılar okyanusları ve kıtaları kendi istekleri dışında aştılar, Atlantik ötesine –ve bu kadar iyi kaydedilmemiş ya da pek anılmayan bir modelle, Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'na– köle olarak taşındılar.

Asya'ya ve ardından tüm dünyaya yayılan, tacirleri ve gönüllü yerleşimcileri, ama aynı zamanda, daha sonraki zamanlarda, kölelerden pek de daha iyi şartlarda yaşadıkları söylenemeyecek çok sayıda "sözleşmeli işçi"yi içeren geniş Çinli ve Hintli diasporasıysa arada bir yerde yer alıyordu. İmparatorluk dalgasını izleyen ve onun oluşumuna katkıda bulunan en büyük göç dalgalarıydı bunlar; ama başka yüzlerce, daha küçük model de vardı. Sonuçta, genellikle tacir olarak tüm Avrasya'da Ermeni topluluklarına, Atlantik'in tüm kıyılarında Lübnanlılara ve daha da çok yayılmış olarak her yerde Avrupa Yahudilerine rastlanır oldu.

Resmi kolonyal imparatorluğun sona erişinden beri kitlesel göç akışları daha da karmaşık ve çok yönlü oldu; gerçi genellikle hâlâ, ilk olarak koloni çağlarında oluşturulmuş yolları izlediler. Ve çoğunlukla, daha önceki imparatorluk göçlerinin yönünü tersine çevirdiler; temelde eski kolonilerden eski metropollere ya da, daha genel olarak, yoksul bölgelerden zengin bölgelere, güneyden kuzeye, taşradan kente yöneldiler.

Hak ettikleri ilgiyi yeni yeni görmeye başlayan başka göç türleri de var. Bitkiler, hayvanlar ve belki en önemlisi mikroplar da imparatorluğun yayıldığı her yere ulaştılar. Günümüzde kimilerinin ekolojik emperyalizm dedikleri şey, dünya çevre sistemlerini dönüştürdü.

Günümüzde "imparatorluk" sözcüğü genellikle olumsuz tınılar taşıyorsa, "emperyalizm" için aynı durum daha da geçerli. O da "imparatorluk"tan çok daha çeşitli biçimlerde tanımlanmış, çok daha şiddetle ve durmaksızın tartışılmıştır. İmparatorluk bir tür nesne, genellikle siyasi

bir varlıksa, emperyalizm bir süreçtir – ya da kimi anlayışlara göre bir tutum, bir ideoloji, hatta yaşam felsefesidir. Bu da tanımlanmasını imparatorluğa kıyasla daha da güçleştirir. Bu iki sözcük arasından, yaygın kullanıma ancak 19 yüzyıl sonlarına doğru girmiş olan emperyalizm daha yenidir. Yine de farklı kullanımlarının tarihine ilişkin –genellikle kalın– kitaplar yazılmış, sayısız rakip "emperyalizm kuramı"nın önerilmesine, eleştirilmesine ya da özetlenmesine adanmış yüzlerce cilt üretilmiştir.

Görünüşe bakılırsa ilk kullanımlar da yakın tarihli kullanımlar gibi düşmanca bir anlam içeriyordu: ama günümüz kullanımlarının pek çoğunun aksine, son derece spesifiktiler. "Emperyalizm" ilk başlarda, 1860'larda Fransa'da III. Napolyon'un politikaları anlamına geliyordu – kudretli amcasının yarım yüzyıl önceki hükümdarlığının ihtişamını canlandırma amaçlı gösterişli, ama güçsüz girişimleri. Ancak çok geçmeden özellikle dış politikalar için kullanılır oldu; özellikle Britanya'nın Tory Başbakanı Benjamin Disraeli'nin ve ardıllarının dış meselelere ilişkin tutumlarıyla ilgili olarak. Burada *tutumlar* üzerindeki vurgu önemlidir: geç Victoria çağında sözcüğü kullananların çoğu için emperyalizm, egemenlik, fetih ya da denizötesi yayılma *olguları* değil, bir politika, felsefe, ya da bu tür şeylere yönelik duygusal bir coşku tutumu anlamına geliyordu. Kimi Britanyalı eleştirmenlere göre bu etiket –savaşçı bir müzikhol şarkısından uyarlanmış olan, saldırganca vatanseverlik anlamındaki– Jingoizm sözcüğüyle aynı anlamda kullanılabilirdi. (Sonradan Avusturyalı ekonomist Joseph Schumpeter, emperyalizmin akılsızca bir saldırganlıktan, kendi adına bir amaç olarak yayılmacılıktan türediği fikri

etrafında bir kuram oluşturacaktı.) Dolayısıyla kişinin emperyalizme karşı olduğunu, ama Britanya imparatorluğunun dostu olduğunu söylemesi içsel olarak tutarlıydı: pek çok Britanyalı liberal ve erken dönem sosyalist siyasetçi tam da bunu söylüyordu.

Ancak 1890-1900 civarında Britanya'da ve başka yerlerde sözcük, yayılmacı kolonyal politikaların muhalifleri kadar destekçileri tarafından da kullanılır oldu. Tarihte ilk (ve ileride anlaşılacağı üzere, son) kez olmak üzere, çok sayıda insan memnuniyetle *kendini* emperyalist olarak niteledi. Bu tür görüşlerin popülerliği –ve bu dönemde çeşitli Avrupa imparatorluklarının başta Afrika olmak üzere hızla yayılmalarına tanık olunması– nedeniyle, kısa bir süre sonra tarihçiler bunu "Yeni Emperyalizm" dönemi ya da hatta "Emperyalizm Çağı" olarak adlandıracaklardı. Temelde radikal ve sosyalist düşünürlerden gelen, kolonyal yayılmacılık ve sanayi kapitalizmi arasındaki ilişkiye dair çeşitli savlar bu terminolojiyi daha da teşvik etti. Bu savların en kalıcısı, Britanyalı radikal-liberal J. A. Hobson'dan geldi. Bir yüzyıl sonra bile akademisyenlerin modern imparatorluk ekonomilerine ilişkin tartışmaları hâlâ, onun Avrupa yayılmacılığının güdüsünün yeni yatırım alanları arayışı olduğu yönündeki iddiası etrafında dönüyor. Lenin'in "emperyalizm, kapitalizmin tekelci aşamasıdır" görüşüyse küresel çapta daha da etkili olacaktı – en azından, dünya Komünizmi dinamik bir güç olarak kaldığı sürece. Emperyalizm tekelci kapitalizmle bağlantılı, hatta onun sonucu olmakla kalmıyordu – ikisi aslında bir ve aynıydılar. Bunun Komünistler açısından oldukça memnu edici iki anlamı vardı: tanım gereği ancak kapita-

list ülkeler emperyalist olabilirlerdi ve yine tanım gereği, kapitalist gelişimin emperyalist aşaması, çöküşünden önceki son aşaması olmalıydı.

Lenin'in kuramı (ya da karşıt eleştirmenlere göre, terminolojik hokkabazlık numarası) Marksist olmayanlar için bile son derece ikna ediciydi. Bu da kalıcı bir kafa karışıklığına neden oldu, çünkü sürekli olarak, Avrupalı kolonyal güçlerin, ya da ABD'nin, ya da yayılmacı olduğu öne sürülen herhangi bir gücün politikaları –veya basitçe, genel amaçlı saldırganlık– anlamında "emperyalizm" kavramlarıyla karıştırılıyordu. Kimi yazarlar biraz daha ayrım gözetecek biçimde sözcüğü bir grup insanın başkaları, ama özellikle de bir devletin (ya da devletler grubunun) başka devletler üzerindeki her türde egemenliği ve kontrolü anlamında kullanırlar. Buna göre, "resmi" ve "gayri resmi" emperyalizmden söz edilebilirdi: bunlardan ilki fiziksel kontrol ya da tam bir kolonyal egemenlik anlamına geliyordu; ikincisiyse, 19. Yüzyılda Britanya'nın Şili ve İran üzerindeki hegemonyası ya da daha yakın tarihlerde ABD'nin orta Amerika'nın büyük bölümünde oynadığı rol gibi, daha dolaylı, yine de güçlü türde egemenliklere işaret ediyordu.

Burada bu geniş çaplı, ama itiraf etmeliyiz ki muğlak tanım kullanılacak, ancak herhangi bir durumdaki kullanımının her zaman tartışmalı olabileceğini sürekli kendimize hatırlatmamız gerekecek. Ama sözcüğü günümüzde ve günümüze ilişkin olarak kullananlar genellikle şöyle bir şeyi kastediyorlar: Günümüzde küçük bir güçler grubu dünyanın geri kalanına egemen ve onu sömürüyor. Bu güçleri devletler, ekonomik aktörler (uluslarötesi şirket-

ler, finans kurumları vb) ya da hatta –Michael Hardt ve Antonio Negri tarzıyla– tek bir yeni dünya imparatorluğu olarak düşünebilirsiniz. Aynı biçimde, ideolojik zevkinize göre onları öncelikle ve en önemlisi kapitalist, ya da Batılı, beyaz, Hıristiyan, Yahudi-Hıristiyan, laik, liberal-demokratik vb olarak niteleyebilirsiniz. Her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, tartışmasız lideri, simgesi ve en büyük gücü Amerika Birleşik Devletleri olan bir yapı, bir "şey" oluşturuyorlar. Hatta Soğuk Savaş döneminde ortodoks Komünistler için olduğu gibi kimi çağdaş eleştirmenler için de "emperyalizm" fiilen, Amerikan dış siyasetiyle eşanlamlıdır. Bu düşünceye göre, 19. ve 20. yüzyılların resmi kolonyalizmiyle önemli benzerlikler sergilemektedir –hatta aynı temel, sömürücü amaçları paylaşıyor olabilir– ancak şimdi doğrudan kolonyal egemenlikten çok yerel bağlı rejimler ve daha gayri resmi, daha belirsiz ekonomik, diplomatik, kültürel vb kontrol yolları aracılığıyla işlemektedir. Ama çıkarlarının tehdit altında olduğunu hissettiğinde doğrudan ve devasa, intikamcı bir askeri güçle müdahale edecektir: 1960'larda Vietnam'dan, Kuveyt ve Kosova'ya ve 2002'de Afganistan'a.

Modern akademik –ve siyasi– dilin küçük bir tuhaflığı, "emperyalizm" sözcüğünün keskin bir inişe geçmiş olması ve alıntı listelerinde artık "kolonyalizm" sözcüğünün göze çarpmasıdır. Bunun pek çok nedeni olabilir. Nedenlerden biri, ilgili yazarların çoğunun siyasi açıdan solda yer almalarına karşın, "emperyalizm"e ilişkin pek çok anlayışın edinmiş olduğu Marksist tınılarla –ve özellikle de Lenin aracılığıyla dolaşıma girmiş olan ortodoks Sovyet tanımlarla– aralarına mesafe koymak istemeleridir. Bir di-

ğeriyse bizim yukarıda gördüğümüz haliyle "emperyalizm" can sıkıcı derecede bulanık ve çekişmeli bir terimken, "kolonyalizm"in daha kesin bir terim olma potansiyelinin bulunmasıdır. Gerçekten böyle olsaydı, değişim için gayet iyi bir neden olurdu. Sorun şu ki, böyle *değil*: kolonyalizm sözcüğü, emperyalizm kadar çeşitli ve tartışmalı anlamlarda kullanılıyor. Daha genç akrabası "postkolonyalizm" ise daha da esnek görünüyor. Kimilerine göre, günümüz dünyasının durumu için her amaca hizmet eden bir etiket. Kimilerine göreyse birkaç İngiliz Edebiyatı profesörü, onların kitapları ve dersleri için bir başlıktan ibaret. "Post" önekli çoğu sözcük gibi bir şeyden sonra gelmeyle ilişkili gibi görünüyor – bu nedenle kimileri bu terimin kullanılmasını, kolonyalizmin işinin bitmiş olduğunu ima etmesi açısından, tehlikeli derecede yanıltıcı buluyorlar. Öteki taraftan, neyin neden sonra geldiği de genellikle belirsiz: Yakın tarihli bir edebi incelemeler kitabı *Postkolonyal Ortaçağ* gibi şaşırtıcı bir adla yayınlanırken, bir başka edebiyat kitabında (elbette ki şaka yollu) "*Beowulf* ve *Chaucer'ın Hikâyeleri* postkolonyal metinler olarak okunabilir" deniyor.

Postkolonyal fikrine son bölümde –ve umarım ki belirsizliği azaltarak– döneceğiz. Bu arada, günümüzde "kolonyalizm" etiketinin her yerde karşımıza çıkmasını pek çok akademisyenin körü körüne modayı izleyip birbirlerini tekrar etmelerinin işaretlerinden biri (bu da var gerçi, ama durum tümüyle bundan ibaret değil) olmaktan daha fazla bir şey olarak ele alacaksak, köklerinin etrafını biraz daha eşelemeliyiz. "Koloni", "kolonici", "kolonyal" ve dolayısıyla modern "kolonyalizm" sözcüklerinin kökeni tıpkı "imparatorluk" gibi Latinceye dayanır. İlk başlarda "koloni"

yalnızca, bir tarım yerleşimi anlamına geliyordu; ardından, tarımcı yerleşimcilerin göç ettiği bir yer –giderek, uzak bir yer– oldu. 19. yüzyıl öncesinde İngilizcede "koloni," insanların göç ederek gittikleri ve tarım yaptıkları bir yerdi: "plantasyon" sözcüğü de aynı anlamı taşıyor ve ikisi birbirinin yerine kullanılıyordu. Dolayısıyla, denizaşırı toprakların hepsine koloni denmiyordu: yalnızca büyük Britanya yerleşimlerinin bulunduğu yerler koloniydi (bunlar aynı zamanda, önceki sakinlerinin genellikle katledildikleri ya da sürüldükleri yerlerdi elbette). New England ve Yeni Güney Galler koloniydi, Bengal ya da Bathurst ise değildi.

Ama 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında sözcüğün anlamı değişip genişledi. Başka devletlerin, çoğunlukla da Avrupalıların siyasi yönetimi ya da kontrolü altındaki tüm uzak bölgelere, Avrupalıların oralarda kalıcı olarak yerleşip yerleşmemelerine bakılmaksızın koloni denmeye başlandı. En yaygın kullanım hâlâ budur ve bu kitabın şu andan itibaren genel olarak izleyeceği kullanım da bu olacaktır. Ama bu alanda hiçbir şeyin basit ve kesin olmadığı yönündeki genel kural uyarınca, kimi 19. –hatta 20.– yüzyıl yazarları daha eski anlamları kullanmayı sürdürdüler. Sözcüklerin sonuna "izm"lerin gelmesiyse daha da yakın tarihlere rastlar. Emperyalizmin ve öteki bağlantılı sözcüklerin aksine, anlaşılan daha en baştan itibaren neredeyse tümüyle düşmanca bir niyetle kullanılmıştır. Üstelik bu ilk kullanımlar polemiksel olmakla kalmayıp aynı zamanda genellikle, bilinçli olarak, gayet seçiciydiler. Yani kolonyalizm bir fetih ve tahakküm sistemi değil, yalnızca ve yalnızca bu sistemlerde fethedenlerin Avrupalı ya da Kuzey Amerikalı oldukları örnekler için geçerli bir

terim olarak düşünülmeye başlandı. Bu eğilim sözcüğün daha yakın tarihli, akademik ve analitik kullanımlarına da sıklıkla taşınmıştır. Avrupa ya da Batı kolonyalizm biçimlerinin modern tarihteki en önemli kolonyalizm biçimleri olmakla kalmayıp, terimin kullanılması gereken yegâne biçimler olduğu yönündeki savlarla, bu kimi zaman kasıtlı olarak ve açıkça yapılır. Avrupalı olmayan ülkelerin istilalarının, işgallerinin ve başkalarının haklarını inkâr etmelerinin tümüyle olmasa bile çoğunlukla Avrupalıların ve ABD'nin eylemlerinin yan etkileri, sonuçları ya da beceriksizce taklitleri olarak görülmesi olabilir bunun nedeni. Ya da, bu adı hak eden kolonyalizmin küresel bir sistem olması gerektiği, oysa bir Asyalı ya da Afrikalı halkın başka bir halka baskısının sonuçlarının yerel düzeyle sınırlı kalacağı savıyla ilişkili olabilir. Üçüncü nedense, kolonyalizmin mutlaka beyaz ırkın üstünlüğü ya da egemenliği ideolojileriyle bağlantılı olması gerektiğinin düşünülmesi olabilir, oysa "Güney-Güney" ya da "Üçüncü Dünya içi" çatışmalarda bu ideolojilere doğal olarak rastlanmaz, ya da çok zayıf düzeyde oldukları görülür.

Bunların hiçbirinin önemsiz ya da aptalca savlar olmadıkları açıktır: gerçi eski Avrupa kolonyal imparatorlukları tarihe gömüldükçe ilkinin savunulması elbette güçleşmekte ve "Güney-Güney" düşmanlıklarının taraflarının Hindistan-Pakistan çatışmasında olduğu gibi nükleer silahlarının bulunması karşısında ikincisinin de savunulabilirliği azalmaktadır. Üçüncüye gelince, Charles W. Mills'in önerisine uyup "emperyalizm" ya da "kolonyalizm" yerine, "siyasi bir sistem olarak küresel beyaz üstünlüğü" terimleriyle düşünmek yararlı olabilir. Böyle bir tanım tüm hantallığı-

na rağmen, kolonyalizm kavramını ideolojik açıdan yine aşırı yüklü bir yöne eğip bükmeye kıyasla altındaki savı daha doğru ve daha az kafa karıştırıcı biçimde özetleyecektir. İleride de öne süreceğimiz gibi, son birkaç yüzyıldır kolonyal yönetim sistemleriyle ırkçı düşünce planları arasında genellikle yakın bir bağlantı olmuştur – ama ikisinin Siyam ikizleri oldukları da söylenemez. Birbirlerinden ayrı olarak da var olabilirler ve sıklıkla olmuşlardır. Hatta Britanya imparatorluğu hakkındaki yakın tarihli bir kitapta, yöneticilerinin ırktan çok toplumsal statüyle ilgilendikleri savunulmaktadır.

Zaten imparatorluğa ve sömürgeciliğe ilişkin modern tarihli çalışmalar genellikle, Avrupalı olmayan fatihleri bu savlara dayanarak dışlamaz: daha çok, onları unutuverirler. Örneğin Kürtlerin yönetimi altında bulundukları çeşitli devletlerde gördükleri baskı neredeyse hiçbir zaman kolonyalizm kategorisi altında tartışılmaz. Ama asi Kürtlere karşı 1930'larda ve 1990'larda Türk ordusunun eylemlerini ya da 1988'de Irak'ta olanları, Britanya ya da Fransa kolonyal döneminin muhalif aşiretlere karşı cezalandırma amaçlı seferlerinden ayıran nedir? Tek önemli fark, Türk ya da Irak eylemlerinin, görünüşe bakılırsa, Britanya Kuzey-Batı Cephesi'nde ya da Fransız Batı Afrika'sında yapılmış tüm seferlerden daha acımasız olması, hatta kimi analistlerin suçlamalarına göre soykırım niyetleri taşımasıdır. Soykırım hayaletinin ve "uygarlaştırma görevi" söylemi dahil tüm klasik koloni gerekçelendirme repertuarının yeniden karşımıza çıktığı daha da kanlı bir örneğe bakarsak, 19. yüzyıl koloni fetihlerinin, Endonezya'nın Doğu Timor'u işgalinden daha doğrudan bir ardılı olabilir mi?

Koloniler konusunda modern dönem öncesi fikirlerin, yani tarım yerleşimleri olarak görülmelerinin hayaleti günümüz tartışmalarına da hâlâ musallat oluyor. Sıklıkla ve oldukça kafa karıştırıcı bir biçimde, koloni tahakkümünün Avrupalı halkların Avrupa dışı bölgelere geniş çaplı göçünü ve yerleşimini ille de içerdiği varsayılıyor. Kimi yerlerde –özellikle de Amerika kıtalarının ve güney Pasifik'in "yeni-Avrupaları"nda– öyle oldu elbette. Ama koloni Afrika ve Asya'sının büyük bölümü başta olmak üzere, pek çok yerde de öyle olmadı. Bu tür yerlerde koloni tahakkümü genellikle, hiçbiri koloninin kalıcı sakinleri olma niyeti taşımayan bir avuç Avrupalı asker ve bürokrat, ayrıca birkaç tüccar ve misyoner aracılığıyla sürdürüldü. Tüm ırkçılıkların kolonyal olmaması ve tüm kolonyalizmlerin ırksal olarak tanımlanmaması gibi, tüm kolonyalizmler de yerleşimcileri içermedi – ve bir imparatorluğun sınırları içerisinde gerçekleşseler bile, tüm kitlesel göçler de ille kolonyalist olarak nitelenmemeli. 1945 sonrasında Britanya ve Fransız kolonilerinden insanların "anavatan"ların kentlerine geniş çaplı göçleri haklı olarak, neredeyse hiçbir zaman bu şekilde tanımlanmaz. Ve eşsiz, neredeyse eşsiz derecede karmaşık, bitmek bilmez Filistin-İsrail örneği başka hiçbir şeyi olmasa bile, bu ilişkilerin ne denli karmaşık olabileceğini hatırlatmalıdır bize.

Şu ana dek söylediklerimizin neredeyse tümünde imparatorluk kurucusu olarak odak noktası *devletler* oldu. Genişleyen ve fetheden yapı gerçekten de, neredeyse her zaman bir devletti. Ama kimi zaman –özellikle erken-modern dönem Avrupalı denizaşırı yayılmacılığında– liderliği devlet dışı örgütler üstlendi. Ticari şirketler birer fatih gibi

davrandılar ve hatta uygulamada kendilerini birer devlete dönüştürerek silahlı kuvvetler oluşturdular, vergi getirdiler, yasa yapıp bunları yürürlüğe soktular: aralarındaki en başarılı örnek, 18. yüzyılın ve 19. yüzyıl başlarının Britanya Doğu Hindistan Şirketiydi. Ancak bu tür şirketler neredeyse hiçbir zaman serbest unsurlar olmadılar: konumları devletin sağladığı tekellere dayanıyor, işlevleri ve personelleri sıklıkla devletin işlev ve personeliyle çakışıyor ya da iç içe geçiyor ve çoğunlukla, savunmaları için ülkelerinin silahlı kuvvetlerine güveniyorlardı. Büyük Britanya koloni şirketlerinin Kraliyet Donanması'nın korumasına bağımlı oldukları açıktır.

Daha yakın tarihlerdeyse daha küçük ölçekte olsa da yine benzer bir şey yaşandı. Afrika'nın savaşla parçalanmış yerlerinde özel şirketler, özellikle de madencilik şirketleri uygulamada geniş toprakların yöneticileri oldular, hatta kendi silahlı kuvvetlerini kurdular ya da özel "güvenlik" şirketlerinden paralı askerler kullandılar. Hatta 2002 başlarında Britanya hükümeti, uluslararası barış operasyonlarının bu tür özel kurumlara yaptırılabileceği fikrini gündeme getirdi.

Biraz berraklık... ve sınırları

Bir savlar ve tanımlar labirentinde kimi zaman dolambaçlı olabilen bir yol izledik. Ancak kabataslak olsa da kullanılabilir bir dizi kavrama ulaşabildik.

İmparatorluk büyük, bileşik, çok etnikli ya da çokuluslu bir siyasi birimdir, genellikle fetih yoluyla yaratılır ve

egemen merkezle ona tabi, kimi zaman çok uzaklardaki periferiler olarak bölünür.

Emperyalizm bu tür büyük siyasi birimleri yaratan ya da ayakta tutan eylem ve tutumlar anlamında kullanılır – ama aynı zamanda bir halk ya da ülkenin ötekiler üzerinde daha muğlak ve dolaylı türde kontrolü ve egemenliği anlamına da gelir. Bu daha gayri resmi egemenlik türlerini tanımlamak için kültürel ya da ekonomik emperyalizm gibi terimler kullanmak anlamlı olabilir: ama bu tür etiketler her zaman tartışmalı olacaktır. Kimi analistler bu ilişkileri tanımlamak için –ekonomik azgelişmişlikle yakından ilişkili olan– **bağımlılık** gibi terimleri de kullanırlar. Ve bunlar açıktır ki, bu sözcükler arasında en yenisine ilişkin fikirlerle bağlantılıdır: **küreselleşme**. Son birkaç yılda sayısız dünya kentinde polis güçleriyle çatışmaya girmiş olan "küreselleşme karşıtlığı" protestocularının, küreselleşmeyle emperyalizmi aynı şey için kullanılan iki ad olarak gördükleri bellidir. Bu olguya ilişkin daha olumlu görüşleri ifade eden kuram ve eylemlerse aksine, genellikle, tanımladıkları eğilimlerin yeniliğini abartma eğiliminde olurlar: ulus-devletin güçlerinde gerilemeye neden olduğu öne sürülen, uluslaraşırı mal, para, fikir, bilgi ve halk akışındaki artış. Bütün bunların ardında, akademisyenlerin izini sürmeye yeni yeni başladıkları çok daha uzun bir tarih var. Bu tarih büyük oranda, daha eski çağların büyük uluslaraşırı güçleri ve kimilerinin günümüzdeki nitelemeleriyle "arkaik" ve "erken-modern" küresel toplumun başlıca motorları olan imparatorlukların tarihinden oluşuyor elbette.

Kolonyalizm daha spesifik ve kesinlikle siyasidir: bir grubun başka bir grup üzerinde tam egemenlik kurma ve

onun kaderini belirleme hakkına (yine, çoğunlukla fetih yoluyla edinilmiş bir "hak") sahip olduğunu iddia ettiği tahakküm sistemleri. Bu siyasi egemenlik genellikle "uzun mesafeli"dir: bir toprak parçasının yöneticileri, ister komşusu olsun ister dünyanın öteki ucunda yer alsın, başka, ayrı bir toprağı yönetimleri altına alırlar. Ama birkaç örnekte –Apartheid dönemindeki Güney Afrika ve Latin Amerika'nın bazı yerleri bu örneklerin arasına alınabilir belki– yönetenlerle yönetilenler aynı fiziksel yerde yaşamışlardır. **İç kolonyalizm** gibi terimler yine son derece tartışmalı olmakla birlikte burada uygun olabilirler.

Kolonileşme, göçmenlerin kendilerinin ya da atalarının eski ülkeleriyle güçlü bağlarını sürdürdükleri ve bu bağlar sayesinde bölgenin öteki sakinleri karşısında önemli ayrıcalıklara sahip oldukları geniş ölçekli nüfus hareketleriyle ilgilidir. Kolonileşme açıkça kolonyal siyasi yapıların himayesi altında gerçekleştiğinde **yerleşimci kolonileşmesi** olarak adlandırılabilir. Bu da genellikle, yerleşimcilerin bölgenin önceki sakinlerini tümden mülksüzleştirmelerini ya da onları sistematik olarak dezavantajlı duruma düşüren hukuki ve başka yapılar oluşturmalarını içerir.

Son olarak, kolonyal yönetimin sona ermesinin ardından da etkileri sayısız farklı biçimde hâlâ devam eder – ancak, elbette, başta Afrika olmak üzere 21. yüzyılda yaşanan çeşitli sıkıntıların "suçunun" ne derece koloni mirasına yüklenebileceği sürekli tartışılmaktadır. Yerkürenin bir zamanlar kolonyalizme tabi olmuş bölgeleri için toplu bir etiket olarak pek çok terim kullanılmıştır: Üçüncü Dünya, Az Gelişmiş (ya da daha iyimser bir tutumla, Gelişmekte Olan) Ülkeler, Güney ve daha pek çok terim. Bunlardan

günümüzde en popüler ve görünüşe bakılırsa en kesin olanı "**postkolonyal** dünya"dır. Ama bu kesinlik aldatıcıdır, çünkü daha önce kaydetmiş olduğumuz ve ileride daha da irdeleyeceğimiz gibi, çeşitli "izm"leriyle "postkolonyal" aynı zamanda, insanı hayrete düşürecek kadar farklı biçimlerde de kullanılmaktadır. Kolonyal yönetimden sonra gelen şey için bir zamanlar popülerlik kazanmış bir başka etiketse **neo-kolonyalizm**dir. Terim artık gözden düşmüş ve Soğuk Savaş polemiklerinde her zaman fazlasıyla suiistimal edilmiştir, ama bir dış gücün –her zaman olmasa da genellikle eski kolonyal yöneticilerin– eski daha açık egemenlik modellerine son derece benzeyen biçimlerde çok güçlü, ama yarı gizli bir nüfuza sahip oldukları postkolonyal durumlar için hâlâ yararlı olabilir. Burada akla hemen, Fransa'nın eski Afrika kolonilerinin bazılarındaki rolü geliyor.

Bütün bu kategori ve kavramlar için sınırda kalan ve tartışmalı örnekler olacaktır. Örneğin eski Sovyetler Birliği'nin Polonya ya da ABD'nin Filipinler üzerindeki dolaylı ya da gayri resmi siyasi kontrolleri emperyalizm olarak nitelenebilir (ya da, siyasi tercihe göre, nitelenmeyebilir). Ancak Polonya ve Filipinler resmi siyasi egemenliklerini koruduklarından, kolonyalizm değildir. Önemli sayıda Rus ya da Amerikalı göçmen Polonya'ya ya da Filipinler'e yerleşmediği ya da orada egemenliğe sahip olmadığı için, kolonileşme de değildir. Çok daha önceki tarihlerde Polonya'nın geniş kesimleriyle Filipinler sırasıyla Almanya ve İspanya tarafından hem kolonyalizme hem kolonileşmeye maruz kalmışlardı elbette. Daha da tartışmalı bazı örneklere bakarsak, Kuzey İrlanda'daki çatışma İrlandalı Cumhuriyetçilere ve pek çok uluslararası gözlemciye göre

kolonyal bir çatışmadır, ama tahmin edilebileceği gibi Britanya yönetimleri ve Ulster Birlikçileri için öyle değildir. 1990'larda Kosova'da olanlar pek çok Sırp'a göre, ilk başlarda tarihsel Sırp topraklarında Arnavutların yavaş, ama agresif kolonileşmeleri, ardından da –Sırplar kendilerini savunmaya çalıştıklarında– ABD'yle müttefiklerinin Sırbistan'a karşı tam ölçekli emperyalist savaşlarıydı. Arnavutlar, Kosovalılar ve çoğu yabancı yorumcuya göreyse durum tam tersiydi: kolonileşme, bölgesel emperyalizm, saldırganlık ve suç hasımlarına değil, Sırplara atfedilmeliydi. 11 Eylül 2001'de New York'a ve Washington'a saldıran İslamcı militanlar emperyalizme bir darbe vurduklarına inanıyorlardı. Çoğu Amerikalı ve Avrupalıya göreyse tümden gülünç bir iddiaydı bu. Ama yoksul ülkelerden pek çok kişi, bu canice eylemleri onaylamasalar da, görünüşe bakılırsa, saldırganların amaçlarını oldukça iyi anlıyorlardı. "İmparatorluk" ya da "kolonyalizm" terimlerini bu rakip siyasi güçlerin tanımlarından daha kesin bir biçimde tanımlamanın aralarındaki çatışmalarının çözümüne pek de yardımcı olmayacağı açık – ancak biraz daha berraklığın elbette bir zararı da olmayacaktır.

Dolayısıyla, bütün bu berraklaştırma çabalarından sonra bile okur dikkatli olmalıdır! Doğal olarak başka pek çok yazarın fikirlerinden beslenseler de, *benim* tanım girişimlerim bunlar. Bu çalışmanın sonunda hararetle tavsiye edilenler dahil olmak üzere başka çalışmalar, bu alandaki temel kavramların anlaşılması için çok çeşitli, farklı yöntemler sunuyorlar. (Öğrencileri hedefleyen ve "Post-Kolonyal Çalışmalarda Temel Kavramlar" gibi, bence gayet yararsız ve kafası karışık bir terminolojiye işaret eden başka

Resim 4. *Paris Temiz* – pis işleri yapan postkolonyal Afrikalı ve Asyalı göçmenler sayesinde. Aynı şey neredeyse her Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kenti için söylenebilirdi.

kitaplar da var.) Hatta, görünüşe bakılırsa, tanımın en temel meseleleri konusunda bile hiçbir iki otorite arasında fikir birliğine rastlanamıyor. Siyasi tutku ve duygularla yüklü bir konu olduğundan, böyle bir fikir birliğine hiçbir zaman da ulaşamayacaklar belki. Bu durum imparatorluğa ilişkin tarihsel araştırmalarda bizi yılgınlığa sürüklese de, her zaman hareketli ve heyecan verici olmalarını sağlıyor.

II. Bölüm

KARA İMPARATORLUKLARI

İmparatorluklar çok çeşitli biçimlerde sınıflandırılabilir: antik ve modern, merkezi ve adem-i merkeziyetçi, aşırı acımasız ve görece yumuşak vb. Ancak belki de en temel ve önemli ayrım, kara yayılmacılığı yoluyla büyüyerek, ilk sınırlardan doğrudan dışarıya doğru genişleyenlerle, deniz gücü yoluyla yaratılan ve okyanuslara, hatta tüm dünyaya uzananlar arasındadır. Bu ikinci, temelde Avrupalı türde imparatorluk modern dünyada –yaklaşık olarak son 500 yıldır– en güçlü ve dinamik tür olmuştur. Ancak ilk türdeki kara temelli imparatorluk çok daha eskidir ve daha çeşitli halklar tarafından yaratılmıştır: Avrupalıların yanı sıra Asyalılar, Afrikalılar ve Kolomb öncesi Amerikalılar. Ayrıca daha kalıcı olmuştur. 1940'larla 1970'ler arasında Avrupa deniz imparatorluklarının neredeyse hepsi dağıldı. 1990'larda çöken Sovyet devletiyse pek çok kişi tarafından en son büyük kara imparatorluğu olarak görülür. Kimi yorumcularsa farklı fikirdedir ve 2002'de bu tür bir imparatorluğun hâlâ var-

lığını sürdürdüğünü söyleyeceklerdir: Beijing'den yönetilen çok etnikli devasa siyasi sistem.

Bu bölümde hem antik hem modern dönemlerin kara temelli imparatorluk sistemlerinin uzun tarihi incelenecek. Antik dünyanın –Mısır'dan Babil'e ya da günümüz Hindistan ve Çin'i olan bölgelerdeki erken dönem devletlere dek– pek çok siyasi sistemi genellikle imparatorluk olarak nitelenir. Bunlardan bazılarının temel karakterlerini kısaca özetleyecek, ama modern imparatorluklara ilişkin düşünüş üzerinde çok büyük bir etkisi olduğu ve bunların yöneticileri –hem ilham hem uyarı için– sürekli ona baktıkları için, imparatorluk Roma'sını biraz daha yakından inceleyeceğiz.

Erken dönem kent devletlerden çok daha büyük olan geniş çaplı siyasi sistemler ilk olarak yaklaşık 4.000 yıl önce, güneybatı Asya'da ortaya çıktı. Akadlı Sargon ve sonradan Hammurabi gibi güçlü hükümdarlarıyla bu devletler geleneksel olarak imparatorluk olarak nitelenirler; fetih ve tebaa halkların sistem içine alınmaları yoluyla yaratıldıklarından ve görünüşe bakılırsa önemli düzeyde bir merkezi idareye sahip bulunduklarından, bu unvanı hak ediyor olabilirler. Ancak bilinçli, saldırgan bir yayılmacılığa ilişkin en güçlü kanıtlara ilk olarak Asurlularda rastlarız. Ayrıca kraliyet gücünü, fetihleri ve "yabancı" haklara boyun eğdirilmesini ya da katledilişlerini öven anıtları, yazıtları ve sanat yapıtlarıyla, imparatorluk ideolojisi diyebileceğimiz şeyi görünüşe bakılırsa ilk geliştirenler onlar olmuşlardır. Ancak tarihçiler Asur fetihlerinin ne derece bu tür bir iktidar ideolojisinden, ne derece ekonomik gerektirimlerden ve ne derece başkalarının tehditlerine karşı

emniyetli, savunulabilir sınır arayışından kaynaklandığını tartışmayı sürdürüyorlar – modern emperyalizmin güdüsü konusunda ileri sürülmüş olanlarla aynı savlar bunlar.

Yaklaşık olarak İÖ 750'yle 550 arasında Yunanlılar, doğu Akdeniz ve Karadeniz kıyıları civarında "koloniler" kurdular. Bunlar çoğunlukla küçük kıyı yerleşimleriydi, görünüşe bakılırsa temelde ticaret noktası işlevi görüyorlardı ve belli Peloponnesos kent devletleriyle siyasi bağlarını genellikle sürdürmekle birlikte kendi kendilerini yöneten birimlerdi: dolayısıyla, modern zamanların koloni sistemlerine hiç benzemiyorlardı. İÖ 550'den sonra Kiros'un kurduğu, 331'de İskender'in yıktığı ve farklı zamanlarda günümüz İran, Irak, Türkiye, Suriye ve ötesini kapsamış çok daha geniş ölçekli imparatorluk devletlerinin önceli olan Pers Ahameniş imparatorluğuysa çok daha büyüktü. Bu devletin Yunanlılarla çatışmalarının ve Yunanlı yazarlarca yapılmış betimlemelerinin, örneğin Yunan (ve devamında Batı ya da Avrupa) özgürlüğünü Asya despotizmiyle, Yunan yiğitliğini Asya'nın yozlaşmışlığıyla kıyaslayan "Oryantalist" klişe ve önyargıların doğuşunda temel rol üstlendiği de zaman zaman öne sürülmüştür.

Antik dünyada kurulmuş devasa, çok etnikli imparatorluklar genellikle son derece istikrarsız ve kısa ömürlüydü: bunun en büyük istisnası, Nil vadisinin sınırlayıcı coğrafyasının bir tür birleştirici istikrarı neredeyse dayattığı Mısır'dır. Tek bir insan ömrü içerisinde devasa imparatorluk sistemleri kurulup çökebilirdi: İskender'in İÖ 320'lerde kurduğu imparatorluğun ömrü on yıldan kısa olmuştu. Görünüşe bakılırsa bu tür imparatorluklar çoğunlukla istilacılar ya da söz konusu bölgenin dışından gelen yerle-

şimciler tarafından kurulurdu: ya da en azından, sonraki dönemlerin efsanelerinde bu şekilde betimlenmişlerdir. Çoğunlukla gerçek bu denli açık değildir ve pek çok örnekte, yüzlerce yıl süren tartışmaların kaynağı olmuştur. Akdeniz'le Şeria Nehri arasında antik dönem devlet kuruluşlarına ilişkin oldukça iyi bilinen, erken döneme ait bir kaynak var elimizde: İbrani göçü ve fetihleri hakkındaki Kutsal Kitap anlatıları. Ama arkeolojik kayıtlarda bu öyküyü destekleyen neredeyse hiçbir şeye rastlanmaz. Yunan uygarlığının kaynaklarıysa yüzlerce yıldır tartışılmaktadır: tümüyle yerel ve kuzeyden gelen istilacıların ya da Afrika'yla Asya'dan gelen kolonicilerin ürünü müydü, yoksa çok daha karmaşık, çok yönlü kültürel etki akışlarının mı? Günümüz polemikçilerinin pek çoğu için bu tartışma, asıl Yunanlıların "beyaz" olup olmadıklarına ilişkin verimsiz, ama duygusal yükü ağır bir dalaşa indirgenir. Az çok benzer biçimde, Hint altkıtasında ilk büyük devletleri kimin kurduğuna ve bizzat Hindistan fikrine ilişkin tartışmalar da modern milliyetçi savlara, dinsel rekabetlere ve "ırksal" iddialara bulanmıştır: yerli halklar mı, kuzeyden gelen "Ari" istilacılar mı, yoksa çok daha sonraları Müslüman ya da hatta Britanyalı fatihler mi? Bu satırların yazıldığı sırada Hindistan'ın ultra milliyetçi hükümeti ders kitaplarında kendine özgü antik tarih çeşitlemesini dayatmaya çalışıyor. Antik Hintlilerin belki de inekleri kutsal saymadıkları, hatta sığır eti yedikleri yönündeki skandal yaratan önermeyi bu kitaplardan çıkarma konusunda da özellikle saplantılı görünüyor.

Bu antik imparatorlukların pek çoğu kırılgan ve genellikle kısa ömürlü olmakla kalmayıp, güçleri açısından, yö-

neticilerinin böbürlenmelerinin ima ettiğinden çok daha sınırlıydılar. Güçleri genellikle, savaş açıp vergi getirmekle –ya da, daha doğrusu, az çok kaba, zora dayanan ve verimsiz yöntemlerle haraç almakla– sınırlıydı. Dağınık tebaaları arasında bırakın ortak bir kültür oluşturmayı, tekdüze bir hukuk ve düzen sistemi yerleştirmeyi bile pek azı başarabilmiş, hatta denemiştir. Neredeyse her şey hükümdarın şahsını, hanesini, ailesini ve maiyetini merkez alıyordu. Onun kişisel gücü, talihi ve mali işleriyle devletinkiler arasında açık bir ayrıma pek rastlanmazdı: büyük bir kurucu ya da fatihin ölümünden sonra pek çoğunun ayakta kalamamasının nedeni de kısmen buydu elbette. İmparatorluk hâkimiyetinin kısıtlılığı ayrıca, imparatorluk fetihleri ya da çöküşleri, istila ya da hanedan değişikliği gibi çarpıcı, hatta görünüşte felakete yol açan siyasi olayların gerçekte halkın çoğunluğunun yaşamını pek de değiştirmemesi anlamına gelmiş olmalı. Roma, Çin ve belki de antik Mısır devletleri bu genellemeye kısmi istisnalardı: günlük yaşam üzerindeki etkilerinin öteki imparatorlukların çoğuna kıyasla daha derin ve kalıcı olmasını sağlayan bürokrasileri, hukuk sistemlerini ve belli bir düzeyde kültürel nüfuzu görünüşe bakılırsa en çok onlar oluşturmuşlardı. Özellikle Roma örneğinde bu, imparatorluğun kültürel nüfuzunun kendi siyasi çöküşünün çok sonrasında –özellikle de dinsel kurumlar aracılığıyla– sürmesini sağladı.

Afrika'da, en azından Nil vadisi dışında, büyük, çok etnikli devlet oluşumu ender ve kurulanlar da son derece kırılgandı. Kıtanın büyük bölümü görece düşük nüfuslu ve tarım arazisi bol olduğundan, fazla yük getirmeye başlayan devlet gücünden basitçe göç yoluyla kaçmak mümkündü.

Resim 5. Antik imparatorlukların çatışması: İskender ve Dareios, İssos savaşında. Pompei'den mozaik.

Topraklar üzerindeki kontrol, işgücü ve uzun mesafeli ticaret üzerindeki kontrol kadar önemli değildi. Özellikle de orta-batı Afrika'da geniş kent merkezleri olan büyük monarşi devletleri –sonraki Avrupa klişelerinin düşündürdüğünden çok daha fazlasıyla– kuruldu, ama kıtanın siyasi formlarına kıyasla tipik olmayan örneklerdi bunlar; üstelik kuruldukları yerler için bile "imparatorluk" terimi ancak çok gevşek bir biçimde kullanılabilir. Sonralarıysa daha geniş çaplı devlet oluşumlarının ardında –yine özellikle Batı Afrika'da– büyük ölçüde dış güçler yer aldı: İslam'ın yayılışı, ateşli silahların ve savaş atlarının kullanılabilir olması ve en yıkıcı biçimiyle, Atlantik ticareti için köle arzını denetim altına alma rekabeti. Başka yerlerde ve daha sonraki zamanlardaysa son derece hırslı savaşçı krallar –aralarından en ünlüsü, Zulu kurucu-hükümdarı Shaka'dır– fetih yoluyla hızla yeni, geniş çaplı devletler kurdular. Tarihçiler bu tür süreçler için "imparatorluk kurma" gibi terimleri kimi zaman kullanırlar; ama yine, bu etiket ancak gevşek biçimde kullanılabilir.

Kuzeydoğu Afrika'daysa farklı bir öykü yaşandı: Mısır tarihine Afrika'nın geri kalanından tümüyle ayrı tutarak bakma yönündeki köklü, ama kuşkulu alışkanlık yüzünden bu fark bazen abartılabilmektedir. Firavunların devletinin güneye doğru yayılmasını, sözde "beyaz" Mısırlıların "siyah" Nübyelilere boyun eğdirmesini içerdiği için modern emperyalizme özellikle benzer sayma yönündeki –artık büyük oranda gözden düşmüş– eğilim daha da kuşkuluydu. Bu bakış açısı oldukça yanıltıcıdır. Bu antik çağ halklarında modern "ırk" kavramlarına benzer bir şey görüldüğü yönünde hiçbir kanıt bulunmamaktadır; ayrıca

ticaret, hatta fetih açılarından Mısır'la Nübye arasındaki ilişkiler hiç de tek yönlü değildi. Yine de antik Mısır monarşisi kuşkusuz dönemin en güçlü ve en uzun süreli devletiydi ve Asur'da ya da sonraları Roma'da görülen türde yayılmacılığı genellikle sergilemese de, zaman zaman kendi anayurdu dışında geniş topraklara hükmettiği oldu. Mısır'ın gerilemesiyle birlikte, günümüzde Sudan (Napata ve Meroe) ve Etiyopya olan yerlerde büyük ölçekli monarşi devletleri gelişti ya da varlığını korudu. İkincisinde, sonuçta ortaya çıkan Habeş "imparatorluğu," çok daha başarılı olmuş Çin örneğiyle birlikte, arkaik emperyalizmin Avrupa saldırılarına rağmen bile modern zamanlara dek ayakta kalmasının ve kendini yenilemesinin başlıca örneklerinden biri olarak görülebilir.

Benzer biçimde Amerika kıtalarının çoğu yerinde de büyük ölçekli, çok etnikli, merkezileşmiş devlet sistemlerinin Avrupalıların fetihlerinden önce ender olduğu görülmektedir. Başlıca istisnalar, İÖ birinci binyılda Maya, Huari ve Tiahanako uygarlıklarının geniş alanlara yayıldığı orta kıstakla Andlar'dı – gerçi bunlar fazla bir siyasi birliğe erişememiş olabilirler, bu nedenle "imparatorluklar" terimi onlar için de ancak son derece gevşek bir anlamda kullanılabilir. Terim, İÖ ikinci binyılda kurulmuş olan, görünüşe bakılırsa daha birleşik devletler için daha uygun olabilir: Meksika'da Toltek ve sonradan Aztek, Peru'da İnka devletleri. Ancak bunların hiçbiri üniter ya da istikrarlı bir siyasi yapı oluşturmadı. İspanyollar kıtaya geldiklerinde Amerika imparatorluklarını yok etmeleri şaşırtıcı derecede kolay oldu: kısmen üstün silahları, kısmen aşırı acımasızlıkları, ama kısmen de yerel halklar arasında-

ki keskin bölünmeleri ve Aztekler ya da İnkalar tarafından kendilerine boyun eğdirilmesi nedeniyle duydukları kini sömürebilmeleri sayesinde olmuştu bu.

Batı Asya ve Akdeniz dünyası dışında en çarpıcı antik çağ imparatorluk oluşumu günümüz Çin'inin topraklarında yaşandı. Kuzey Çin'de geniş çaplı devletlerin gelişimini Shang ve ardılı Zhou "krallıkları"na, yani 3.000 yıldan fazla bir süre öncesine dek dayandıranlar vardır; ama bunların gerçek merkezi otoritenin zayıf olduğu, çok daha küçük yapılardan oluşan gevşek federasyonlardan fazla bir şey olup olmadıkları kuşkuludur. Hindistan'daki daha eski Harappa uygarlığı gibi burada da, büyük bir antik imparatorluk fikri varlığını arkeolojik kayıtlardan çok modern milliyetçiliğe borçludur. Çin'in büyük oranda birleşmesi ancak Qin (ya da Çin) ve ardından Han hanedanları döneminde, yani Hıristiyanlık çağından hemen önceki iki yüzyılda gerçekleşmiştir. Ve güney Asya yarımadasının büyük bölümü önce İÖ 3. yüzyılda Hindu ve Budist fatihler, sonra da 13. yüzyılda Müslümanlar tarafından kısa bir süreliğine birleştirilmiş olsa da, bu "imparatorluk"ların hiçbiri tüm bölgeyi kapsamadı ve hiçbiri birkaç kuşaktan fazla ayakta kalamadı.

Çin bir tarafa bırakılırsa, tüm dünyada en uzun süreli etkiye sahip antik imparatorluk açık arayla Roma'ydı. Bu orta İtalya kent-devletinin genişlemesi İÖ 500 civarında başladı. İki yüzyıl sonra neredeyse tüm İtalya'yı, bundan 300 yıl sonraysa tüm Akdeniz dünyasını, güneybatı Asya'yı ve Batı Avrupa'nın büyük bölümünü kontrolü altına almıştı. En azından sonraki imparatorluk kurucularının anladıkları ve sürekli gönderme yaptıkları biçimiyle

imparatorluk kavramını Romalıların icat etmiş oldukları söylenebilir.

Sistem sömürüye dayalıydı: periferiden imparatorluk merkezine nakdi, ayni ya da köle olarak gönderilen haraç. Roma'nın bazı çağdaşları ve sonraki pek çok tarihçi, imparatorluğun harcamalarını karşılamaları, yöneticilerinin göreceli servetini korumaları (ve dolayısıyla sözde aylaklık ve yozlaşmışlığını sürdürmeleri) ve giderek onların savaşlarını onlar adına yürütmeleri için tebaa halklara bağımlı olmanın zamanla Roma gücünün altını oyduğuna ve imparatorluğun çöküşüne neden olduğuna inanmışlardır. Gücün zayıflamasının nedeni iradesinin körelmesiydi. Alçakgönüllü cumhuriyet erdeminin yitirilmesi, gücün yitirilmesine neden olmuştu. Bu tür fikirler sonraki yüzyıllarda da tekrar tekrar ortaya çıkacaktı – belki en etkili olarak Rönesans İtalya'sında, ama ayrıca 20. yüzyılda, imparatorluğu gerilemeye başladığında Britanya'da.

Ancak Romalıların sonraki bir imparatorluk çağında "uygarlaştırma misyonu" denecek şeye de inandıkları açıktır. Hatta bu dil, uygarlığın *ancak* Roma yönetimi altında serpilip gelişebileceğini öne sürmüş olan Cicero gibi Romalı yazarlara çok şey borçludur. Romalıların –ve Roma gücünün "omuzlarında yükseldiği" Yunanlıların– dilleri, ilimleri ve edebiyatları tüm Akdeniz dünyasına ve ötesine yayıldı. Galler'den Suriye'ye pek çok yerde insanlar, en azından üst sınıftan insanlar çok benzer evler inşa eder, benzer kıyafetler giyer, büyük oranda aynı yiyecekleri yer ve aynı acımasız oyunları izler oldular. Vatandaşlık hakkı, hatta yönetme fırsatı zamanla, Roma ya da İtalya doğumlu olmayan halklara da tanındı. Bir siyasi sisteme imparator-

Resim 6. Direnişçiler: Kraliçe Boadicea: Westminster Sarayı önündeki heykel, Londra.

luk denebilmesi için bir biçimde çok etnikli ya da "çokuluslu" olması gerektiğini öne sürmüştüm. Ancak bu tür kriterlerin antik dünyaya uygulanması elbette, hem çok modern, hem de son derece tartışmalı bir dilin kullanılması anlamına gelecektir. Kimi tarihçiler yaklaşık olarak son 200 yıl öncesindeki herhangi bir dönem için "milliyetçilik" göndermesinde bulunmamamız gerektiğini düşünüyorlar. Yine de Roma'nın imparatorluğundan çok etnikli ya da çok kültürlü, ama aynı zamanda, sonraki bir çağda kültürel asimilasyon adı verilecek şeyin hararetle uygulandığı ve yaygın kabul gördüğü bir imparatorluk olarak söz ettiğimizde büyük bir anakronizme düşmüş olmayız.

Romalılar antik imparatorluk kurucuları arasında görülmedik bir davranışla, fethedilenlerin görünüşe bakılırsa anti-emperyalist tepkilerinin kayıtlarını bile bırakmışlardır. Ancak bunların hepsi Romalı yazarlar aracılığıyla bize ulaşmıştır – ve tümüyle onlar tarafından hayal edilmiş olabilir: Pontus Kralı Mithridates'in yazdığı iddia edilen, Sallustius'un derlediği mektup ve lejyoner isyancı Percennius'la Britanyalı şef Calcagus'un yaptıkları öne sürülen, Tacitus'un kaydettiği (ya da derlediği) iki konuşma. Calgacus'un sözde söylevinden bir tümcenin etkisi kalıcı olmuştur: ona göre, Romalılar "çorak bir arazi yaratıp buna barış diyorlar"dı. Buna bakılırsa, kimi Romalılar, fetihlerinin kurbanlarına anlayışla bakıyorlardı ve onlara ne kadar acımasız ve baskıcı görünebileceğini anlayacak düş gücüne sahiplerdi. Hatta görünüşe bakılırsa, bir halkın başka bir halk tarafından yönetilmesinin ilkede yanlış olduğunu kavrayabiliyorlardı. Ancak kimi gözlemciler Tacitus'la Sallustius'un niyetlerinin aslında bambaşka olduğundan

ve okurlarının şöyle düşünmelerini istediklerinden kuşkulanıyorlar: "Bakın, bu barbarlar ne kadar aptallar, bizim egemenliğimizin kudretine –ve bariz avantajlarına– karşı atıp tutuyorlar." Calgacus'un söylediği önü sürülen sözcükler belki de, tıpkı Britanya Parlamentosu'nun önünde duran, Roma'ya karşı bir başka yarı-efsanevi Britanyalı "özgürlük savaşçısı" imgesi Boadicea gibi, hayal gücüne dayalı bir uydurmacadan ibaretti.

Antik çağda bu genellikle kırılgan ya da sürekli bölünen siyasi birimlerin dışında, çok daha büyük ve pek çok açıdan daha önemli bir şey gelişti: Atlantik kıyılarından Pasifik ve Sarı Deniz kıyılarına uzanan bir ticaret ve kültürel etkileşim örüntüsü. 2.000 yılı aşkın bir süre boyunca tüm Avrasya kıtasını (aslında Avrupa ve Asya adlı *iki* ayrı kıta olduğu düşüncesi çok daha yakın tarihli bir icattır) içine alan ticari ve kültürel temasa ilişkin açık kanıtlara sahibiz; spekülatif oldukları söylenebilecek kimi yazarlarsa bu öyküyü çok daha eskilere dayandırıyorlar. En azından kimilerine göre, tek bir uygarlık kompleksi ya da "dünya sistemi" anlamına geliyordu bu. Eğer öyleyse, çok sonraki tarihlere dek Sahra altı Afrika'ya önemli düzeyde yayılmış gibi görünmüyor – gerçi buraya ilişkin bilgimizde hâlâ büyük boşluklar var. Ayrıca (bir avuç Viking gezgin ve bir efsaneler yığını bir kenara bırakıldığında) Amerika kıtalarını ya da güney Pasifik adalarını da henüz içermiyordu. 18. yüzyıldaki korkunç Avrupa etkisine dek Avustralya sakinleri muhtemelen, dış etkiden öteki tüm başlıca insan gruplarından daha uzak kaldılar.

Siyasi imparatorluklar çoğunlukla kara yayılmacılığı yoluyla kurulmuş olsalar da, ekonomik ve kültürel etkilerin de deniz yoluyla en azından aynı derecede yayıldığı akılda

tutulmalıdır. Akdeniz'in, Hint Okyanusu'nun ve (belki biraz daha ihtiyatla söylersek) doğu Atlantik'in çeşitli kıyıları pek çok açıdan, Avrasya'nın kara kütlelerine kıyasla çok daha yakından bağlantılıydı. Son olarak, bundan 2.000 ya da 1.500 yıl önce Avrasya dünyası boyunca uzanan bir imparatorluklar "zinciri" vardıysa, bunlardan en batıdaki olan Roma imparatorluğunu ille de aralarından en önemlisi saymamız gerekmez. Uzun vadede Roma'nın fikirleri ve Roma hakkındaki fikirler modern dünyayı gerçekten de ötekilerden çok daha belirleyici bir biçimde şekillendirecekti. Ama İS 700'de, hatta 1700'de, birbirini izleyen Çin imparatorlukları daha batıdaki her oluşuma kıyasla siyasi açıdan daha birleşmiş, daha kalabalık, daha müreffeh ve çoğu ölçüte göre teknolojik açıdan daha ileriydiler. Ayrıca ticaret ve nüfuz ağları daha geniş çaplıydı. Çin muhtemelen toplam dünya nüfusunun yaklaşık üçte birini barındırıyor ve dünya uzun mesafeli ticaretinin daha da yüksek bir oranını denetim altında tutuyor ya da bu ticarete katılıyordu. Modern tarihte "Avrupa-merkezcilik" konusu çok tartışılmıştır: ama yüzlerce yıl boyunca dünyanın merkezi olma konusunda gerçek bir iddiada bulunabilecek bir yer varsa, Çin'di. Hatta Çin'in hükümdarları kendilerini tam da böyle görüyorlardı: onlarınki "Orta Krallık"tı – ve 1756'da bile Voltaire *Essai sur l'histoire générale*'ine Çin'le başlamıştı. Avrupa hâkimiyeti ve Avrupa dünya imparatorluğu çağına daha zaman vardı – ama sırada önce, şaşırtıcı derecede dinamik bir yeni devlet kurucu dini inancın esinlendirdiği güneybatı Asya vardı.

İS 9. yüzyıla gelindiğinde –Peygamber'in ölümünü izleyen yıllardaki şaşırtıcı derecede hızlı İslam yayılmasının

vârisi olan– Müslüman Abbasi Halifeliği dünyanın en büyük devletiydi ve Afrika'nın Atlantik kıyılarından Pamir dağlarına ve İndüs Nehri'ne dek uzanıyordu. Büyüklük açısından en yakın rakibi Tang hanedanı Çin'iydi. Daha batıya ve kuzeye bakıldığında Avrupalı, çoğunlukla Hıristiyan Bizans, Karolenj imparatorlukları ve kısa ömürlü Bulgar ve Hazar devletleri bunlara kıyasla önemsiz, neredeyse "taşralı" yapılardı. Ancak Abbasi gücü de kısa ömürlü oldu. Sık sık diriltilen bir hayal ya da emel olsa da, İslam dünyası tek bir siyasi birim olarak ayakta tutulamadı. Ama kültürel açıdan önemli düzeyde bir birlik sürdürüldü: yalnızca (kendi içinde elbette tartışmalar olsa da) ortak inanç değil, aynı zamanda Arapça okuryazarlığın yaygınlığı ve yemek pişirmeden evliliğin kutlanmasına dek geniş çaplı kültürel uygulamalar sayesinde oldu bu. Hatta bu uygulamalar İslam egemenliğindeki bölgelerde Müslüman olmayan azınlıklarca da yaygın biçimde benimsendi.

Abbasi imparatorluğunu izleyen daha küçük çaplı ardıl devletlerin siyasi dinamizmi de tükenmiş değildi. Aralarında en güçlüsü olan ve merkezi günümüz Türkiye'sinde bulunan Osmanlı imparatorluğu doğu Akdeniz'e egemen oldu, zamanla takatsiz Bizans imparatorluğunu yıktı ve sırasıyla orta ve güneybatı Avrupa'nın anahtarları konumundaki Viyana ve Malta kapılarına dayandı. "Doğu"yla "Batı" ya da Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki belirgin, yüzlerce yıllık tek bir çatışma meselesinden ibaret bir durum değildi bu. Taraflar arasında ittifaklar kuruldu ve elbette kendi içlerinde şiddetli mücadeleler yaşandı, ama sözde büyük bölünme boyunca ticaret ve kültürel etki akışı hiçbir zaman kesilmedi. Ama bu durumda bile bir "uy-

garlıklar çatışması" fikri, her ne kadar efsanevi olsa da, o dönemde ve o dönemden bu yana pek çok insanın düşünüşünü derinden şekillendirdi – ve 21. yüzyıl başlarında çarpıcı bir biçimde yeniden dirildi.

Burada bir kez daha, emperyalizm ve kolonyalizm gibi terimlerin kullanımında siyasi yük taşıyan sorunlarla karşı karşıya geliyoruz. Kimi tarihçiler Avrupalıların güneybatı Asya'ya yönelik, genellikle Haçlı Seferleri olarak adlandırılan –ve kısmen, ama *yalnızca* kısmen dini tutkularla güdülenen– istilalarını Batı'nın Avrupalı olmayanlara karşı kolonyal saldırganlığının erken, belki de en erken ifadesi olarak niteleyeceklerdir. Gerçekten de kimi İslam devletleriyle Batılı müttefikler arasında çok sonraları yaşanan bir çatışmalar çağında radikal İslamcılar İsraillileri ya da Körfez'deki Amerikan güçlerini ahir zaman Haçlıları olarak nitelediler; Haçlıların en büyük Arap hasmı olan Selahaddin ise (aslında kendisi Kürt'tü) Iraklılar, Filistinliler ve başkaları tarafından ahir zaman kahramanı ve sembolü olarak anıldı. Kimi başka modern yorumcularsa (gerçi sayıları daha azdır) bunun aksi süreci, yani Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'yı fethetme girişimlerini İslami emperyalizm olarak adlandıracaklardır. Günümüzde başta Bosna ve Kosova olmak üzere güneydoğu Avrupa'da Müslüman cemaatlere karşı nefret genellikle, onları bu emperyalizmin istenmedik kalıntıları olarak görme terimleriyle ifade edilmiştir: kısaca, "Türk" olarak.

7. yüzyıl sonrasındaki İslam egemenliğindeki, çokuluslu imparatorluk yayılmacılığı kadar çarpıcı bir başka olguysa, 13. ve 14. yüzyıllardaki Moğol patlamasıdır. Cengiz Han (y. 1167-1227) ve ardılları liderliğinde egemenlikleri

kısa bir süreliğine orta Avrupa'dan Çin'e dek uzandı. Ama çok geçmeden bu yapının da fazlasıyla geniş ve kırılgan olduğu ortaya çıkacaktı. Son parlak dönemi, Timur'un 14. yüzyılda orta ve güneybatı Asya'da kısa bir süreliğine her yeri fetheden ve kültürel açıdan zengin devleti oldu. Ama daha güneyde ve doğuda önemli bir ardıl bıraktı: Timur'un soyundan gelenler –Babür ve Ekber– 16. yüzyıl başlarından itibaren Hindistan'ın büyük bölümünü yöneten Babürlüler devletini kurdular. Britanya Raj dönemi hariç, birleşik bir Hindistan'a en çok yaklaşılan dönem budur: ama belki bu bile *fazla* yaklaşmamıştır. Sonraki dönemlerin Hindu milliyetçileri bu Müslüman egemenleri acımasız zalimler olarak lanetlemiş olsalar da, kayıtlar tam aksine işaret eder. Ekber'in hükümdarlığı dini açıdan hoşgörülü, kültürel açıdan zengin ve insancıldı – en azından, imparatorlara uygulanması gereken gevşek standartlara göre. Ancak ardılları onun kadar etkileyici değillerdi ve Babürlüler sistemi güneydoğu Asya'da yeni rakiplerin meydan okumasına maruz kalmadan bile önce çözülmeye başlamıştı: Portekizliler, Fransızlar ve ardından Britanyalılar.

Daha batıya gidildiğinde, devasa Çin, Abbasi, Moğol, ya da Bizans devletleriyle kıyaslanabilecek bir şey Roma'nın düşüşünden sonra yüzlerce yıl boyunca ortaya çıkmadı. Avrupa'da çok daha fazla sayıda, çok daha küçük siyasi birimler gelişti: ama bu durum kısa vadede özellikle askeri zayıflık kaynağı olabilse de, göreceli parçalanmışlığın geleceğin avantajının kaynaklarını içerdiği de sık sık söylenmiştir. Yine de Batı Avrupa'nın ortaçağ tarihine daha sınırlı da olsa imparatorluk kurma süreçleri damgasını vurdu: öyle ki bütün bu öykü, bir fetih ve kolonileşme

Resim 7. Emperyalistler: İmparator Timur, torunu Pir Muhammed'i kabul ediyor. Eski "barbar" fatih şimdi İslam imparatorluk yüksek kültürünün tüm simgeleri arasında barışçı bir biçimde hüküm sürmektedir – ve ailesine ayıracak zamanı vardır.

Resim 8. Emperyalistler: 1451-1481 arasındaki Osmanlı imparatoru Fatih Sultan Mehmet. Osmanlı imparatorluğu en dinamik yayılmacılığını onun döneminde yaşadı. Yine de, Avrupa tarzı bir portre için poz vermiş olması, onun çağının savaşları boyunca varlığını sürdürmüş kültürel alışverişe işaret eder.

öyküsü olarak görülebilir. "Latin Avrupa"nın –Katolik, Frank-Germen, yeni ağır süvari ve şato inşa teknolojilerine dayanan– hükümdarları ve fikirleri 11. yüzyıldan itibaren çarpıcı düzeyde bir yayılma sergilediler. Çoğunlukla kuzey Fransa kökenli olan ve İngiltere'yi fetheden, İskoçya'yı ele geçiren ve Galler'le İrlanda'yı fethetmeye çalışan saldırgan, kendine güvenli aristokrat sınıf aynı zamanda Sicilya ve İspanya'nın, Bohemya ve Silezya'nın, hattı Kıbrıs ve Filistin'in kontrolünü ele geçiriyordu. Batının Kelt ve Anglo-Sakson halkları bu açıdan sömürgeleştirilmiş tebaaydı; doğuda pek çok Slav grup ve güneyde Akdeniz halkları da öyle. 1350'ye gelindiğinde Avrupa'da 15 Katolik hükümdar vardı. Aralarından bazıları birbirleriyle akraba olduklarından, Avrupa tahtlarında on aile oturuyordu. Bu on aileden 12 krallığı kontrolü altında tutan en az yedisi Frank kökenliydi. Aralarında İngiltere, İskoçya, İspanya, Portekiz, Bohemya, güney İtalya, Sicilya ve Kıbrıs kralları vardı. Yalnızca Danimarka, İsveç ve Polonya'nın hükümdar aileleri "yerli"ydi. Bu yayılmacılığın uzun vadede son derece kanlı sonuçlar yaratacak olan yönüyse, 1125'ten itibaren Almanların doğuya doğru kolonileşmesiydi. Töton Şövalyelerinin Polonya ve Baltık devletlerindeki –daha güney ve doğudaki benzerleri gibi "Haçlı Seferi" etiketiyle şereflendirilen– askeri kolonileşmelerinin ardından, tacir ve çiftçilerin geniş ölçekli yerleşimleri geldi. Bu durum ancak 20. yüzyıl ortalarında ve muazzam bir travmayla tersine dönecekti.

Dolayısıyla, siyasi parçalanmışlığa rağmen Avrupa'nın büyük bir bölümünde, en azından hükmeden grupların üyeleri arasında önemli düzeyde ortak kültür unsurları-

na rastlanıyordu – Avrupa fikrini bu ortaklığın yaratmış olduğu bile söylenebilir. Kilise ve Latince kullanımı bu durumda doğal olarak önemli bir rol oynadı ve zamanla daha da önem kazanacaktı. Ancak laik egemen çevrelerde de giderek, bir tür anlayış ve ortak değerler ağı ortaya çıkıyordu: 1066'da İngiliz tahtı için birbirlerine rakip olan Harold Godwinson, Harald Hadrada ve Piç William kuşkusuz birbirlerini gayet iyi anlıyorlardı. Başka her şey bir yana bırakılsa da, hepsinin ataları İskandinav kökenliydi. En azından Fransız Devrimi çağına dek Avrupa siyaset ve kültüründe değişik biçimleriyle bir etmen olarak kalan bu "Aristokratlar Enternasyonali" bazı açılardan, ulusal kimliklerin gelişimini *olumsuz* etkiledi. Sınıfları aşan "dikey" ulusal dayanışmalar yerine, aynı sınıfın üyeleri arasındaki "yanal" bağları vurguladı. Belli bir yerden egemen grupların başka bir yerden, uygun sosyal konumdaki başka egemen gruplarla karışmasının önünde aşılamaz engeller olmaması anlamına geliyordu. Bu da Avrupa içerisinde erken dönem devlet oluşumlarının, dışarıya yayılma girişimlerinden çok farklı olmasına yol açtı.

Modern kara imparatorlukları

Kara temelli büyük imparatorlukların bazıları çok geçmeden bulanık anılara dönüştü. Ancak bunlardan beşi 20. yüzyıla dek ayakta kaldı: Osmanlı, Rus, Avusturya-Macaristan, Çin ve Amerikan imparatorlukları.

Osmanlı imparatorluğu uzun varlığının en azından son yüzyıllarında pek çok açıdan bir anormallikti. Pek çok Av-

rupalıya göre, modern çağda var olabilmesi bir tuhaflıktı – başka açılardan Avrupa egemenliği altındaki bir dünyada Asyalı, Müslümanların yönettiği, uzun süreli, geri dönüşü olanaksız bir gerileme durumu içinde varlığını sürdürebilmiş, devasa bir yapı. Pek çoklarına göre ayakta kalabilmesini, kimi Avrupalı güçlerle ötekilere karşı kurduğu ittifaklara borçluydu: önce Rusya'ya karşı Fransa ve Britanya'yla, ardından Batılı müttefiklere karşı Almanya'yla. Anadolu'daki "merkez", periferiden gelen haraçla zenginleşmek bir yana, neredeyse öteki tüm parçalarından daha yoksul ve ekonomik açıdan geriydi. Liberal, ticarete dayalı Britanya ve hatta cumhuriyet Fransa'sı dahil öteki modern imparatorlukların tümü büyük oranda aristokrasiler tarafından ve onlar adına yönetilmekteydi. Osmanlı sisteminde kalıtımsal aristokrasi yoktu ve hükümdarları böyle bir şey oluşmaması için çok çaba gösterdiler. Hatta tarihinin büyük bölümü boyunca bürokrasinin ve üst düzey subaylar dahil ordunun büyük bölümü en azından resmi statü açısından köle olan kişilerden oluştu. Ancak "aristokrat olmamak", "modern ve verimli" olmak anlamına gelmiyordu. Başlıca Avrupa devletlerine ve hatta Rusya'ya kıyasla Osmanlılar yönetimin en temel iki işlevinde, vergi toplama ve etkili bir silahlı güç tekelini sürdürmede giderek başarısız oldular. İmparatorluğun periferilerindeki yönetimi sıklıkla yozlaşmış, görünüşe bakılırsa beceriksiz, kimi zaman amansızca baskıcıydı. Ancak özellikle de dinsel farklılıklar konusunda Avrupalı muadillerine kıyasla kesinlikle daha hoşgörülüydü. Bu göreceli hoşgörünün sistemin o kadar uzun süre ayakta kalabilmesine katkıda bulunduğu kuşku götürmez. Belki de paradoksal bir biçimde, merkezi kont-

rolün, yerel seçkinlere önemli düzeyde hareket özgürlüğü sağlayan zayıflığı da etkili olmuştu.

Yabancılar imparatorluğu genellikle "Türk" olarak nitelemiş olsalar da yönetici seçkinleri çok çeşitli etnik kökenlerdendi ve kendilerini ulusaldan çok dinsel terimlerle tanımlıyorlardı. Bu da giderek ulus-devlet kimlikleriyle tanımlanıp bölünen bir dünyada Osmanlıların anakronizm görüntüsü çizmelerine neden oluyordu. Hatta kimi tarihçiler, imparatorluğun yeni yöneticileri 19. yüzyıl sonlarına doğru ve daha da hararetle 1908'den sonra "Jöntürkler" yönetimiyle modernleşmeye çalıştıklarında, kendi güçlerinin yıkımına giden yolu açmış olduklarını savunurlar – özellikle de modernleşme "Batı tarzı" bir Türk milliyetçiliği yaratma çabalarını içerdiği ve bu da, neredeyse kaçınılmaz olarak, tebaa halklar arasında reaktif milliyetçi ayaklanmalar doğurduğu için. Ayaklanmaların pek çoğu çeşitli Avrupa devletlerinden destek gördü. İmparatorluğun tepkisiyse uzlaşma ve –son günlerinde, Ermeni azınlığa karşı soykırıma yaklaşan saldırı dahil– baskı karışımı oldu, ama giderek etkisiz kaldı. 1914-1918 savaşındaki yenilgi tüm sistemi çökertti, ama belki de yalnızca, zaten başlamış olan bir çöküşü hızlandırdı.

Osmanlıların gerileyişi 19. yüzyıl boyunca pek çok gözlemciye kaçınılmaz gibi görünürken, Rusya'nın üstün bir konuma yükselişini de aynı derecede kaçınılmaz sayanlar vardı. İlk Rus devleti –temelde İskandinav yerleşimciler tarafından– 9. yüzyıl sonlarında kurulmuştu; ama birden fazla kez çökerek daha küçük, birbirlerine rakip birimlere bölündü. Kısmen yeniden birleşmiş bir Rusya'nın artık Kiev'i değil Moskova'yı merkez alarak doğuya ve güneye

doğru büyüdüğü yavaş süreç ancak 1480'lerden sonra başlayacaktı. Yüzlerce yıl boyunca hem batısındaki Avrupa devletlerine hem güneydoğusundaki Çin'e kıyasla ekonomik açıdan zayıf ve toplumsal açıdan "geri" sayıldı. Tarihinin büyük bölümüne, Rusya'nın tümden eşsiz karakterini ve kaderini vurgulayan "Slavofiller"le ülkeyi yeni bir İngiltere, Fransa ya da Prusya'ya dönüştürmeye çalışan "Batılılaşmacılar" arasındaki, başkalarına nasıl yetişileceğine ilişkin şiddetli tartışmalar egemen oldu. Ama devrim öncesinde Rusya kendisi de yayılmacı bir imparatorluk gücüydü kuşkusuz. 20. yüzyıl başına gelindiğinde yalnızca o dönem için değil, tüm zamanlar için bir imparatorluk sisteminin sahip olduğu en geniş kara alanlarına ulaşmıştı – gerçi bu toprakların önemli bir bölümü neredeyse boştu. İmparatorluğun batıdaki merkezi Kuzey Atlantik kapitalizmine kıyasla kesinlikle geriydiyse, hayali hiyerarşide Asya kolonileri daha da geri konumdaydı. Rus aydınları ülkelerinin "Batı" karşısındaki geriliğinden yakınıyor, ama bir yandan da kendilerini Sibirya, orta Asya ve Kafkaslara modern uygarlığın taşıyıcıları olarak görüyorlardı. Daha sonraki tarihlerde Sovyet ideologlar kendi "uygarlaştırma misyonları"nı daha da uzaklara taşırken bu karışımı taklit edeceklerdi.

İster liberal olsunlar ister Marksist, Çarlık Rusya'sını Avrupa modelleriyle kıyaslayan "Batılılaşmacılar" için Rusya'nın yetersiz görünmesi kaçınılmazdı. Yönetim mekanizması ağır, hantal, son derece verimsiz, siyasi sistemi otokrat, tarımı ilkel, sanayisi gelişmemişti. Ama imparatorluk yalnızca devasa doğal ve insani kaynaklara değil, önemli düzeyde bir dinamizme de sahipti. Kimi tarihçiler

onları destekleyen pek çok kanıta dayanarak, 1914'ten önce Rusya'nın hızlı bir ekonomik kalkınmaya doğru "havalanmaya" hazır olduğunu savunurlar. Bu görüşe bakılırsa, 1917 devrimi Rusya'yı modern bir sanayi gücüne dönüştürmemiştir: yalnızca bu süreci geciktirmiş ve ardından, Komünist merkezi planlamacılığıyla prangaya vurmuştur.

Rus imparatorluğu genişledikçe, tüm başarılı imparatorlukların öğrenmek zorunda kaldıkları bir esneklikle çeşitli yönetim yöntemlerini kullanmayı başardı. Merkezde iktidar neredeyse tümüyle Çar'ın ve en üst düzey aristokrasinin ellerinde toplanmıştı. Asya'daki Rus fetihleri öteki yayılmacı imparatorluk güçleri denli acımasızdı. Ancak periferilerde Rus olmayan seçkinlerle işbirliği ittifakları –hatta "Dolaylı Yönetim" sistemleri– oluşturuldu: bunlar yalnızca yerli soylular değil, aynı zamanda orta Asya'da İslam dini liderleri ya da Baltık dilleri ve Almanca konuşan burjuvaziydi. Çarların son bakanlarının belki de en büyük hatası, 20. yüzyıl başlarında bu siyasetten hızla uzaklaşmaya çalışmalarıdır. Bunun nedeni kısmen rasyonelleşme, modernleşme reformları, kısmen de devletin –başka yerlerdeki eğilimlerle uyumlu olarak–kendini giderek etnik Rusluk fikriyle ilişkilendirmesiydi. Bir yüzyıl sonra Amerika kıtalarında İspanya ve yaklaşık aynı zamanlarda Jön Türkler örneklerinde olduğu gibi, imparatorluk yönetimini merkezileştirip reformdan geçirme girişimleri bunun yerine, çöküşüne katkıda bulundu. Lenin'le Bolşevikler bu durumun sonucunda periferilerde ortaya çıkan hoşnutsuzlara hitap edebildiler ve İç Savaş'ı büyük oranda bu sayede kazandılar – ancak periferiye ve azınlıklara daha fazla

özgürlük vaatleri gerçeğe dönüşmeyecekti. 70 yıl sonra Gorbaçov'un geniş kapsamlı reform girişimlerini de az çok benzer gerilimler baltalayacaktı. Komünizm sonrasındaki ardıllarında da bu gerilimler ortadan kalkmadı. Rus imparatorluğu nihayet 1990'larda, Sovyet ideolojisiyle birlikte çöktü. Sona erişi en azından başlarda büyük oranda kansızdı: ama ardıl devletlerin pek çoğunda toprak kavgaları ve iç çatışmalar yaşandı. Rusya da Çeçenistan'da –pek çok kişiye göre kolonyal– haşin bir savaşa saplanıp kaldı. Kasvetli ekonomik şartlarda ayakta kalma mücadelesi veren ve büyük güç statüsünün yitirilmesi karşısında şaşkına dönen pek çok etnik Rus, imparatorluk konusunda bariz bir nostalji hissediyordu. Aşırı milliyetçi siyasetçiler bu tür duyguları kullanma peşine düştüler; 21. yüzyıl başlarında, eski Rus yayılmacılığının asla yeniden canlandırılamayacağını öngörme cesaretini pek az kişi gösterebilecektir.

Habsburg imparatorluğu tıpkı Rusya gibi 16. yüzyılda biçimlenmeye başladı ve 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı gücünün zayıflamasıyla birlikte genişledi. 1848'deki devrim girişimi ve ardından askeri yenilgiyle, İtalya topraklarının kopuşuyla ve Prusya'nın yükselişiyle sarsıldığında tepkisi –eski imparatorlukların neredeyse tümünden farklı olarak– geniş kapsamlı, büyük oranda başarılı reformlar yapmak oldu. "İkili Monarşi"nin Macaristan yarısına geniş çaplı özerklik ve (ekonomik açıdan imparatorluğun en canlı bölgesi olan) Çek topraklarıyla öteki Slav bölgelerine daha küçük çaplı, ama giderek artan yurttaşlık hakları tanındı.

Avusturya-Macaristan imparatorluğu pek çok karalamaya maruz kalmıştır. Azınlık halklar arasındaki milliyetçi

liderler onu "ulusların hapishanesi" olarak küçümsediler. Viyana'daki olağanüstü derecede yaratıcı aydın ve sanatçı çevrelerine göre, içinde yaşadıkları devletin gülünç bir bunak olduğu son derece açıktı. Ancak olumsuz eleştirilerini büyük oranda kısıtlamasız bir özgürlük içinde ifade edebilen bu milliyetçi, kültürel ve entelektüel hareketlerin varlığı, daha olumlu bir öyküye işaret eder. Tebaanın önemli bir bölümünün –İtalyanlar, Lehler, Sırplar, hatta siyasi açıdan egemen olan, Almanca konuşan halklar– sınırların dışındaki devletlerle bağlantılı olmasının ve bazılarının bunlarla birleşme özlemi çekmelerinin daha da ağırlaştırdığı son derece karmaşık milliyetler sorununu imparatorluk hiçbir zaman çözemedi elbette. Ancak çoğulcu, "çokkültürlü" (örneğin imparatorluğun tüm dillerinde eğitimi desteklemek) bir politika yoluyla başarılı bir ortak yaşama ulaşma çabaları gayet güçlü ve pek çok açıdan, zamanının ilerisindeydi.

Büyük modern imparatorlukların hiçbiri gücü kendisini oluşturan halklar arasında bu derece paylaştırmadı ve belki de olanaksız bir şeye, bir terim çelişkisine bu kadar yaklaşmadı: aynı zamanda bir demokrasi olan çokuluslu bir imparatorluğu ayakta tutmaya. Habsburg sistemi tümüyle demokratik değildi: 1918 öncesinde hiçbir Avrupa devleti ya da başka bir devlet tümden demokratik değildi. 1914'ten önce Britanya, Fransa, ABD ve hatta Almanya'da Avusturya-Macaristan'a kıyasla daha geniş çaplı temsilci ve liberal yapılar vardı. Ancak hiçbiri bu yarı-demokratik hakları tebaa halklara, imparatorluk periferisine tanımamıştı. Habsburg İkili Monarşisi ise bunu en azından önemli düzeyde yaptı. İrlandalı milliyetçi lider

Arthur Griffith bile İkili Monarşi'yi, Britanya-İrlanda ilişkilerinde taklit edilecek bir fikir olarak görüyordu. Günümüz Avrupa Birliği'ne çarpıcı derecede benzeyen, soylu bir erken dönem çokkültürlü ve çokuluslu uyum çabası olarak yeniden değerlendirilmesini teşvik eden modern tarihçiler onu biraz fazla idealleştiriyorlar. Ama rakip imparatorluk sistemlerinin çoğuyla ve kuşkusuz, çöküşünün ardından tebaa halklarının pek çoğunun maruz kaldığı diktatörlük, savaş, etnik temizlik, hatta soykırımla kıyaslandığında biraz olsun alkışı, hatta geçip gittiği için üzüntüyle iç geçirilmesini hak ediyor.

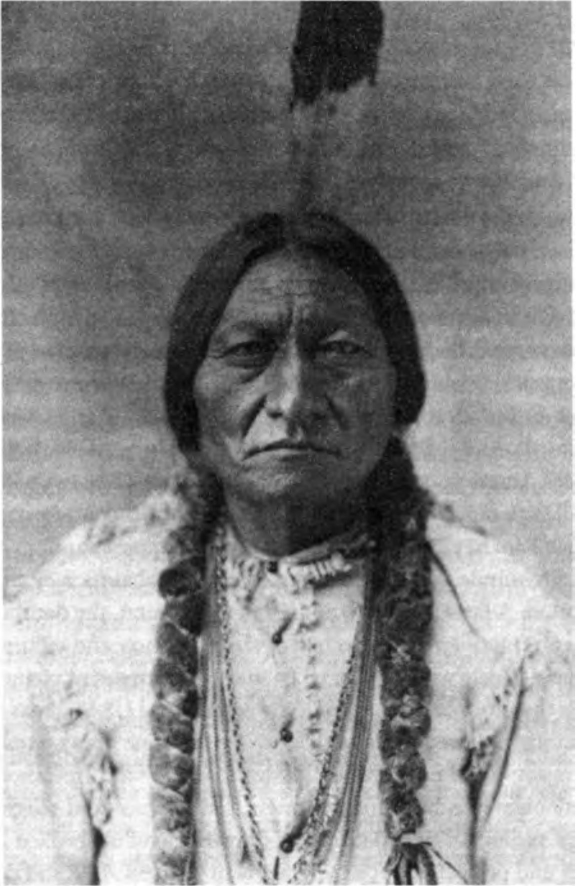
Çin ender olarak büyük modern imparatorluklar arasında sayılır. Yine de görmüş olduğumuz gibi, yüzyıllar boyunca –açıktır ki, çoğu tarihçinin imparatorluk sistemi tanımına uyan– devasa, çok etnikli bir yapı olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyanın en kalabalık, en müreffeh ve pek çok ölçüte göre en gelişkin toplumu oldu. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarındaysa büyük oranda gerileme tarihi yaşadı. Tam ölçekli Avrupa kolonyal istilasından kaçınabilmesine –ve 1937'den sonra Japonların fetih girişimlerine başarıyla direnebilmesine– rağmen zayıflık, bağımlılık ve yabancı nüfuzu öylesine yoğundu ki, Victoria çağı sonuna gelindiğinde Çin'in statüsünü "yarı-kolonyal" olarak tanımlamak yaygınlaşmıştı. Ama Çinlilerin pek çoğu, özellikle de yönetimdeki seçkinler, tıpkı Romalılar ya da 19. yüzyıldaki Batı Avrupalılar gibi, onlarınkinin tek gerçek uygarlık ve bütün ötekilerin barbar olduklarına emindiler. 1900'daki "Boxer" isyanından Sun Yat-Sen'in cumhuriyetçiliğine ve kendine özgü, hatta saldırgan bir Çin Komünizm çeşitlemesinin yükselişine dek birbirini iz-

leyen isyan ve reform hareketleri, Çin ulusal duygularının gücünü koruduğunu gösteriyordu. Bu durumu belki de en iyi ifade eden, 20. yüzyılın ilk yarısında istila ve iç savaş yüzünden neredeyse çökme noktasına gelmekle birlikte Mao Zedong yönetiminde en azından her zamanki gücüyle diriltilen merkeziyetçi, kültürel açıdan homojenleştirici devlet bürokrasisinin inanılmaz gücüdür. Kimi analistler Çin'in imparatorluk fikrinin, belki de temel değeri askeri ya da aristokrat değil de sivil bürokrasi olduğu için, asla Avrupa ya da İslam imparatorluk fikirleri gibi yayılmacı olmadığını öne sürerler. Ancak kimileriyse Vietnam'a karşı sözde Çin saldırganlığının ve hâlâ süren, klasik anlamda kolonici olan, Tibet kültürünü silme güdüsünün, çok farklı bir değerlendirmeye işaret ettiğini savunurlar.

ABD'yi "kara temelli büyük bir imparatorluk" olarak nitelemek de çatışmalı, hatta kimilerine yanlış görünecek bir düşüncedir. Kimi erken dönem Amerikalı yazar ve siyasetçiler bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerini gerçekten de "imparatorluk" olarak nitelemişlerdir – ancak bunun nedeni, aralarından pek çoğu klasik eğitimli olduğu ve geriye baktığı için, akıllarında erken Roma "imparatorluk" fikrinin "devlet" anlamına gelmesiydi. Biraz daha önceki tarihlerdeki İspanyol ya da Britanyalı yöneticiler gibi onların modelleri de Senato ve Capitol'üyle Roma'ydı. Ve 19. yüzyıl sonlarından itibaren radikal ve muhalif Amerikalı yazarlar imparatorluğa yönelmesi nedeniyle ülkelerinin politikalarına saldırmaya başladıklarında kastettikleri daha çok, Küba ve Filipinler gibi yerlerdeki denizaşırı yayılmacılık ve –yine klasik zihniyetten oldukları için– iç otokrasi ve yozlaşma eğilimiydi. Biraz daha sonra ve bugü-

ne değinse Amerikan imparatorluğunun egemen nosyonu, resmi koloniler ya da kalıcı fetihler olmadan ticaret, finans ve kültürel etkidir. Ancak başka yerlerdeki imparatorluk kuruluşlarını en doğrudan hatırlatan benzerlikler, aradaki yüz yılda kıta ABD'sinin içsel yayılışıdır. İmha savaşı, maceracıların, çiftçilerin, maden arayıcıların ve dinsel fanatiklerin "serbest" yayılmacılıkları, ekolojik yıkım, sıklıkla çiğnenen antlaşmaların yapılması ve protektoralar, Dolaylı Yönetim deneyleri ve kültürel asimilasyon güdüleri – tıpkı Britanya, Fransa ya da Rus emperyalizmlerinde olduğu gibi, bunların hepsi şu ya da bu zamanda ortaya çıkmıştır. Öteki büyük kara imparatorluklarına musallat olmuş imparatorluk sorunlarını günümüz ABD'si kendi sınırları içinde daha az yaşadıysa bunun nedeni daha çok, önceki fetih sürecinin büyük oranda tamamlanmış olmasıydı. Yerli halklar, Amerika'daki ilk İspanyol istilalarından beri başka hiçbir yerde görülmemiş derecede yok edildi ya da marjinalleştirildi. 20. yüzyıl sonunda toprak haklarına ilişkin az sayıda bazı yasal zaferler kazanılmasına rağmen bu marjinalleştirme büyük oranda sürmektedir.

Kimi tarihçiler ve siyaset analistleri ABD'nin yerlilere muamelesinin ötesinde de "kolonyal" özellikler sergilediğini öne sürerler. 1860'lardaki İç Savaş'ın ertesinde Yeniden Yapılanma döneminin güneye yönelik kuzey politikasının klasik kolonyal işgal özelliklerinin pek çoğunu içerdiği kesindir – kısa vadeli etkisi eski köleler ve hatta yoksul beyazlar açısından açıkça yararlı olsa da. Sonralarıysa, en azından kimilerine göre ayrı bir ulus özellikleri taşıyan sömürülen bir azınlık olarak Afrikalı-Amerikalıların durumunun ABD içerisindeki "iç kolonyalizm"lerden biri olduğu zaman za-

Resim 9. Direnişçiler: Tatanka-Iyotanka –Oturan Boğa– kolonyal yönetime karşı savaş verenler arasında birey olarak hatırlanan ve, ayrıca, istilacılara karşı verilen savaşta az çok başarı kazanan birkaç savaşçıdan biridir.

man ileri sürüldü. Amerikalı Komünistler ve militan siyah ulusçular gibi çeşitli gruplar buna dayanarak, Afrikalı Amerikalıların kendilerine ait bağımsız bir ülke, hatta devrim peşinde koşmaları gerektiğini savunmuşlardır. Ancak çoğunlukla küçük gruplardı bunlar: iç koloni olarak Afro-Amerika kavramı hiçbir zaman analitik açıdan güçlü ya da benzer fikirlerin Güney Afrika'da veya Latin Amerika'nın bazı yerlerinde olduğu kadar popüler olamadı.

20. yüzyılda başlıca kara temelli imparatorlukların tümü ya küçüldü ya da çöktü – ancak Çin'in imparatorluğu kısmi bir diriliş yaşadı ve ABD'nin Batısı, belki de, tam da imparatorluk çabası başarıya ulaştığı için emperyal olmaktan çıktı. Ama 20. yüzyıl ortası, modern dönemin en kısa ömürlü, en çarpıcı ve en yıkıcı kara temelli imparatorluk kurma girişimine de tanıklık etti: Almanya'nın doğuda *lebensraum* elde etme çabası. Hitler defalarca, bir zamanlar Hindistan Britanya için neyse Rusya'nın da Almanya için o olacağını söylemiştir: bu da Hindistan hakkında pek az şey bildiğini düşündürür. Hitler'in ve daha da azimle Heinrich Himmler'in Doğu Avrupa için planladıkları savaş sonrası düzen, geniş çaplı nüfus hareketlerini ve yeniden yerleştirme planlarını içeriyordu ve bunun da Britanya Hindistan'ının durumuna benzediği söylenemezdi. Milyonlarca Alman doğuda kolonici olacak, köle-işgücü statüsüne indirgenmiş yerli halklara hükmedecekti. Bu statüye bile layık olmayanlarla –elbette Yahudilerdi bunlar– Polonya ve Rusya entelektüelleri gibi, yeni düzene meydan okuma potansiyeli taşıyanlar tümden yok edileceklerdi. Baltık ve Balkanlar gibi başka yerlerdeyse bağımlı rejimlerden oluşan bir Dolaylı Yönetim sistemi kurulacaktı. Doğu koloni-

leri devasa bir yerleşim alanı olmakla kalmayıp, Almanya için hammadde, tarımsal ürün ve ucuz işgücü deposuna dönüşecekti.

Açıkça kolonyal bir fikirdi bu ve antik Roma'ya ilişkin fikirler kadar, modern Avrupalı imparatorluk kuruluşunun en acımasız yönlerinden besleniyordu: hatta Almanya'nın 1918 öncesindeki Afrika koloni idarecilerinin pek çoğu Himmler'in SS'ine alındı. Bu canavarca deneyin devam edebildiği kısacık sürede fiili uygulamanın hem kaotik hem gaddarca olması hiç de şaşırtıcı değildi. Aynı zamanda, pek çok açıdan verimsizdi. Hitler önceki başarılı emperyalizmlerin en temel derslerinden birini anlayamamıştı: fethedilen seçkinleri katletmeyi bırakın, uzaklaştırmaktan çok, katılımlarını sağlama gereğini. Ancak Nazilerin fethettikleri topraklarda ekonomik sömürünün şaşırtıcı, hatta kaygı verici derecede etkin olduğunu günümüz tarihçilerinin pek çoğu kabul eder – Yahudilerin endüstrileşmiş katli için de aynı durum geçerliydi elbette. Hitler'in başarısızlığının sonuçlarından biri, daha eski bir Avrupa içi kolonileşme modelini tersine çevirmesi oldu. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Almanca konuşan yerleşimciler erken Ortaçağ'dan itibaren orta-doğu Avrupa'ya yayılmışlardı. Nazilerin çöküşüyle birlikte bunların soyundan gelenlerin çoğu kaçtı ya da sürüldü. Çektikleri –Nazilerin yaşattıkları kadar korkunç olmasa bile yine de büyük– acıların tek tesellisi, aralarından çoğunun yeni Almanya'nın vatandaşları olarak kuşkusuz, eski yerlerinde kalmaları olasılığına kıyasla daha zenginleşmeleri oldu.

Öyleyse, Nazilerin projesi açıkça kolonyalist bir projeydi: ancak çoğu gözlemcinin kabul ettiği gibi, bu tür önceki

Doğu tarafındaki bu bölgeyi iki yüz elli bin adamla ve iyi idarecilerden oluşan bir kadroyla yönetmemiz mümkün olmalıdır. Elli bin asker dahil toplamda iki yüz elli bin adamla dört yüz milyon Hintliyi yöneten İngilizlerden ders alalım. Rusya'daki bu alan her zaman Almanların hâkimiyetinde olmalıdır.
Bizim açımızdan hiçbir şey, oradaki kitleleri eğitme peşinde koşmaktan daha kötü bir hata olamaz. İnsanların yollardaki tabelaları anlamaya yetecek kadarını bilmeleri bizim çıkarımızadır. Şu anda okuyamıyorlar ve öyle de kalmalılar…
Ukraynalılara eşarplar, cam boncuklar ve koloni halklarının sevdikleri her şeyi vereceğiz. Almanların –bu şarttır– kendi aralarında kale gibi kapalı bir toplum oluşturmaları gerekecek. Seyis yardımcılarımızın en kötüsü bile herhangi bir yerliden üstün olmalıdır. Alman gençliği için bu, muhteşem bir deney alanı olacaktır.

Adolf Hitler, *Table Talk*, 27 Temmuz ve 17 Eylül 1942 (yay. haz.: Hugh Trevor-Roper, Oxford, 1988; ilk basım 1953), s. 15, 34. Aslında, Hitler, Hindistan'ı yöneten Britanya yetkilisi sayısını fazlasıyla yüksek tahmin etmişti. Ordu bir yana bırakıldığında, 1930'larda yalnızca yaklaşık 12.000 kişiydiler.

tüm projelerden çok daha vahşiceydi. Ancak Fransız Karayipli şair ve siyasetçi Aimé Césaire gibi bazıları bu son yargıyı sorgulamışlardır. Hararetle, Nazi ırk siyasetinin ve hatta soykırımın pek çok kolonyal öncüsü olduğunu sa-

vundular. Bu denli lanetlenmelerinin tek nedeni, tarihte ilk kez bu tür şeylerin uzak koloniler yerine Avrupa içinde beyaz halklara yapılmasıydı. Koloni soykırımı suçlamalarını ve Avrupalıların kimi kolonilerdeki eylemlerinin Nazi Soykırımı'nın benzerleri ya da öncelleri olup olmadığı sorusunu ileride ele alacağız.

III. Bölüm

DENİZ YOLUYLA İMPARATORLUK

Bu bölümde Batı Avrupalı güçlerin "uzun mesafeli" denizaşırı emperyalizmlerinin yükselişi özetlenecek. Bu güçler –ve özellikle Britanya imparatorluğu– emperyalizmin klasik biçimleri olarak görülürler: hatta konuya ilişkin kitapların çoğu, Avrupalı denizaşırı imparatorluklarla sınırlıdır. Peki ama bunların ayırıcı yönü neydi? Daha eski tarihçelerde genellikle, kolonyal yayılmanın itici gücünün para ve –Avrupa devletleri içerisindeki ve arasındaki güç mücadeleleri dahil– güç olduğu vurgulandı. Daha yakın zamanlardaysa odak noktası, kültürel bir olgu olarak imparatorluğa kaydı.

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, doğusundaki büyük İslam, Çin imparatorluklarına ve öteki imparatorluklara kıyasla Ortaçağ Avrupa'sı siyasi açıdan parçalanmış, ekonomik açıdan geri ve kültürel açıdan gelişmemişti. Ancak 15. yüzyıl sonlarından itibaren gerilikten, küresel egemenlik konumuna yükseldi. Güçlerinin doruk dönemindeki Avrupalı kolonyal güçler ve onların filizi olan

ABD dünya karalarının % 80'ini yönetmekteydiler ve tüm okyanuslar onların kontrolü altındaydı.

Bu eşi görülmemiş büyüme patlaması son derece karmaşık bir süreçti elbette. Çok kısaca ve kabaca özetlersek, yayılmacılığın ilk evresinin –yaklaşık olarak, Amerika'ya yapılan ilk yolculuklarla, Avrupa Otuz Yıl Savaşları arası– egemen denizaşırı imparatorluk güçleri İspanya ve Portekiz'di. Başlıca kolonileşme çabaları, İspanya'nın hızla baskın güce dönüştüğü Amerika kıtalarına yönelikti; ama Portekizliler de –fatihten çok tacir olarak– Afrika ve güney Asya kıyılarında dağınık noktalarda varlıklarını ortaya koydular. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarındaysa giderek, başkalarının meydan okumalarıyla karşılaştılar: uzun bir zayıflık döneminin ve kendi içindeki din savaşlarının ardından toparlanmakta olan ve Avrupa'nın egemen gücü olmaya soyunan Fransa; kısa bir süre önce İspanyol kontrolünden kurtulmayı başarmış olan Hollanda ve Avrupa içi çatışmalarda başlıca oyuncular arasında yer almamakla birlikte denizlerde giderek güçlenen İngiltere. Bu ülkeler de ilk başlarda çabalarını daha çok Amerika kıtalarına yönelttiler – gerçi İngiltere yayılmacılık enerjisinin büyük bölümünü evine daha yakın yerlere, İrlanda ve İskoçya'ya egemen olma çabasına harcıyordu. Askeri ve deniz güçleri aşırı yayılmış olan ve yurtiçi ekonomileri durgunluğa giren İspanya ve Portekiz ise uzun süreli bir gerilemeye girdiler.

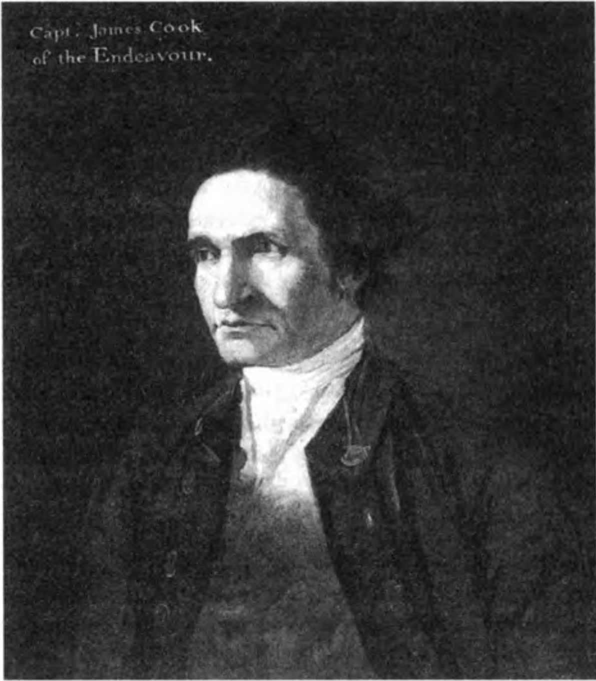
Bu yayılma son kertede her zaman –dünyanın henüz hiç görmediği derecede etkin vergi toplama ve savaşma makinelerine dönüşmüş olan– Avrupa devletlerinin gücüne dayanıyordu. Ama özellikle de İngilizler ve Hollandalılar söz konusu olduğunda, önemli bir oranda özel girişim-

lerle de sürdürüldü. Güçlü ticaret şirketleri süreci daha da ileriye taşıdılar ve imparatorluğun en uç köşelerinde ya da uçlarında agresif inisiyatif sıklıkla, tuhaf bir maceracılar, çapulcular ve korsanlar karışımından geldi. Sonraki tarihlerin korsanlığa ilişkin popüler imgeleri onu anarşist türde bir özgürlüğün mabedi, korsan gruplarını ve yerleşimleriniyse emperyalist devletin otoritesine karşı direniş sığınıkları olarak yansıtır. Kimi modern tarihçiler de bu romantik görüşü paylaşıyor, korsan çetelerinin demokratik yapısını ve aralarındaki kadınların, Afrikalıların ve eşcinsellerin sözde eşit konumunu vurguluyorlar. Ne yazık ki, gerçekte bu tür ütopya topluluklarının örneği ya hiç yoktu ya da çok azdı ve korsanların pek çoğu köle avcısı ve emperyalist yayılmacılığın yarı-izinli temsilcisi olarak işlev görüyordu. Gayri meşru korsanlık yarı meşru "deniz eşkıyalığı" ve resmi onay gören "saldırma izinli deniz ticareti" içerisinde zamanla eridi ve toplumsal kabul gördü. Aralarından pek çoğu kolonyal elit toplumun varlıklı ve saygın üyeleri oldu: Henry Morgan ve William Dampier bu türde adamlardı. Ama işler yolunda gitmediğinde, ünlü William Kidd örneğinde olduğu gibi inkâr ve imha edilebiliyorlardı.

18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında Avrupa kolonyal gücü ağır darbeler aldı; Avrupa'ysa Fransa-Britanya rekabetinin, Fransız Devrimi'nin ve Napolyon'un kıta içerisindeki fetihlerinin dizginlerinden boşalttığı bir dizi çatışmayla kaynıyordu. İspanya ve Portekiz kolonilerinin çoğunun yitirdi – bazıları rakip Avrupa güçlerinin eline geçti, çoğuysa yerleşimci kökenli halkların devrimiyle el değiştirdi. Britanya'nın Amerika topraklarının en önemlileri de koloni ayaklanması sonucunda yitirildi. 1760'lar

ve 1800'ler savaşları sırasında Fransızların koloni imparatorluğunun önemli parçalarını Britanyalılar ele geçirdi; en kârlı unsuru, yani Santo Domingo'daki Karayip köle kolonisiyse kölelerin başarılı devrimine teslim oldu – tarihteki bu tür tek örnekti bu. İmparatorluk gücü açısından uzun vadeli sonuçları son derece olumsuz göründüğünden, denizaşırı imparatorluk fikri gözden düşüyordu. Görünüşe bakılırsa kolonilerdeki tebaa her zaman, önünde sonunda kendi kendini yönetme hakkını talep ediyordu. İspanya örneğinin de düşündürdüğü gibi, imparatorluk kaynaklı zenginlik metropol ekonomisinde tembelliğe ve yozlaşmaya neden olabiliyordu. Afrikalı köle işgücünün nakliyatının ve kullanımının ekonomik mantığından giderek kuşku duyulur olmuştu. Kimi Britanyalı radikallerse denizaşırı fetihlerin otokrasi alışkanlıkları yarattığını ve bunun da yurtiçinde özgürlüğe karşı bir tehdit oluşturduğunu savunuyorlardı. 19. yüzyıl boyunca anti-emperyalist hislerin başlıca temeli bu olacaktı.

Ancak Avrupa imparatorluk oluşumunun alabildiğince engelle karşılaştığı bu çağda bile Asya'nın kimi yerlerinde, Pasifik'te ve daha düşük dozda Afrika'da kolonyal yayılma devam etti. Hindistan'daki kontrolünü sürekli olarak güçlendiren, güney Pasifik'te başarılı yerleşimci kolonileri ve başka yerlerde daha da fazlasıyla yayılmış anklavları bulunan Britanya bu süreçten en kârlı çıkan ülkeydi ve Kuzey Amerika'daki topraklarının bazılarını yitirmesini telafi etmişti. Sürekli güçlenen bir donanma tarafından korunan ticaret gemileri, dünyanın uzun mesafeli ticaretinin giderek daha fazlasına egemen oldu. Britanya'nın ekonomisi de öteki tüm Avrupa ekonomilerinden daha

Resim 10. Emperyalistler: Kahraman mı, cani mi, tanrı mı? Kaptan James Cook Hawaii'ye ilk geldiğinde yerliler onu tanrıları Lono'nun cisimleşmiş hali olarak görüp kendisine taptılar – ya da Cook'un gemi arkadaşları ve sonraki sayısız tarihçi buna inandı. Ancak, daha yakın zamanlarda kimi akademisyenler bu öykünün Avrupa kolonyal mit üretiminin küstahça bir parçası olduğunu şiddetle savunmuşlardır. Mütevazı kökenlerden gelip çağının en büyük kâşifi konumuna yükselen Cook da klasik bir Britanya imparatorluk kahramanı figürüdür; gerçi bu soyun çoğu örneğine göre pek de savaşçı değildir. Ama onu izleyerek güney Pasifik'e yönelen Avrupalılar beraberlerinde nüfus ve çevre felaketi getirdiler.

hızlı büyüyordu ve pek çok yeni sanayi ve tarım teknolojisinde öncü konumdaydı. İçerideki bu ekonomik gelişimin ne kadarının dışarıdaki yayılmadan, koloni ticareti ve kölelikten kaynaklandığını tarihçiler hâlâ tartışıyorlar. Bu "ikinci Britanya imparatorluğu"nun kılavuz fikirlerinin ne kadarının, daha az çağdaş, daha aristokratik ve otoriter değerler kümesine kıyasla modern ticaret toplumunun fikirleri –ve dolayısıyla, kimi çağdaşlarına göre, eski tarz emperyalizm değil de daha yumuşak– olduğu konusunda da görüş birliği yok. Britanya'nın küresel bir imparatorluk kurmayı asla *hedeflememiş* olduğu inancı (ya da kimilerine göre, sahte görüntüsü) Britanyalı yöneticilerin kendilerine ilişkin imgelerinin kesinlikle önemli bir parçası olmuş ve özellikle de 1880'lerde tarihçi J. R. Seeley tarafından ifade edilmiştir. Kendilerine ve başkalarına, tüm dünyaya tahakküm prangaları değil, özgürlüğün ve serbest ticaretin yararlarını yaydıklarını söylüyorlardı. Yine de Victoria çağında özellikle Hindistan'da Britanya egemenliği, yine eski Roma modellerine dayanan ayrıntılı bir törensel güç teşhirini içerir oldu: ama, aynı zamanda ve belki de ironik bir biçimde, kimi tarihçilere göre bu teşhir Hint krallık geleneklerinden de esinlenmişti.

1820'lerden itibaren Avrupa deniz imparatorlukları yeni bir yayılmacılık evresine girdi. Bu evre 19. yüzyılın son çeyreğinde, Afrika'nın büyük bölümünün hızla bölüşüldüğü ve Almanya, Belçika ve İtalya gibi eskiden kolonyal olmayan güçlerin aceleyle geniş topraklara el koydukları dönemde belirgin biçimde ivme kazandı. İlk kez Asyalı bir güç, yani Japonya, Avrupa tipi bir deniz imparatorluğu kurmaya girişti: Japonya'nın imparatorluk kurma çabası

1937-1945 döneminde çok daha yoğun ve kısa süreliğine başarılı bir biçime bürünecekti. Ancak bu "yeni emperyalizm" ilk başlarda büyük oranda kâğıt üzerindeydi ve gerçekten etkili bir işgalin gerçekleşmesi çok daha uzun sürdü. Birinci Dünya Savaşı gibi ileri bir tarihte bile Batı Afrika'daki Fransız idareciler kederle, aslında yalnızca yolların kontrolleri altında olduğunu belirtiyorlardı – o da ancak askerleri bu yollarda yürüdüğü sürece.

Avrupalı güçler Afrika'nın büyük bölümünü işgal etmelerinden çok önce, kölelik yoluyla kıtada derin ve yıkıcı bir etki zaten yaratmışlardı. Atlantik köle ticareti denizaşırı imparatorluk kompleksinin, sonraki tüm yazarlar tarafından haklı olarak olumsuz değerlendirilmiş yönüdür. Ayrıca halk belleğine ve kültürel çağrışımlara da Nazi Soykırımı hariç öteki tüm tarihsel suç ya da trajedilerden belki de daha fazla yerleşmiştir. Kayıtlı tarihte neredeyse tüm toplumların bir dönemde köleliği içermiş olmaları nedeniyle, kimi tarihçiler bunun neden böyle olduğunu merak etmişlerdir. Ancak Atlantik ticaretinden beslenen Yeni Dünya kölelik sisteminin, modern dünyanın gelişiminde bir tek bu sistemin merkezi, dinamik bir etmen oluşturmuş olması açısından –Afrika içindekiler dahil– ötekilerin hepsinden farklı olduğunu belli bir güvenle söyleyebiliriz. Boyutu ve muhtemelen gaddarlığı açısından eşsizdi. Etkilemiş olduğu her toplumu hâlâ zehirleyen ırk ideolojileriyle iç içe geçmişti ve bu ideolojilere dayanıyordu. Dört kıtanın –Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Avrupa'nın– yaşamını dönüştürdü.

Konuya ilişkin toplam sayılar hâlâ tartışmalıdır. Kimi popüler Afrikalı-Amerikalı yazarlar 150 ya da 200 milyon

Afrikalının köleleştirildiğini ya da öldürüldüğünü ve bunun altında kalan her tahminin ırkçı bir kaçamak olduğunu öne sürerler. 12 ila 15 milyon düzeyindeki muhtemel gerçek toplam da elbette, yeterince korkunçtur. Atlantik köleliğinin acımasızlığını, sadizmini ve yarattığı acıları vurgulayanlarla, bu ticaretin titiz iş mantığını vurgulayanlar arasında da bir bölünme oluşmuştur. Kölelik öyküsü bir yönüyle Auschwitz'e benzer; bir diğer yönüyleyse, girişimcilik tarihinin bir parçasıdır. Bu ikinci vurgu utanç duygusunu güçlendirmelidir: çünkü bu ticaretin gayri şahsi bir devlet bürokrasisi değil, bilinçli kararlar veren bireysel tüccarlar kitlesi tarafından yürütüldüğünün altını çizmektedir. Ve en başından itibaren Afrikalıların köleleştirilmesini lanetleyen kimi Avrupalılar olsa da, görünüşe bakılırsa, bu işi aktif olarak yürütenlerin pek azı vicdan azabı duymuştur. Bu da tarihin büyük "tavuk ve yumurta" sorularından birinin yeniden incelenmesini gerektirmektedir: Avrupalıların, Afrikalıların doğal aşağılıkları inançları onların köleleştirilmesini meşrulaştırmak için mi ortaya çıktı, yoksa önceki bir ırkçı fikirler yapısı mı köleliği mümkün kıldı?

Ancak Atlantik ticareti bu türde tek ticaret değildi. Güney ve güneybatı Asya imparatorluklarında köle sahipliği ve ticareti Avrupalılarla neredeyse aynı ölçekteydi. Sahra aşırı, Kızıldeniz ve Hint okyanusu ticaretlerine ilişkin tahminler büyük değişkenlik göstermektedir (bunların tümüne birden genellikle "İslami köle ticareti" denir; ama Atlantik ticaretini "Hıristiyan" olarak adlandırmakla aynı derecede kuşkulu bir yaklaşımdır bu). Atlantik köle çapulculuğundan çok daha uzun sürdüler ve sonraki dö-

nemler söz konusu olduğunda bile, günümüze ulaşmış ya da bulunmuş yazılı kaynak sayısı çok daha azdır. Yüzyıllar içerisinde ulaşılmış toplam rakamlar için 3 ila 14 milyon rakamları önerilmiştir, en ayrıntılı –gerçi kuşkusuz hâlâ kabataslak– hesaplamaysa Ralph Austen'ın verdiği 7.222.000 rakamıdır. Avrupa egemenliğindeki köleleştirme işinden karakter olarak çok farklıydı: Yeni Dünya'ya kıyasla köleler tarım işçisinden çok ev hizmetlerinde ve asker olarak kullanılıyordu. Ötekine kıyasla kadın köle sayısı –hizmetkâr, cariye ya da ikisi birden– çok daha fazlaydı. "İslam" köleciliğinin Avrupa'ya göre genelde daha insancıl olduğunu öne sürenler vardır: köleler tipik olarak hane halkından olmakla kalmayıp, "ailenin bir parçası" da olabiliyorlardı. Kişinin özgürlüğünü satın alması ya da özgürlüğünün bahşedilmesi daha kolay ve yaygındı; eski köleler ya da hatta resmi statüleri hâlâ kölelik olanlar üst düzey görevlere gelebiliyorlardı. Devasa, gaddar, sömürücü Yeni Dünya plantasyon sistemlerinin ya da bunların pek çoğunda görülen korkunç ölüm oranlarının İslam dünyasında pek az eşdeğeri olduğu kesindir. Uzun vadede, eski kölelerin ve onların soylarından gelenlerin evlilik dahil toplumsal asimilasyonunun İslam toplumlarında Batı'ya kıyasla çok daha yaygın olduğu da açıktır. İslam toplumlarında kurumsallaşmış ırkçılık da görece pek azdı ve hâlâ da azdır – İslam öğretisi böyle bir şeye kesinlikle karşıydı.

Ancak ahlaki yargı dengesi son derece tartışmalıdır. Daha sert yorumcular İslam toplumlarında Afrikalıların köleleştirilmesinin Hıristiyan toplumlarından daha erken tarihlerde başlamakla kalmayıp, daha ileri tarihlere dek sürdüğünü, erkek kölelerin yaygın biçimde hadım edilme-

lerinin Amerikalıların yaptıkları kadar zalimce olduğunu ve sonunda kölelik kurumunu feshedip başkalarını da feshetmeye zorlayanın Afrikalılar, Asyalılar ya da Müslümanlar değil, Avrupalı Hıristiyanlar olduğunu belirtirler. Gerçekten de 19. yüzyıl sonlarında "Arap köle ticareti"ne son verme güdüsü, doğu ve orta Afrika'da Avrupa koloni yayılmacılığının başlıca gerekçesi olarak gösterilmiştir: gerçi başlıca güdüsünün bu olduğu iddiaları kuşkusuz fazlasıyla ikiyüzlülük ve kendi kendini aldatmadır.

Afrika'daki tüm koloni güçleri farklı derecelerde ve farklı biçimlerde yerel köle sistemlerinin sürdürülmesinde suç ortaklığı yapmışlardır. Britanyalıların kolonilerin (hepsinde olmasa bile) çoğunda yaptıkları gibi köle ticaretini feshetmek üzere kararlılıkla harekete geçtikleri yerlerde bile Afrika ev köleliğine karşı genel tutumları bunu doğrudan yasaklamak değil, hukuk ve vergi düzenlemelerinde ihtiyatlı değişiklikler yaparak, zaman içerisinde erimesini teşvik etmek yönünde olmuştur. Yasaklama yolunun, özellikle de Dolaylı Yönetim sisteminin işbirliğine dayandığı yerel yöneticiler arasında çok fazla huzursuzluk ve direnişe neden olacağı hissediliyordu. Kimi durumlardaysa koloni yöneticilerinin kölelikle ilişkileri çok daha ileri gitti. Fransız orta Kuzey Afrika'sında ve Britanya yönetimindeki Sudan'da koloni orduları, tıpkı koloni öncesi devletlerdeki gibi büyük oranda kölelerden oluşuyordu; ama Avrupalı komutanlar bu gerçekten haberleri olmadığını söylüyorlardı. Zorunlu işgücü kullanımının –ki koloni Afrika'sında ve neredeyse tüm Avrupa yönetimi boyunca rutin ve Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle yoğunlaşıp acımasızlaşmış bir uygulamadır– doğrudan köleleştirmeden

ayırt edilmesi genellikle zordu. Ve Fransız Moritanya'sı gibi yerlerde geniş çaplı yerel köle sahipliği koloni dönemi boyunca –hatta sonraları da– devam etti. Avrupa koloniciliğinin Afrika köleliğine bulaşmasının belki de en acı örneği Arthur Rimbaud'dur. Zamanından önce olgunlaşmış bir yeniyetme olduğu dönemlerdeki yazılarında sınırsız özgürlük ruhunu övmüş olan bu parlak genç şair edebiyatı bırakıp Afrika'ya gitti; aradığı şey macera, romantizm ve servetti. Büyük özgürlük şairinin burada ev köleleri vardı ve, muhtemelen, bunları alıp satıyordu.

Ama, bu durumda bile, köle ticareti, denizaşırı imparatorlukların yükselişinin en yıkıcı yönü değildi. Avrupa'nın küresel yayılmacılığının bir başka, daha da çarpıcı ve geniş kapsamlı sonucu ekolojikti. İnsanların yanı sıra bitkilerin ve hayvanların da okyanusların ötesine taşınması tüm dünyanın ekoloji dengelerini, ekonomilerini ve manzaralarını değiştirdi – en hızlı ve ezici değişimse çok sayıda yerleşimcinin toplandığı yeni-Avrupalar'da yaşandı. Ancak en büyük ve ani etkiyi büyük evcil memeliler ya da yiyecek bitkileri değil, görülemeyen ve varlıkları uzun zaman boyunca hiç bilinmeyen organizmalar yarattı. Avrupa gemileri ve taşıdıkları insanlar Amerika kıtalarına ve Pasifik'e daha önceden bilinmeyen hastalıkları taşıdılar.

Dolayısıyla Avrupa koloniciliğinin ilk demografik etkisi son derece olumsuzdu: tüm Yeni Dünya'da ve pek çok Pasifik adasında yerli nüfuslar eski sayıların çok az bir oranına indi ya da tümden silindi. Avrupa'yla temas Afrika'nın çeşitli yerlerinde de nüfus felaketine neden oldu: örneğin, fethi izleyen onyıllarda Belçika Kongo'sunun nüfusunun dokuz ya da on milyon azaldığı tahmin edilmektedir. An-

cak uzun vadede, ilk “ölümcül etki”yi sağ olarak atlatabilmiş olan kolonileştirilmiş halklar için bu eğilim genellikle tersine döndü. Bebek ölüm oranlarında keskin düşüş yaşandı, yaşam beklentisi yükseldi, eski endemik hastalıkların bazıları kontrol altına alındı ya da ortadan kaldırıldı ve Avrupa dışı dünyanın büyük bölümü, Avrupa’nın çok daha önce yaşamış olduğu “nüfus patlaması”nı yaşamaya başladı. Bütün bunlar büyük oranda, Batı tıp tekniklerinin kolonilere getirilmesi sayesinde oldu elbette: ama bu “Avrupa” tıp bilgisinin de Çin, Hint, Arap ve öteki “Asya” keşiflerine çok şey borçlu olduğu unutulmamalıdır.

Arada geniş çaplı, ama neredeyse unutulmuş felaketler yaşandı; bunlardan en dikkat çekicisi, geç Victoria çağının “El Niño kıtlıkları”dır. Önce 1876-9’da ve ardından 1896-1900’da Hindistan, kuzey Çin ve Brezilya’nın geniş kesimleri mahvoldu. Yalnızca bu ülkelerde en azından 30, belki 60 milyon insan hayatını kaybetti. Ve aynı dönemde daha küçük ölçekli ama yine de ölümcül kıtlıklar, bunları izleyen açlıkla birlikte –Cava’dan güney Afrika’ya, Kore’den Sudan ve Etiyopya’ya– tropiklerin ve güneyin başka pek çok yerini vurdu. Küresel düzeyde ölüm rakamı için ancak tahminlerde bulunulabilir; ama belki Büyük Veba Salgını hariç, kayıtlı tarihteki öteki tüm felaketlerden daha yüksek olduğu neredeyse kesindir.

Felaketlerin en görünür nedeni “El Niño”ydu (Çocuk İsa): ancak 1960’ların sonlarında keşfedilebilen bir örüntüyle, tropikler boyunca ve ötesinde muson yağmurlarının yağmaması dahil, felaketlere yol açan bir yan etkiler kompleksi yaratabilen, güney Pasifik’teki periyodik aşırı ısınma. Ama doğanın gazabının felaket yaratması bir

olasılıktan ibarettir. Her zamanki gibi, tehlike olasılığını korkunç bir gerçekliğe dönüştüren insanların eylemleri ya da eylemsizlikleriydi. İlk olarak Amartya Sen'in gösterdiği gibi, yeterince yiyecek olmaması nedeniyle insanların sıkıntı çekmeleri ya da ölmeleri ender bir durumdur. Yiyecek yetersizliği baş gösterdiğinde kıtlığı yaratan, kimin öleceğini, sayının kaç olacağını belirleyen ekonomik yapılar, toplumsal ağlar ve siyasi kararlardır. Kısa vadede milyonlarca insanın ölmesinin nedeni yalnızca ekinlerin yetişmemesi değil, yöneticilerin beceriksizlikleri, aldırışsızlıkları ve en kötü etkilenen ülkelerin pek çoğunda, ıstırap içindeki tebaalarına karşı ırkçı, sömürgeci küçümseme ve kayıtsızlıklarıdır. Ama daha geniş çaplı, yapısal güçler de etkili oldu. Dönemin büyük güçleri –Britanya hâlâ başta olmak üzere– yerküreyi hem fiili kolonilere hem de (Çin'de olduğu gibi) daha gayri resmi nüfuz kürelerine bölmeyi tamamladıkça, yeni bir dünya finans sistemini ve yeni bir uluslararası işbölümünü de yerleştirdiler. Bunun sonuçlarından biri, eskiden temel gıdalarda kendi kendine yeten Avrupa dışı dünyanın pek çok yerinin artık zengin ülkelere ucuz hammadde tedarikçisi olmaya zorlanmasıydı. Bunların yönetimleri ister kolonicilerin atadıkları olsun ister görünüşte bağımsız, yerli yöneticiler, bu yeni dünya düzenine meydan okuyan –geniş ölçekli kıtlık yardımı gibi– politikaları izlemediler ya da izlemeye cesaret edemediler. Hatta aralarından bazıları, kıtlığın doğurduğu yıkımı güçlerini artırma ya da pekiştirme fırsatı olarak kullandı.

Daha geniş açıdan bakıldığında bu felaketler, "Üçüncü Dünya"yı yaratan sürecin bir parçasıydı: 19. yüzyıl sonlarında biçimlenen, insanlık tarihinde hiçbir gerçek önceli

Resim 11. İşbirlikçiler: Hint subayı, Bengal Düzensiz Süvari Sınıfı 2. Alayı, 1852. Hindistan'daki Britanya egemenliği nihayetinde askeri güce dayanıyordu; ama 1857 "Ayaklanma"sından sonra bile bu güç temelde Hintlilerden oluşmaktaydı. Pek çok koloni ordusunun aksine, Doğu Hindistan Şirketi'nin ve Raj'ın yerli askerleri kadar subayları da vardı – gerçi üst düzey konumlar tümüyle Britanyalılardaydı. Bu adamın alayının uzun ve karışık bir kariyeri olmuştur. İlk olarak 1809'da, daha önceden iki Hint prensinin ordularında paralı asker olarak savaşmış William Gardner tarafından kurulmuştu. Ardılı olan Gardner's Horse modern Hint Ordusu'nun bir parçası olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

bulunmayan ve günümüzde de sürmekle kalmayıp, pek çok ölçüte göre genişlemeyi sürdüren, zenginle yoksul, gelişmişle az gelişmiş arasındaki devasa uçurumun. Bir kez daha, küresel ölçekte zenginle yoksul arasındaki bu devasa ayrımın ne derece Avrupa imparatorluklarının varlığına atfedilebileceği hâlâ tartışmalıdır. Kimi analistler şiddetle, Avrupalı güçlerin (ve sonrasında ABD'nin) dünyanın geri kalanında azgelişmişliği sistematik olarak yarattıklarını ve koloni politikalarının bilinçli olarak bu sonucu hedeflediğini savunurlar. Kimileriyse sebep-sonuç ilişkisinin daha çok öteki yönde işlediğini öne sürerler: modern kolonyalizmi Avrupa'nın göreceli zenginliğinin, devlet gücünün ve, belki de en önemlisi, üstün teknolojisinin yarattığı dengesizliğin –kolonyal imparatorlukların doruk dönemlerine ulaşmalarından çok daha önce zaten belirginleşmiş dengesizliğin– mümkün kıldığını. Bu ikinci savın –en güçlü olarak belki de müteveffa Ernest Gellner tarafından ifade edilmiş– bir çeşitlemesine göre, imparatorluk, büyük oranda yalnızca geçici bir sonucu olduğu çok daha geniş çaplı ekonomik ve bilimsel dönüşümlere kıyasla görece önemsizdi.

Farklı yerlerde radikal farklılıklar görülmesi nedeniyle, modern emperyalizmin böyle bir genelleme düzeyinde değerlendirilip değerlendirilmemesi gerektiğini soranlar da vardır. Örneğin, bırakın tüm zamanları, herhangi bir zamanda tek bir "Britanya imparatorluğu" gerçekten olmuş muydu (tarihçiler kronolojik olarak "Birinci", "İkinci", "Üçüncü" ve kimi zaman daha fazla Britanya imparatorluğundan söz ederler)? 1914-1918 savaşının hemen ertesindeki en geniş halinde Britanya'nın toprakları arasında

Afrika'da, Karayipler'de ve güneydoğu Asya'da (Avrupa kökenli önemli düzeyde bir nüfusa çoğunlukla sahip olmayan) Taht Kolonileri, daha çok ataları Britanyalı ya da başka Avrupa ülkelerinden olan insanların yaşadığı, kendi kendilerini yöneten Dominyonlar, Malta, Aden, Cebelitarık ve Singapur gibi, daha çok stratejik üs olarak elde tutulan ve tüm dünyaya yayılmış sayısız ada ve anklav, çeşitli türlerde Milletler Cemiyeti Mandası altında tutulan eski Türk ve Alman kolonileri, kendi içlerinde son derece karmaşık yönetim biçimleri içeren devasa Hindistan toprakları vb yer alıyordu. Fransa'nın imparatorluğu daha küçüktü elbette ve (sözde) daha merkeziyetçi, akılcı bir ruhla yönetiliyordu, ama gerçekte yalnızca çeşitliliği daha azdı.

Yine de bütün bu farklı kolonileri ve yönetim biçimlerini birkaç geniş kategori içerisine almak mümkün olabilir. En temel ayrım belki de yerleşimci ve yerleşimci dışı koloniler arasındaydı. Bunlardan ilkinin çok sayıda Avrupalının göç edip kaldıkları yerler olduğu yeterince açıktır. Kimi yerlerde –"yeni-Avrupalar"– büyük çoğunluk haline geldiler; Cezayir, Güney Afrika ve daha ihtiyatlı bir dille söylersek Kenya ya da Zimbabwe'deyse egemen azınlıklardı. Bu göçmenlerin çoğu, Britanya'nın aralarındaki en başarılı yerleşimci kolonileri yaratıcısı olduğu imparatorluk "anavatan"larından geldiler ve askeri koruma için bu ülkelere bağımlıydılar. Ama başkaları da vardı: güney Afrika'da Hollandalılar, Cezayir'de Fransız olmayan pek çok güney Avrupalı, Britanya'nın tüm topraklarında çok sayıda İrlandalı, her yerde şaşırtıcı sayıda Alman ve daha pek çokları. Yerleşim güdüsü ağırlıklı olarak ekonomikti. Göçmenler ucuz ya da bedava toprak, sıklıkla ucuz yerli

işgücü ya da daha yüksek ücretli iş peşindeydiler – yerleşimcilerin tümünün çiftçi oldukları ya da olmak istedikleri söylenemezdi. Hatta bu yeni toplumların Avustralya gibi bazıları erken tarihlerden itibaren büyük oranda kentleşmişti. Ama kimileri de "eski ülke"lerindeki dini ya da siyasi baskıdan kaçma ya da en azından orada tehdit altında olduğunu düşündükleri yaşam biçimlerini sürdürebilme peşindeydi. Bu nedenle de anavatanlarının alışkanlıklarını toptan nakletme, hatta başkalarına dayatma güdüsü koloniciler arasında oldukça güçlüydü. Belki de özellikle Britanyalı yerleşimciler yiyecekten giyeceğe, mimariden kent planlamasına yaşamın her önemli alanında –hatta yerel yöntemleri benimsemenin çok daha akılcı olacağının düşünülebileceği alanlarda– eski dünyadan bildikleri âdet ve tutumları sürdürmeye çalıştılar.

Yine de "eski ülke"den farklı olma, yöneticilerinin çıkarlarından farklı ve kimi zaman onlarla çatışan çıkarlara sahip olma, zamanla kendini baskı altında hissedip kendi kendini yönetme hakkı talep etme hissi neredeyse her yerde güçlendi. Kimi örneklerde –özellikle de Afrika'daki beyaz azınlıklar arasında– bu durum temelde, yerleşimcilerin anavatandaki yönetimin kabul edilebilir bulacağından daha aşırı ırksal eşitliksizleri sürdürmeyi istemeleri anlamına geliyordu. Kimilerindeyse kendi kendini yönetme dürtüsünün daha saygın demokratik referansları vardı. Amerika kıtalarındaki (Afrikalı kölelerin soyundan gelenlerin ve/veya Asyalı sözleşmeli işçilerin çoğunluğu oluşturduğu Karayipler toplumlarının olağandışı örnekleri bir kenara bırakılırsa) ve Pasifik'te her yerleşimci kolonisi siyasi bağımsızlığını kazanmayı başardı. Neredeyse hepsi buna,

yerleşimci dışı toprakların herhangi birinden çok daha önce ulaştı. Afrika'daysa hiçbir yerleşimci topluluk iktidarı kazanıp elde tutmayı başaramadı – 1990'larda Güney Afrika'nın yaşadığı geçiş, bu yöndeki son girişimin sonuna işaret eder. Ama Afrika'da da 1945 sonrası dekolonizasyonun neredeyse tüm şiddetini, yerleşimcilerin kendi azınlık yönetimleri altında kendi kendini yönetme hakkını kazanma yönündeki uzun süreli çabaları üretmiştir. Bu çabalar Avrupalı dekolonizasyon güçlerinin ve ayrıca Afrika milliyetçi hareketlerinin planlarını geciktirdi, yolundan saptırdı ya da engelledi. Ve büyük Cezayir istisnası hariç neredeyse her örnekte bu topluluklar, ekonomik üstünlüklerinin büyük bölümünü ve hatta siyasi üstünlüklerinin bir bölümünü bağımsızlıktan sonra da korumayı başardılar.

Öyleyse, bir ironi sonucu beyaz yerleşimci toplulukların imparatorluk gücüne imparatorlukların fethedilmiş halklarının tümünden daha başarıyla ve daha erken dönemlerde meydan okumuş oldukları öne sürülebilir. Koloni güçleri Avrupalı olmayan halklara karşı yaptıkları gibi yerleşimcilere karşı da fiziksel baskıya başvurmaya genellikle isteksiz olmuşlardır. İmparatorlukların asi beyazlarla çatışmaları –1899 İngiliz-Boer Savaşı istisnası hariç– neredeyse hiçbir zaman, Hindistan ya da siyah Afrika'dakilerle aynı boyutta olmamıştır. Genellikle, niyetleri belki de devrim yapmaktan çok kötü yönetimi protesto etmek olan küçük ve yeterince silahlanmamış yerleşimci gruplara karşı abartılmış polis operasyonları olmanın ötesine geçememişlerdir. 1837-8'deki Fransız Kanada'sı ayaklanması, 1854'te Avustralya'da yaşanan Eureka Ayaklanması ve Kanada'daki, yerli ve melez avcıların, kürk tüccarlarının

ve tuzakçıların büyük oranda destek verdikleri 1885 Riel Ayaklanması bu tür örneklerdir. Cezayir'deki birkaç çok marjinal istisna hariç, dekolonizasyon çağında metropol gücün silahlı kuvvetlerinin asi beyaz yerleşimcilere karşı silahlı çatışmada kullanıldığı herhangi bir örnek aklıma gelmiyor. Rodezyalı beyazlar 1960'larda tek taraflı ve gayri meşru olarak bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde Britanya onlara karşı asker göndermeyi siyasi açıdan kabul edilemez saydı.

Yerleşimci dışı kolonilerin –işgal kolonileri ya da, kimi tarihçilerin vereceği adla, sömürü kolonileri– sayıları çok daha fazla ve yapıları çok daha çeşitliydi. Böyle bir çeşitlilik karşısında, niteliklerine ilişkin genellemeler yapılması güçtür. Yine de kimi genelleme girişimlerinde bulunulmuştur. Bunun yapıldığı özellikle önemli üç alana kısaca bakalım: imparatorluğun ekonomisi, imparatorluk kurucuların ideolojileriyle kültürel uygulamaları ve kolonileştirilenlerin tepkileri.

Ekonomiler

Hem emperyalist hem kolonileştirilmiş ülkeler için kolonyalizmin ekonomik bilançosu son derece karışık ve karmaşık bir kayıt oluşturur: ekonomi tarihçilerinin üzerinde uzun zamandır tartıştıkları ve tartışmayı sürdürecekleri bir kayıttır bu. Antik ve daha modern kara imparatorluklarında vergi gelirlerinin, haracın ya da basitçe yağmanın tebaa topraklardan imparatorluk merkezlerine aktığını görmüştük. Ancak bu ille de periferilerin sistematik ola-

Kolonizasyonun en önemli sonucu dünya çapında verimliliğin artmasıdır. Aynı zamanda, ilerleme yönünde büyük bir toplumsal güçtür. Dünya insanlığa aittir. Onu geliştirmeyi, zenginliğini artırmayı ve bu süreçte onu yüceltmeyi, güzelleştirmeyi ve insanlığı yükseltmeyi en iyi bilenlere aittir. Kolonizasyon şu ana dek tasarlanıp gerçekleştirilmiş en yüksek uygarlık biçiminin yayılması, en yetenekli ırkın sürdürülmesi, insanlığın ilerici biçimde düzenlenmesidir.

Georges Deherme, 1908.
[Alıntılayan: Alice L. Conklin, *A Mission to Civilize* (Stanford, Kaliforniya, 1997), s. 55.]

rak yoksullaşıp merkezin zenginleşmesi anlamına gelmedi. Anadolu, Osmanlı imparatorluğunun en yoksul parçalarından biri olarak kaldı ve 19. yüzyılın Rus köylülerini –ya da günümüzdeki torunlarını– Özbeklere ya da Estonyalılara hükmetmekten ekonomik kazanç sağladıklarına ikna etmek çok zor olurdu.

Ancak modern Avrupa imparatorluklarının metropolleri zenginleştirmek için kolonileri sistematik olarak soyduklarına inanan pek çok yazar vardır. Kolonyal imparatorlukların varlık nedeninin bu olduğunda ısrar edilmiştir. Bunun nedeni de öncüllerinin aksine modern imparatorlukların kâr amacıyla kurulmuş, şekillendirilmiş ve güdülenmiş, kesinlikle kapitalist yapılar olmalarıdır. Bu tür görüşlerin tartışıldığı devasa bir literatür oluşmuştur.

Bu tartışmanın burada özetlenmesi ya da değerlendirilmesi olanaksız. Bunun yerine imparatorluğun ekonomik etkilerine ilişkin "olumlu" ve olumsuz" görüşleri kısaca özetleyeceğiz.

Olumsuz değerlendirmede Afrika, Asya ve öteki kolonicilik öncesi ekonomilerin Avrupa egemenliğinden önce bağımsız olarak gelişmekte oldukları ve gelişmeyi sürdürmeyeceklerini düşünmek için hiçbir neden bulunmadığı söylenir. Geniş çaplı tekstil üretimiyle Hindistan'da olduğu gibi, bazılarında geleceğin ticari ve endüstriyel dinamizminin ön şartları gerçekten de mevcuttu. Koloni yönetimi var oldukları yerlerde bu şartları ortadan kaldırmış ve başka yerlerde de ortaya çıkmalarını engellemiştir. Kolonileştirilmiş alanlar Avrupa sanayisi için düşük maliyetli hammadde kaynağı ve ucuz, sıklıkla da zorla çalıştırılan ya da köle işgücü kaynağı olmaya zorlandılar. Avrupalıların çıkarlarına uyduğu birkaç örnek hariç, kendi sanayilerini geliştirmelerine izin verilmedi. Kârlar yeniden kolonilere yatırılmaktansa yöneticilerce kendi ülkelerine aktarıldı. Çoğunda olduğu gibi askerlere ya da polise harcandıkları yerler hariç, koloni vergileri ve öteki devlet gelirleri için de aynı durum geçerliydi. Vahşi sömürünün olmadığı yerlerde de tam bir ihmal söz konusuydu: koloni yönetimleri eğitim, sağlık, toplumsal refah ya da altyapıya hiçbir harcama yapmadılar – koloni döneminin en sonlarına doğru, siyasi baskılar yüzünden buna zorlandıkları zamanlar hariç.

Net sonuç "gelişmemişlik kavramının gelişmesi" oldu ve eski koloni toplumlarıyla bağımsızlıklarını yeni kazanmış yönetimlerinin neredeyse hepsini aşırı yoksullukla, çok az kaynakla, gelişmemiş yurtiçi sanayiyle ve beceri ve

Resim 12. İmparatorluğu Satmak: "Yurtiçinden ve Dışarıdan İmparatorluk Malları Satın Alın", Britanya İmparatorluğu Pazarlama Kurulu reklamı, y. 1930.

eğitim açısından düşük düzeyli "insan sermayesi"yle yüz yüze bıraktı. Ekonomileri kendi kendine yeterli olmaktan çok, son derece eşitsiz dış bağlara aşırı düzeyde bağımlıydı. Ve kolonicilik yönetiminin sona ermesinden beri de bu model genellikle sürmüş, koloni yönetimlerinin bıraktıkları yerden çokuluslu şirketler ve finans kurumları devam etmişlerdir.

Olumlu değerlendirmedeyse aksine kolonyalizmin ekonomik açıdan ilerici bir rol oynadığı savunulur. Koloni yönetimi Avrupa teknolojisinin, kültürünün ve kurumlarının –Avrupa'nın gelişip sanayileşmesini sağlamış şeylerin– dünyanın geri kalanına yayıldığı araç olmuştur. Bu etki sayesinde neredeyse tüm kolonileştirilmiş bölgeler, bağımsız kalmaları durumuna kıyasla çok daha hızlı gelişmişlerdir. İmparatorluk iki taraf için de yararlı olmuştur. En kötü olasılıkla, Avrupa dışı toplumların karşısındaki iki kötülükten daha az kötü olanıdır. İmparatorluk yönetiminin olası alternatifi bağımsız gelişme değil, anarşi ya da durgunluktur. Koloni yöneticileri genellikle, koloni öncesi devletlere kıyasla daha etkili ve dürüst bir yönetim oluşturmuşlardır. İmparatorluklar sömürü değil, modernleşme motorlarıdır. İmparatorluk metropolleri –özellikle Britanya– koloni ürünlerine, başka şekillerde bulacaklarından daha büyük ve iyi pazarlar sunmuştur. Kolonicilik sonrası ekonomik başarısızlıklara gelince, bunların başlıca nedeni koloni mirası ya da uluslararası kapitalizmin kötü niyeti değildir. Öncelikle ve en önemlisi, koloni sonrası yerli yönetim ve seçkinlerin, onların beceriksizliklerinin, açgözlülüklerinin, acımasızlıklarının ya da Marksizm gibi ekonomik felakete yol açacak ideolojilere kapılmalarının

sonucudur. Singapur ya da (tümden farklı bir ölçekte) Hindistan ekonomilerinin hızla büyümesi, koloni mirasının refahın önünde engel oluşturmasının şart olmadığını gösterir. Etiyopya'daki aşırı yoksulluksa koloni yönetiminden büyük oranda kaçınmış olmanın başarı garantisi olmadığına işaret eder.

Bu zıt savlardan hiçbirinin imparatorluğun ekonomik etkilerinin *küresel* tablosu olarak ikna edici olmadığını söylemeye gerek bile yok. Koloni ekonomileri, tek bir açıklamanın hepsine uyamayacağı denli çeşitliydi. Kimi yerlerde koloniciliğin etkisi ekonomik şartları tümden dönüştürdü. Kimilerindeyse yalnızca, zaten var olan eğilimleri sürdürdü ya da güçlendirdi. İlk kategoriye elbette, Avustralya ve Amerika kıtaları gibi, daha önceden dünyanın geri kalanıyla hiçbir ekonomik etkileşimi bulunmayan yerler girecektir. Bu kategori ayrıca, geniş ölçekli yerleşim kolonilerini içerecektir. İmparatorluk genel olarak, beyaz yerleşimciler için çok iyi bir şeydi. Hatta pek çok açıdan imparatorluktan en çok onlar yararlandı. Başlıca Britanya yerleşim kolonilerindeki beyaz topluluklar –ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, ama aynı zamanda Afrika'daki ve Karayiplerdeki yerleşimciler– hızla 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başları dünyasının en müreffeh toplumları oldular. Günümüzde Britanya koloni imparatorluğunun kâr/zararını saptama çabaları, imparatorluğun Britanya için ekonomik değeri konusunda birbirlerinden farklı ve sıklıkla muğlak sonuçlara ulaşmıştır. Ancak Britanyalı imparatorluk yerleşimci topluluklarının durumdan büyük oranda kârlı çıktıklarında neredeyse hepsi hemfikirdir – bunun en önemli nedenlerinden biri, savunma maliyetlerini büyük oranda

Britanya'nın üstlenmiş olmasıdır. Askeri harcamaların yerel gelirlerin görülmemiş derecede büyük bir bölümünü yuttuğu yerleşimci dışı kolonilerin tam aksi bir durumdu bu. Adil olmak adına, bu toplumlardan bazılarında, özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda'da dünyanın en eşitlikçi gelir dağılımının görüldüğünü ve dünyanın ilk tümüyle seçime dayanan demokrasileri arasında yer aldıklarını da eklemeliyiz. Avrupalıların yerleştiği kimi koloni sonrası yerlerin daha mutsuz deneyimler yaşadıkları da bir gerçektir. Burada en tuhaf örnek belki de Arjantin'dir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında neredeyse ABD ya da Avustralya kadar dinamik bir biçimde büyüyüp sanayileşiyordu. Bundan sonraysa çok daha kasvetli bir öyküsü oldu ve hatta bu satırların yazıldığı sırada (2002 başları) ülke topyekûn ekonomik çöküşle karşı karşıyaydı.

Başka yerlerdeyse koloniciliğin ekonomik etkisi bu kadar kapsayıcı değildi ve tartışmaya daha açıktı. Afrika'nın kimi yerlerinde, özellikle de en ücra kırsal alanlarda, daha önce para kullanmamış insanlara vergi dayatma yönündeki kimi zaman oldukça gelişigüzel girişimler hariç, doğrudan ekonomik etkisi minimal düzeyde kaldı. Vergi ödemek için nakit para bulma zorunluluğu kimilerini ihracat ürünleri üretimine ya da göçebe işçiliğe zorlayarak ekonomik yaşamı değiştirdi. Ama bu tür bölgelerin çoğunda daha geniş çaplı ekonomik dönüşüm ancak, Avrupalı egemenlerin "ikinci koloni istilası" olarak nitelenen, daha faal siyasetler izlemeye başladıkları kolonicilik çağının sonlarında, hatta bundan da sonra başladı. Ancak Afrika'nın kimi bölgelerinde Avrupa'nın en olumsuz ekonomik etkilerinin resmi koloni yönetiminin kuruluşundan çok önce, köle ti-

caretinin etkileriyle başlamış olması elbette mümkündür. Ve yine kimilerinde koloniciliğin getirdiği ekonomik değişim daha erken tarihlerde, çok daha derinlere işledi. Bu durum özellikle, ticari tarımın (Afrika'nın yerleşimcilerle bu alanda rekabet etme girişimleri yönetim tarafından kasıtlı olarak engellendi), madenciliğin, sanayileşmenin ve ırksal olarak ayrımlanmış işgücü pazarının birbiri ardına gelişiyle Güney Afrika için geçerli oldu. Kolonyalizmin Britanya Hindistan'ındaki ekonomik etkileri de hâlâ çok tartışılmaktadır. Erken dönemin milliyetçi ekonomi tarihçileri İngilizlerin yerel sanayiyi bilinçli olarak yok ettiğine inanıyorlardı. Ama devlet politikalarının ya da Britanyalı kapitalistlerin ekonomik etkilerinin abartılmaması gerektiğini savunan akademisyenler de vardır: Hint girişimcileri, sanayileri ve ticaret ağları büyük bir serveti ve gücü elde tutmayı sürdürdüler. Bu yoruma göre bir kolonyal ekonomi için en önemli olgunun ille de bu haliyle kolonyalizm olması gerekmez. Yerel faaliyetlere ve inisiyatife de –yerel sınıf çıkarları ve çatışmaları dahil– hakları teslim edilmelidir. Bundan çıkacak sonuç, koloni kontrolünün gelişinin de sona ermesinin de ille de çok önemli bir ekonomik dönem noktası olmasının gerekmediğidir. Ama bu görüş de sözde topu Britanyalılardan Hintlilere atma, hatta Hindistan'ın sorunları konusunda "mağduru suçlama" iddiasıyla saldırıya uğramıştır. Bu konuda oldukça ateşli tartışmalar yaşanmıştır.

Bazı etkilerdense kimsenin kuşkusu yok. Küresel deniz imparatorlukları kuşkusuz, modern dünyanın uzak mesafeli ticaret ağlarının şekillenmesinde temel rol oynadılar; gerçi kimi yerlerde yalnızca, Çinli, Hintli, Arap, ya da

Avrupalı olmayan başka tacirlerin uzun zamandır kullandıkları ağlar üzerinde geliştiler ya da bunları devraldılar. Gerçekten küreselleşmiş ilk imparatorluk mallarının keyif verici maddeler olması şaşırtıcı: kahve ve çay, tütün ve afyon, alkollü içkiler ve daha sessizce bağımlılık yaratan şeker ve çikolata. Bunların pek çoğu köle işgücü kullanılarak üretiliyordu. Ama zamanla mal çeşitliliği ve hacmi katlanarak arttı. Çağdaş küresel ticaretin ne varlığı yeni bir şeydir ne de hatta boyutu. Ancak yüzyıllar boyunca küresel ticaret büyük oranda, imparatorluklar içindeki ticaret olarak kalmıştı – Avrupa'nın (ve sonradan Avrupalı olmayanların) hammadde ithal edip mamul mal ihraç ettikleri tutarlı bir genel model vardı.

Dünya finansal ve parasal bütünleşmesinin kalıbını da imparatorluk döktü. Koloni yönetimi, eskiden parasız yaşamı sürdürmüş yerlerde –özellikle Afrika'da ve Amerika kıtalarında– para kullanımını zorunlu hale getirdi. Kendi para birimlerinin kullanımını yaygınlaştırdı ya da başka birimleri kendi birimlerine bağladı. Britanya'nın imparatorluk gücü sterlinin bir dünya parası olmasına –ve sterlin de Britanya'nın imparatorluk gücüne– fazlasıyla bağımlıydı. Fransa bir anlamda daha da ileri giderek, imparatorluğunun her yerine tek bir para birimi getirdi: eski Fransız sömürgelerinin pek çoğu uygulamada hâlâ buna bağlıdır.

İdeolojiler ve kültürler

İmparatorluk üstünlük inancına ve bu inancı destekleyen savlara dayanıyordu. Kimi antik çağ emperyalistleri

Ve bu anda, elimde tüfekle orada dururken, beyaz adamın Doğu'daki tahakkümünün ne kadar içi boş ve beyhude olduğunu ilk kez anladım. İşte burada, silahıyla ben beyaz adam, silahsız yerli kalabalığın önünde duruyordum – görünüşte, piyesin başrol oyuncusu; oysa, aslında, arkadaki o sarı yüzlerin iradesiyle öne arkaya itilen abes bir kukladan başka bir şey değildim. Bu anda, beyaz adamın tiranlaştığında kendi özgürlüğünü yok ettiğini algıladım. İçi boş, poz veren bir kuklaya, geleneksellleşmiş "sahip" figürüne dönüşüyor. Çünkü hayatını "yerli"leri etkileyerek harcaması egemenliğinin bir şartı ve bu nedenle, her krizde, "yerliler"in ondan beklediklerini yapmak zorunda. Maske takıyor ve yüzü ona uyacak şekilde irileşiyor.

George Orwell, "Shooting an Elephant" 1936.
[*Collected Essays*, *Journalism and Letters* (Harmondsworth, 1970), 269.]

kendilerini haklı göstermeye hiç gereksinim duymamış olabilirler. Kudretli olan Haklıdır iddiasının ötesinde hiçbir ideolojiye dayanmadan, yalnızca ve yalnızca bunu yapabildikleri için fethedip başkalarına egemen olmaktan belki de gayet mutluydular. Asurluların kraliyet sanatı, tutumları tam da böyleymiş izlenimi vermektedir. Ancak en azından Romalılardan bu yana her büyük imparatorluğun yöneticileri yaptıkları için savlar ve gerekçeler üretmişlerdir. Bu tür savların başlangıç noktası her zaman, onlarla boyun eğdirdikleri arasında temel bir fark olduğu iddiasıydı.

Kimi toplumlar *içerisinde* bu tür fikirler doğal olarak neredeyse evrenseldi: üstün bilgelikleri, zekâları, erdemleri, tanrısallıkları, hatta, (18. yüzyıl filozofu Edmund Burke'e göre) yalnızca ve yalnızca, bu şekilde yetiştirilip yönetim alışkanlıklarıyla eğitilmeleri nedeniyle böyle bir eğitim almamış insanlardan daha büyük bir beceri ve ölçülülükle yönetecekleri için, yönetenlerin yönetmeye hakları vardı. Koloni yönetiminin gerekçelendirilmesinde kullanılmış savların pek çoğu doğrudan bu tür yurtiçi bağlamlardan alınmıştı. Örneğin, 19. yüzyıl Avrupa'sının beyaz olmayan ırkların sözde aşağılığına ya da yozlaşmışlığına ilişkin iddialarının pek çoğunun Britanya, Fransa ya da İspanya'da yoksul işçilere ilişkin daha eski tarihli iddialara ne kadar benzediği sık sık vurgulanmıştır. Buna karşın, kolonyalistlerin egemenliklerinin gerekçesi olarak üstünlük iddiaları spesifik biçimler aldı – hatta ayrıntılı repertuarlar oluştu.

İmparatorluğu haklı gösteren en güçlü ve yaygın erken dönem modern sav, dine dayanıyordu. 16. yüzyıldaki İspanyol ve Portekiz yayılmacılığının baskın propagandası –ve, kuşkusuz, genellikle içten olan, baskın takıntısı– buydu ve biraz daha ileri dönemlerdeki Britanya, Fransız ve öteki imparatorluk ideolojilerinde de önemli yere sahipti. Müslümanlara ve öteki "kâfirler"e karşı çıkılmış Haçlı Seferleri fikirlerine ve ortaçağla geç Roma döneminin evrensel *imperium* olarak Kilise kavramlarına dayanıyordu. Tek gerçek dinin bilgisini taşıyan Hıristiyanlar bunu insanlığın geri kalanına taşıma hakkına sahip olmakla kalmıyorlardı, aynı zamanda Tanrı'nın onlara verdiği bir görevdi bu. Ama Protestan Reformu'nun ardından Avrupa içerisinde yaşanan çatışmalar bu güdüye yeni tınılar ve yeni bir aci-

liyet kattı. Yeni dünyalar yalnızca Hıristiyanlık için değil, özellikle kişinin kendi Hıristiyanlık çeşitlemesi için kazanılmalı ve sapkınlara fetih ve din değiştirme fırsatı tanınmamalıydı.

Ancak imparatorluk oluşumunun dinsel dayanağı kolonyal politikalar açısından kökten farklı yönlere işaret edebilirdi. Bir taraftan, kolonyal yönetimin başlıca amacının "yerliler"e din değiştirtmek olduğuna işaret ediyor ve bu da elbette, onları Hıristiyan doktrinine göre eğitmek ve onlara düzgün davranmak –hatta din değiştirmelerinden sonra "İsa'da Kardeş" olarak onlara eşit muamele etmek– anlamına geliyordu. Öteki taraftansa kâfirlerin –özellikle de din değiştirme şansı sunulduysa ve bunu reddettilerse– doğal olarak kötü ve ahlaksız oldukları ve bir Hıristiyan'ın saygı göstermesi gereken hiçbir haklarının bulunmayabileceği fikri vardı. Gönül rahatlığıyla onlara boyun eğdirebilir, sömürülebilir, hatta imha edebilirlerdi. Kolonyal köle sahipleri için özel ikilemler yaratıyordu bu. Yaygın kanıya göre dini görevleri kölelerini Hıristiyanlaştırmaktı. Ama bunu yapmaları durumunda aralarında, efendiyle malı arasındaki ayrımı aşan, hatta bu ayrıma meydan okuyan ortak bir insanlık bağının bulunduğunun kabul edilmesi gerekirdi. Ve ileride göreceğimiz gibi dinsel savlar köleliğe karşı olduğu kadar imparatorluğa *karşı* da kullanılabilirdi ve giderek kullanıldı.

İmparatorluğa ilişkin dinsel gerekçelendirmelerin üzerinde kültürel –ya da uygarlığa ilişkin– gerekçelendirmeler vardı ve zamanla, bir ölçüye dek onların yerini aldı. Avrupalıların üstünlüğü ve dolayısıyla başkalarına hükmetme hakları yaratıcılıktaki sözde çok daha büyük başarıla-

rından, doğa üzerinde kazandıkları kontrolden, gelişkin siyasi, ekonomik, sanatsal ve entelektüel yapılar kurmuş olmalarından kaynaklanıyordu. Avrupalılarla ötekiler arasındaki sözde muazzam uçurum çeşitli biçimlerde açıklanıyordu. Neden, çevre ve iklim olabilirdi: yaygın kanıya göre tropikal şartlar fiziksel ve akli zayıflığa ya da tembelliğe yol açıyor ve bu da oralarda yaşayanların kültürel başarılarının sözde düşük olmasına yol açıyordu. Bu inanışın tatsız bir yan ürünü, çok fazla güneşin tropiklerdeki Avrupalılarda da dejenerasyona yol açabileceği yönündeki saplantılı kaygıydı. Eski fotoğraflarda üzerlerinde iklime göre çok fazla giysi bulunmasının nedeni budur.

Kolonileştirilenlerin aşağılığı elbette tarihsel şartların ürünü olarak görülebilir ve bu da, farklı şartlar altında Avrupalı olmayanların da beyazların kendilerinin başardıklarına inandıkları kadarını başarabileceklerini ima eder. Buna göre, imparatorluğun amacı ve gerekçesi, kolonileştirilenler arasında benzer şartlar yaratmaktı: temelde eğitimci ya da uygarlaştırıcı bir girişimdi. Ya da kültürel ve teknolojik başarı farklılıkları biyolojik farklılıkları yansıtıyor olabilirdi. İnsanlık açık bir üstünlük ve aşağılık hiyerarşisine göre düzenlenmiş "ırk" gruplarına kesin ve değiştirilemez biçimde bölünmüştü. Avrupalı beyazlar bu piramidin ya da merdivenin en tepesindeydiler ve soyut düşünce, teknik ilerleme, etkin yönetim, gerçek kültürel yaratıcılık gibi yetenekler bir tek onlarda vardı. Pek çok çeşitlemeye göre, kimi zaman "Ari" ya da "Nordik" olarak da nitelenen *kuzey* Avrupalılar veya İngilizler ya da Almanlar gibi belli uluslar en tepedeydi. Asyalı halkların pek çoğu ara konumlardaydı. Aralarından bazılarının önemli

düzeyde zekâ sahibi oldukları kabul ediliyordu ve Hint, Çin ya da Arap uygarlıklarının başarılarının tümden yadsınması mümkün değildi. Ancak kolektif karakterlerinde büyük kusurlar bulunduğuna, doğuştan sefih, tembel, sahtekâr, zalim vb olduklarına yaygın olarak inanılıyordu. İmparatorluğa ilişkin modern yazılarda en etkileyici biçimde Edward W. Said tarafından formüle edilmiş etkili bir akımda, Avrupalıların Asyalılara dair fikirlerinin oluşturduğu bu yapı "Oryantalizm" olarak etiketlenir ve günümüzde de sağ salim ayakta olduğu savunulur.

Afrikalılar ölçekte daha da düşük konumlardaydılar ve sıklıkla, zekâlarının daha düşük olduğuna, "ileri" bir uygarlık kurup onu ayakta tutamayacaklarına inanılırdı. 19. yüzyılın Avrupa düşünce akımlarından birine göre –gerçi bu azınlıkta kalan bir akımdı– Afrikalıların tümüyle insan oldukları bile kuşkuluydu. Başka kolonyalist fikir okullarıysa saplantılı bir biçimde, farklı Afrikalı grupları sözde farklı zekâ düzeylerine ve uygarlaşma potansiyellerine göre ayırıp sınıflandırıyordu. Sıklıkla, "daha iyi" grupların uzak bir Afrika-dışı kökene dayandıkları ve yüksek statülerinin bundan kaynaklandığı öne sürülüyordu.

Bu insan grupları hiyerarşisinin en altında Amerika kıtalarıyla güney Pasifik'in yerli halkları yer alıyor ve belki de en çok Yerli Avustralyalılar hor görülüyordu. Pek çok Avrupalı düşünür onların ilkelliğin en alt düzeyinde yer almakla kalmayıp, kaçınılmaz olarak yok olmaya yazgılı olduklarına inanıyordu. Bu tür düşünenlerin çoğu, bunun olmasını *istiyor* olmadıklarını söyleyerek itiraz ediyorlardı. Tıpkı ortam değişimlerine uyarlanamayan hayvan türleri gibi, yüksek gruplar daha düşük gruplarla temasa geçtiğin-

de bu ikincilerin yeryüzünden zaman içerisinde kaybolmaları yalnızca bir doğa kuralıydı.

Bu tür fikirlerin başlangıcı çok tartışılmaktadır. Kimi otoriteler ırksallaşmış düşüncenin son derece modern ve Avrupalı bir icat olduğunu savunurlar. Kimileriyse açık izlerine antik dünyada ve Avrupalı olmayan pek çok halk arasında da rastlandığını söyler. Ancak bu tür düşünüşün 19. yüzyıl sonlarında Avrupalı yöneticiler ve düşünürler arasında *egemenlik* kazandığından, imparatorluğun başlıca gerekçesi haline geldiğinden ve kolonyal politikanın her yönünü fazlasıyla etkilediğinden pek kuşku bulunmamaktadır. Bu dönemde genel inanışa göre bilim, ırksal ayrımların ve hiyerarşilerin varlığını kanıtlıyordu. 20. yüzyılda bu inanç sürekli olarak sarsıldı ve faşizm deneyimi, başka yerlerde olduğu kadar koloni dünyasında da devlet politikalarının ırkla bağlantılı düşüncelere *açıkça* dayandırılmasını gözden düşürdü. İleri dönem kolonyalizmi giderek, kültürel farklılığa dayalı gerekçelendirmelere kaydı ya da yeniden kaydı. Kimi zaman, bu, alttaki tutumlarda değil, yalnızca dilde değişim gibi görünüyordu. Ama koloni yetkililerinin basit, kesin bir hükmetme hakkı iddialarını giderek terk etmek ve bunun yerine, hâlâ kendi işlerini yönetemeyecek durumda olanlar ve hatta bir bütün olarak insanlık adına "vasi" olarak hareket ettiklerini savunmak zorunda kalmaları anlamına geliyordu. Bu da kolonileştirilenler yararına kalkınma, eğitim ve sosyal refah politikaları izliyor ve hatta onları ileride kendi kendilerini yönetmeye hazırlıyor görüntüsü çizmeleri gerektiği anlamına geliyordu.

Ancak Avrupa imparatorluklarının tebaa halklarının kendi kendilerini yönetmeleri fikrine çok ileri zamanlara

dek geniş çaplı olarak inanılmadı – en azından Avrupalılar arasında. İmparatorluk güçlerinin kendi halkları arasında imparatorluğu eleştirenler her zaman olmuştu ve bunlardan bazıları tüm kolonyal egemenlik sisteminin hemen çökertilmesini istiyorlardı. Ancak bunlar neredeyse her zaman küçük, muhalif azınlıklardı. Karmaşık bir öyküyü fazlasıyla kısa kesersek, kolonici yayılmacılığa muhalefet büyük oranda pragmatik kaygılara dayalıydı: ekonomik açıdan anlamsız olmasına ya da 1871'den sonra Fransa'da dikkatleri Alsace-Lorraine'in geri alınması meselesinden boş yere uzaklaştırdığı savına dayanıyordu. Ya da denizaşırı yayılmacılığın yurtiçinde otokrasiyi güçlendirdiği korkusuyla karşı çıkılıyordu: bu sav 19. yüzyıl boyunca Britanyalı liberal anti-emperyalistlerin ve yüzyıl sonunda Alman ve Belçikalı muhaliflerin başlıca dayanağı oldu. Kolonici fetihlerin mağdurlarına ilişkin kimi insancıl kaygılar da vardı; ama daha çok düzensiz ve örgütlenmemiş (çoğunlukla dinsel) azınlıkların kaygısıydı bu. Ve Britanya'da Zulu hükümdarı Cetshwayo'ya, ya da Fransa'da Batı Afrikalı savaş beyi Samori Toure'ye ilişkin duygusal kültlerde olduğu gibi, çoğunlukla, ancak eski düşman öldüğünde ya da tutsak düştüğünde ifade buluyordu. Britanya'nın 1898'de Sudan'da Mehdi ayaklanmasını bozguna uğratmasından sonra Radikaller, din adamları ve hatta bizzat Kraliçe Victoria, Kitchener'ın Mehdi'nin kemiklerine saygısızlığını protesto ettiler; ama hayattayken Britanya'da neredeyse hiç kimse onu savunmamıştı. Britanya'da 1899 İngiliz-Boer Savaşı'na karşı daha gürültülü bir muhalefet oluştu – ama bu da, bir koloni savaşı için alışılmadık bir biçimde, hasımların beyaz olmasıyla bağlantılıydı.

1920'lerden önce güçlü anlamda bir antikolonyalizm –tüm kolonyal fetihlerin siyasi-ahlaki açıdan kınanması, tüm koloni topraklarının hızla terk edilmesi talebi, ulusal kendi kendini yönetmeye ilişkin evrensel hak inancı– Britanya'da, Fransa'da ya da başka herhangi bir kolonici ülkede küçük azınlıkların tekelinde kaldı. Sonradan oluşturulan mitlerin aksine, erken dönem sosyalistlerin çoğunun, hatta Marksistlerin inancı bu yönde değildi. Marx Hindistan'daki Britanya egemenliğini gaddarlığına rağmen tarihsel açıdan ilerlemeci olarak görmüştür. O ve Engels kolonileştirilmiş halkların çoğunu, Hegel'i izleyerek "tarih-dışı" olarak göz ardı ettikleri kategoride görüyorlardı; bağımsız olarak var olmaya artık muktedir olmadıkları için, kaçınılmaz olarak daha büyük uluslar tarafından yutulan gruplar.

İmparatorluk sıklıkla dinsel terimlerle gerekçelendirildi. Ancak dinsel simalar aynı zamanda, Avrupa'da im-

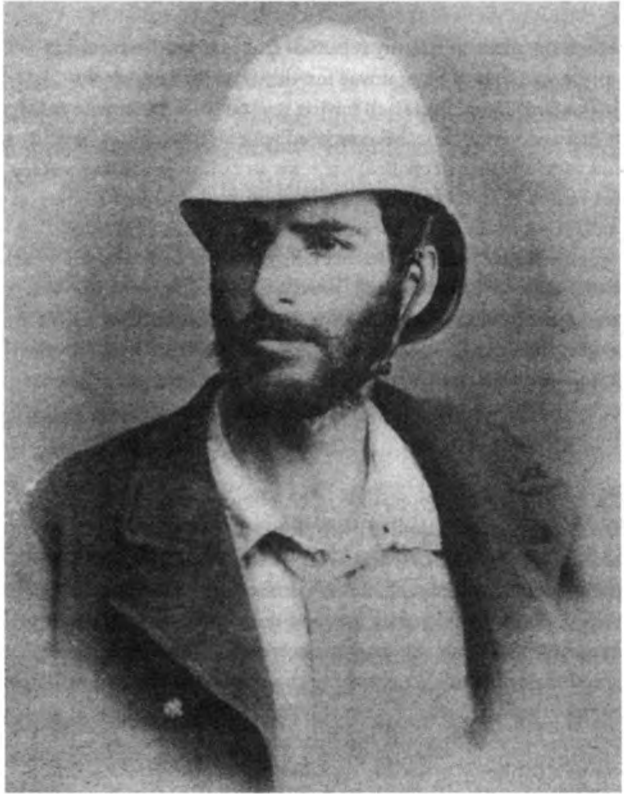
İngiltere'nin Hindistan'da bir toplumsal devrime neden olurken yalnızca en alçakça çıkarlara göre hareket ettiği ve bunları dayatma biçiminde aptalca davrandığı doğrudur. Ama mesele bu değil. Mesele şu ki, Asya'nın toplumsal durumunda kökten bir devrim olmadan insanoğlu kaderini gerçekleştirebilir mi? Gerçekleştiremeyecekse, İngiltere'nin suçları her ne olursa olsun, bu devrime neden olmada tarihin bilinçsiz aleti olmuştur.

Karl Marx, "The British Rule in India" (1853).

paratorluğu ilk eleştirenler arasında yer aldılar. Daha 1540'larda ülkesinin Güney Amerika yerlilerine uyguladığı baskıya son verilmesini talep etmiş olan İspanyol piskopos Bartolome de Las Casas, ilk Avrupalı antikolonyalist olarak nitelenmiştir. Sonraki koloni misyon faaliyetleri imparatorluk politikalarına, sömürüye ve ırkçılığa yönelik keskin eleştirileri ve aynı zamanda, bunlara coşkuyla suç ortaklığını içerir. Konformist olmayan ve Evanjelik çeşitli grupların kölelik karşıtı eylemlerde, (Baptistler başta olmak üzere) misyonların Karayipler'deki antikolonyal protestolarda ve pek çok Hıristiyan kurumun güney Afrika'da beyaz azınlık hâkimiyetine karşı muhalefette oynadıkları rol önemli düzeydedir. Hıristiyanlığın –ve dünyadaki öteki başlıca inançların– işaret ettiği etik değerlere ilişkin modern anlayışların çoğunda bunların her tür sömürüye karşı olarak görülmesi kadar, hatta daha da fazlasıyla pragmatik nedenlerden ötürü, bu pek de şaşırtıcı değil. Misyonerlerin kolonyal projelere katılmaları için doğrudan ekonomik ya da siyasi nedenler yoktu ne de olsa. Kolonicilik sahnesinin öteki tüm aktörlerine kıyasla onların faaliyetleri tümden ve yalnızca kültürel ve psikolojik değişime yönelikti. Ve genel olarak bakıldığında açıkça, kolonileştirilmiş tebaa halkların bilinçlerinde dönüşüm yaratma peşindeydiler; hükümetler ve idareciler içinse (özellikle Dolaylı Yönetim sistemlerinde) bu tür bir dönüşüm ya ikincil önemdeydi, ya da hatta, istikrarsızlaştırma olasılığı taşıyan, başa çıkılamayacak türde bir engel olarak, özellikle kaçınılması gereken bir şeydi. Üstelik pek çok kolonicilik durumunda misyonerler görece mütevazı kökenlerden gelen, kolonileştirilmiş halklarla yakın gündelik teması bulunan

ve onlara eğitim ya da sağlık olanakları sunmaya çalışan yegâne beyazlar olabiliyorlardı (çoğu zaman özensizce varsayılanın aksine, kolonyal misyonlar her zaman tümüyle beyazlardan oluşmuyordu). Ancak burada bir paradoks vardı. Misyonerler koloni yönetiminin siyasi ve ekonomik buyruklarından genellikle uzak duruyorlardı, hatta onlara muhaliftiler. Ancak faaliyetlerinin pek çoğu açısından –din değiştirtme, Avrupa tarzı eğitimin yayılması, takipçilerine kendi ahlak, aile yaşamı ve toplumsal âdetler fikirlerini dayatmaları– eleştirmenler tarafından tüm kültürel emperyalizm güçleri arasında en aktif ve müdahalecisi olarak görülebilirler.

Bu tür paradokslar, belirgin tutarsızlıklar ve birbirinden farklı eğilimler kolonicilik ideolojisinin neredeyse her yönüne damgasını vurmuştur. Koloni yönetimi yaygın olarak, büyük bir modernleştirme gücü olarak sunulup kabul edilmiştir. Ancak kimi gerici, hatta antikalaşmış güdüleri de vardı. Tarihçi Gauri Viswanathan Britanya Hindistan'ını modern eğitim sistemlerinin ilk deneme alanı olarak gördüyse, bir başka tarihçi, Raphael Samuel de burada miras endüstrisinin doğum yerlerinden birini ve "koruma uygulamalarının geliştirildiği en büyük laboratuarlardan biri"ni bulur. Afrika'da Britanyalı idareciler –özellikle de kuzey Nijerya'da olduğu gibi ortaçağlı ya da feodal egzotizmin tüm gösterişli simgelerini sergiledikleri yerlerde– geleneksel yöneticilere yakınlık duyarken, "eğitimli Afrikalı"yı, aynı derecede tepeden baktıkları Bengalli "Babu"ya ve İngiltere'deki "ukala"ya benzeyen, yüzeysel ama tatsız bir modernlik sergileyen şamatacı adamı küçümsüyorlardı. İmparatorluk Britanya'sı yurtiçinde kendini demokrasi

Resim 13. Emperyalistler: Bir mistik olarak imparatorluk kurucusu. Pierre Savorgnon de Brazza. Afrika'daki Avrupalı öncülerin çoğu kadar gaddar ve materyalist olmayan Brazza, görünüşe bakılırsa, Afrika'yı içtenlikle sevmiş ve keşifçiliği kendi başına bir amaç olarak görmüştü. Ama Fransa'nın orta Afrika'nın geniş kesimlerindeki genellikle acımasız hâkimiyetinin kuruluşundan başka herkesten çok o sorumluydu.

ilan etmiş, ancak koloni tebaalarına vatandaşlık değil, ancak tebaalık tanımıştı. Oysa Hindistan'a hükmettiği yüzyıllar boyunca Britanya'nın yurtiçi siyasi sistemi asla "tam" bir demokrasi olmamıştı zaten; vatandaşlık hukuki unvan ve hakları Manchester'da, Madras'tan daha fazla geçerli değildi. Koloni yönetimi, demokrasiyi onlardan esirgemesiyle, devletin tebaasına karşı görevine ilişkin tüm kavramları reddetmiş oluyordu. Ancak sorumluluk söylemi, her ne kadar tek taraflı ya da ikiyüzlü olsa da, özellikle son yıllarında Raj'ın ve başka pek çok koloni rejiminin özelliklerinden biriydi.

İmparatorluk literatüründe durmaksızın yinelenen mecazlardan biri Kader'di: Avrupa uygarlığının, ileriye doğru yürüyüşüne direnenlerle kendini çatışma içinde bulması bir kaderdi. Ama bu, tam da "uygarlığın ilerleyişi"ne yönelik keskin bir düşmanlıkla birlikte görülüyordu – çünkü Henry Rider Haggard, John Buchan ve Rudyard Kipling gibi Britanyalı imparatorluk romantikleri için imparatorluğun heyecanı tam da uygarlaşmış yer ve değerlerin boğucu kucağından kaçma olasılıklarından doğuyordu. Soylu vahşi fikrinin ölmesi zor oldu: onlar gibi romancılar ve şairler, Zulular ya da Kuzey-Batı Cephesi'nin Pathanları gibi en "ehlileşmemiş" yerli halklara tutkulu bir hayranlık duydular. Bu tema, popüler Polonyalı romancı Henryk Sienkiewicz gibi, kolonisi olmayan Avrupa ülkelerinin yazarlarına bile yansıdı.

Geç Victoria döneminin imparatorluk propagandası modernleşmeyi vurgulamakla kalmıyor, öncülerini –kâşifler, askerler, misyonerler, cephe açıcılar– karşılaşıp egemen oldukları yabani, asi, genellikle çocuksu halklara

taban tabana zıt bir akılcılığın, olgunluğun ve özdenetimin timsali sayıyordu. Bu tür simaları tam tersine acımasız sömürücüler olarak gören antikolonyalist literatür bile onları becerikli ve akılcı olarak betimleyerek bu düşünüşü onaylar. Ancak son büyüme evresinde imparatorluğun bu öncülerinden pek çoğu, daha eski bir çağda faaliyetlerini imparatorluğun uçlarında sürdüren korsanlara ve deniz eşkıyalarına benziyorlardı: nevrotik ama gaddar hayalci Henry Morton Stanley ya da sadist Carl Peters. Bu tür insanlara ilişkin hem ilahlaştırıcı hem şeytanlaştırıcı betimlemelerin aksine başka bir tarihçi yakın zamanlarda, aralarından pek çoğunun karşılaştıkları şeyler karşısında serseme dönmekle kalmayıp, aynı zamanda genellikle ayyaş, uyuşturucu bağımlısı ya da ruhsal açıdan dengesiz olduklarını belgelemiştir.

Görünüşe bakılırsa, bir erkek dünyasıydı bu. Ve bu da kuşkusuz, pek çok müstakbel emperyalist için çekici yönlerinden biriydi: beyefendiler kulübünün, subay gazinosunun ya da mason locasının devasa dış uzantısı, hatta hem heteroseksüel hem homoseksüel avcı erkek cinselliğinin açık sahası olarak imparatorluk. Yerleşimci dışı kolonilerde genellikle pek az Avrupalı kadın bulunduğu ve imparatorluk kuramcı, tanıtımcı ve sanatçılarının tıpkı yöneticiler gibi neredeyse tümüyle erkek oldukları doğrudur. Emperyalistlerin kendilerini ve görevlerini erkek erdemleriyle, kolonileştirilenleri ise kadınsı zayıflık ve bağımlılıkla özdeşleştirdikleri güçlü bir söylem ve imge geleneği vardı. Ancak emperyalizmde kadınların rolleri de karmaşık, paradoksaldı – ve modern tarihçiler arasında çok tartışıldı. Erken Batı feminizminin kolonyalist olduğunu

savunanlar vardır: kadının eşitliği savını ancak ve ancak, koloni görevinde cinsiyetler arası ırksal ortaklık iddiasıyla desteklemeye çalışmıştır. Örneğin imparatorluğun kadın yazarları kolonileştirilenlerle gerçek bir diyalog kurmakta erkeklerden daha becerikli değillerdi. Ancak kimi modern eleştirmenler bazı Avrupalı kadınların emperyalizmin ilk ve cesur eleştirmenleri arasında yer almış olduklarını vurgularlar; pek çok ülkedeki kölelik karşıtı kampanyalarsa muhtemelen, kitlesel kadın katılımını içeren ilk modern siyasi hareketler oldu. Kimi kadın yazarlar kolonilerdeki ırksal eşitsizlikle yurtiçindeki cinsiyet ayrımları arasında paralellikler kurmuşlardır. Ayrıca Avrupalı kadınlar imparatorlukta iktidarda gerçek bir paya sahip olmadıkları için, onun suç ya da çılgınlıklarından sorumlu tutulamayacakları –belki biraz ikiyüzlülükle– sık sık belirtilmiştir.

Kolonyal etki ve temaslarla bunların kültürel temsilleri bir araya getirdikleri toplumlar, toplumsal gruplar ve hatta bireyler kadar çeşitli ve genellikle, içsel açıdan aynı derecede karmaşık ve çelişkiliydi. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki farklılığa ilişkin her vurgulamaya karşılık, ısrarlı bir benzerlik arayışı da bulabiliriz. Taraflardan birinin her uygarlık üstünlüğü iddiasına karşılık, öteki tarafın benzer iddialar içeren karşı savlar getirdiğini görebiliriz. Kimi imparatorluk kurucuları modernleşme ve uygarlaştırma görevi söylemini kullanırken, kimileri kolonyal çatışmalarda, İngiliz, Fransız ya da Almanların kanlarında ilksel, arzulanan barbarlığın hâlâ aktığı yönündeki, tam da istedikleri kanıtları buldular. Kimileri imparatorluğun başlıca amacının kültürel asimilasyon olduğunu düşündü: "onlar"ı tıpkı "biz" gibi yapmak. Kimileriyse bunun olanaksızlığı-

> Çoğunlukla yerküreyi ten renkleri bizden farklı ya da biraz daha düz burunlu olanlardan almak anlamına gelen yerkürenin fethi çok fazla incelediğinizde güzel bir şey değildir. Onu telafi eden, yalnızca, fikirdir. Arkasındaki bir fikir; duygusal bir yapmacık değil, bir fikir; bu fikre dair özverili bir inanç oluşturabileceğiniz ve önünde eğilebileceğiniz ve kurban sunabileceğiniz bir şey.
>
> Joseph Conrad, *Heart of Darkness* (1899).

na inandı ya da bu fikir karşısında dehşete düştü. Joseph Conrad'ın ünlü savındaki gibi emperyalizm telafi edici bir fikre dayanıyorduysa, tek bir fikir değil, birbirleriyle çelişen ve çatışan çok çeşitli fikirler vardı.

Direniş, işbirliği ve uyum

Kolonyal fetihler tam da bekleyeceğimiz gibi, neredeyse her yerde direnişle karşılaştı. Ama bu direnişler neredeyse her zaman etkisiz ve başarısız oldu; buna biraz açıklama getirilmesi gerek. Askeri teknoloji eşitsizliği fazlasıyla vurgulanmıştır ve vurgulanmalıdır da. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında Avrupa ordularının arka arkaya ateşlenebilen tüfeklere, arkadan doldurmalı, yivli toplara, makineli tüfeklere ve zırhlı buharlı gemilere sahip olmasıyla birlikte eşitsizlik daha da arttı. Ama örgütsel ve kültürel farklılıklar da en az bu kadar önem taşımış olmalı. Fetih kuv-

vetleri genellikle rakiplerinden çok daha küçüktü, ama çoğunlukla profesyonellerdi, birleşik, merkezi bir komuta yapıları ve katı bir savaş disiplinleri vardı. Oysa direniş hareketleri için aynı şey pek söylenemezdi. Hatta Avrupalı istilacılar sık sık, hasımları arasındaki bölünme ve uyuşmazlıklardan yararlandılar. Çoğu örnekte savaşçılarının büyük bölümünü kolonileştirilmiş halklar arasından bulabildiler. Afrikalılarla Hintliler kolonicilere karşı birleşebilselerdi kolonileşme ya mümkün olmaz, ya da ancak sarsıcı, kabul edilemez düzeyde insani ve mali kayıplarla mümkün olabilirdi. Ama bunun için öncelikle kendilerini "Afrikalılar" ya da "Hintliler", ortak çıkarlara sahip tek bir halk *olarak* düşünmeleri gerekirdi. 20. yüzyıl öncesinde pek azının böyle bir potansiyeli vardı.

Bu haliyle, kolonyal fetihler genellikle ucuza mal oldu – en azından Avrupalıların yaşamları açısından. İnsan yaşamı maliyeti, *koloniciler* açısından, dönemin başlıca Avrupa ya da Kuzey Amerika savaşlarıyla kıyaslanabilecek düzeylere neredeyse hiç ulaşmadı. Adowa, Isandhlwana ya da Maiwand gibi Avrupa ordularının yenilgiye uğradıkları, ya da Britanya'nın Sih savaşları sırasında Ferozeshah ve Chilianwalla'da olduğu gibi zaferin ancak bir kan banyosu sonunda kazanılabildiği yerlerde bile bunlar, bırakın 20. yüzyıldakileri, 18. ya da 19. yüzyıllardaki Avrupa içi büyük savaşlara kıyasla çok daha az Avrupalının yaşamına mal oldu. Öteki taraf içinse koloni fetihlerinin insani bedeli –imparatorluğun sıklıkla peşinden getirdiği hastalık, kıtlık, kölelik gibi belaların neden olduğu ölüm oranlarını bir kenara bırakıp yalnızca askeri terimlerle düşündüğümüzde bile– hem mutlak, hem göreceli terimlerle

genellikle çok daha yüksekti. Yalnızca büyük, iyi bilinen imparatorluk savaşlarına özgü bir durum değildi bu elbette. Örneğin 1915-1916'daki, Fransız egemenliğine karşı çıkan, neredeyse tümüyle unutulmuş Volta-Bani ayaklanmasının 30.000 Afrikalının yaşamına mal olduğu tahmin edilmektedir – Britanya'nın Somme'un ilk gününde ya da Amerika'nın Normandiya Çıkarması'ndan sonra Normandiya çarpışmalarında yitirdiklerinden çok daha yüksek bir can kaybıdır bu.

"Uygarlaştırma görevi"ne ilişkin –her zaman içi boş ya da sahte olmayan– tüm kolonyal söylem bir yana, kolonyal egemenlik özellikle de ilk dayatılması sırasında muazzam bir vahşilik içermiş olabilir. "Vahşiler"e karşı verilen savaşta kuralların Avrupalı güçler arasındaki savaşlardakilerden farklı olduğu genel kabul görmüştü. Britanyalılar ve öteki koloni orduları esirleri ve yaralıları rutin olarak katlettiler. Günümüz Zimbabwe'sinde yaşanmış bir Afrika ayaklanmasında yerleşimci-askerlerden biri olan W. A. Jarvis şunları yazmıştır: "Sefer planımız muhtemelen, bu güruhun üzerine yürüyerek onları temizlemek, sonra Bulawayo'ya ilerleyip bulabildiğimiz her zenciyi ve kraal'ı temizlemek olacak. . . bu soğukkanlı katliamlardan sonra hiçbir canın bağışlanmayacağına ve siyah olan her şeyin ölmek zorunda kalacağına emin olabilirsiniz, çünkü bizim adamlarımızın kanı üstündür."

Şiddet içermeyen protestolar bile aşırı güç kullanılarak bastırılabiliyordu. Britanya'da en çok tartışma yaratan olayda, yani 1865'teki Jamaika Morant Bay ayaklanmasında 354 "asi", askeri mahkemede hızlandırılmış yargılamadan sonra idam edildi ve en azından 85'i de herhangi

Resim 14. Sömürge savaşı büyük hayvan avı görüntüsüyle sahneleniyor. Britanya Güney Afrika Şirketi askerleri 1896 ayaklanmasında ölü Ndbeleler'le poz verirken. Avrupalılara karşı verilen bir savaş söz konusu olsaydı, bu tür barbarca görüntüler asla yayımlanmazdı.

bir hukuki kılıf uydurmaya bile gerek duyulmadan öldürüldü.

Kolonileştirilmiş halklar yenilgi ve işgalden sonra çok çeşitli yollarla koloni yönetimine direnmeyi sürdürebilirler. Hatta kimi tarihçiler bunların izini sürmeye çalışırken –gerilla savaşından haydutluğa, greve gitmekten yavaş çalışmaya, beyazları sözlü olarak taciz etmekten vergi vermemeye– neredeyse her tür eylemde ve hatta eylemsizlikte antikolonyal "direniş" görürler. Direniş tanımı fazlasıyla esnetiliyor elbette. Bunun aksi eğilim, yani koloni toplumunda neredeyse herkesi "işbirlikçi" olarak görme eğilimi de aynı derecede faydasız olacaktır. Kolonileştirilmiş halkların ve elbette entelektüellerinin kolonyalizme nasıl tepki verileceği konusunda kendi aralarında uzun, karmaşık bir münazara sürdürdüklerini düşünmek daha verimlidir: çoğu halkta kolonyalizmi devirmek üzere örgütlenmeleriyle sonuçlanmış bir münazaradır bu.

Bu çatışmaların en eskilerinden ve şiddetlilerinden biri 19. yüzyılda, Britanya egemenliğindeki Bengal'de yaşandı. Bengal entelijensiyası hızla, Tapan Raychaudhuri'nin dediği gibi, "Batı'yı anlama, onun uygarlığını Hint uygarlığıyla kıyaslama, Hindistan'ın Avrupa'ya eşit, hatta belki ondan üstün olduğu en azından bazı noktalar keşfetme ve siyasi açıdan egemen ulusun kültüründen neyin alınıp neyin reddedileceğine karar verme" saplantısına kapıldı.

Kısacası Hintli entelektüellerin kolonyalizme ve Batı'ya karşı tepkileri taklitle ret, işbirliğiyle direniş arasında kutuplaşmış değildi. Kendi doğal aşağılıklarına ilişkin kolonyalist iddiaları kabul etmediler; "Avrupa"nın tek bir homojen yapı olduğuna inanacak kadar saf da değillerdi.

Britanya egemenliğinin ve "Avrupa kültürü"nün onlara sundukları –ya da dayatmaya çalıştıkları– arasından bazılarını seçip alabileceklerini biliyorlardı. Bazılarını kabul ettiler, bazılarını kendi amaçlarına göre uyarladılar, bazılarınıysa reddettiler.

Bu tablo tüm kolonyalizm durumları, ya da hatta eğitimli seçkinler dışında kalan Hintliler için bir genellemeye dönüştürülemez elbette. Afrika'daki ve diasporasındaki antikolonyalist entelektüellerin konumları, Bengal'dekilerden kesinlikle farklıydı. Koloni Afrika'sından Karayipler'e dek her yerde milliyetçi entelijensiya Hindistan'a kıyasla çok daha küçük ve daha tehlikeli bir konumdaydı. Afrika'nın çoğu yerinde hem kolonyal etkinin (1870'ler-1900'lar) hem kitlesel milliyetçiliğin yükselişinin (1940'lar-1950'ler) göreceli gecikmişliği ve diasporadaki kölelik mirası konumlarını karmaşıklaştırıyordu. Belki de en önemlisi, Afrika kökenli entelektüeller (bu tür kıyaslamalar her ne kadar çirkin olursa olsun) Hintlilerin karşılaştıklarından hiç kuşkusuz çok daha şiddetli ve aşırı düzeyde bir Avrupa ve Amerika kültürel küçümsemesiyle karşılaştılar. Bu nedenle onların kolonyal kültüre tepkileri Hindistan'a kıyasla belki daha sıkıntılı ve kutuplaşmıştı.

Büyük oranda Avrupalı yerleşimcilerin ve göçmenlerin soyundan gelenlerden oluşan toplumlar elbette çok farklı bir konumdaydılar. Yerel gelenekler ve Batı'ya direnç savı üzerine inşa edilmiş bir antikolonyalist direniş seçeneği yoktu ya da ancak çarpıcı derecede değiştirilmiş biçimlerde oluşabilirdi. Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda gibi birbirlerinden farklı postkolonyal toplumlar hem yerleşimcilerin soyundan gelenlerden hem yerli halklardan unsurlar

içeren ortak bir kültürün nasıl yaratılabileceğini keşfetmeye ancak şimdilerde, 20. yüzyıl sonlarından itibaren başladılar.

Arap dünyasının durumu da farklıydı. Burada koloniciliğin dolaysız etkisi genel olarak, Afrika'nın büyük bölümü, Asya, Amerika kıtaları ya da Pasifik'e kıyasla daha ileri tarihlerde yaşandı ve daha kısa ömürlü oldu. Güneybatı Asya'da Osmanlı egemenliğinin aksine doğrudan Avrupa egemenliği yalnızca iki dünya savaşı arasında sürdü. İngilizce ve Fransızcanın devlet yönetiminde ya da edebiyatta bile başlıca dil olarak Arapçaya hiçbir zaman meydan okumamış olması, kültürel etkisinin görece yüzeysel kaldığını gösterir. Arap Kuzey Afrika ise daha uzun süreli ve daha derin bir Avrupa nüfuzuna maruz kaldı. Burada bile kolonyal varlığın getirdiği toplumsal ve kültürel dönüşüm belki de, kolonileştirilmiş dünyanın öteki çoğu yerinde olduğu kadar derin değildi: büyük bir yerleşimci nüfusu bulunan Cezayir buna istisna olabilir. Arap ortamında entelektüellerin ilk tepkileri çoğunlukla, birleştirici bir "modernleştirmeci" türdeydi. Batı'nın en derin etkisi belki de, resmi kolonyalizmin sona ermesinin *ardından* yaşandı. Avrupa kolonyalizmiyle kıyaslandığında, savaş sonrasının milliyetçi rejimlerinin ve hızla artan petrol gelirlerinin eşit derecede beslediği hızlı toplumsal değişim açısından hem daha geniş, İsrail'in kuruluşunun Arap dünyasına karşı oluşturduğu spesifik meydan okuma ve tahkir açısındansa, hem daha dar kapsamlı biçimler aldı. Büyük oranda bu nedenden ötürü Batılılaşmacı ve (özellikle dini kast arasında yükselen) kültürel milliyetçi düşünce okulları arasındaki çatışma günümüzde, Avrupa yönetimi dönemine kıyasla daha şiddetlidir.

Çin'in milliyetçi entelektüelleri tıpkı Arap dünyasında olduğu gibi, resmi kolonyal egemenlikten çok, temelde "neo-kolonyal" egemenlikle karşı karşıyaydılar. Yüzlerce yıl boyunca ve bazı haklı nedenlere dayanarak, şu anda kendisine saldırıp küçültenlerin kültürüne kıyasla daha gelişmiş ve maddi açıdan daha ileri saydıkları bir kültürün arka planından Batı egemenliğine tepki gösterme konumunu onlar da paylaşıyorlardı. Bu tür temel paralelliklerin ötesine geçildiğindeyse Çinlilerin Batı saldırılarına tepkileri öyküsü, tıpkı Vietnam ya da Sumatra'nın, Togo ya da Trinidad'ın, Madagaskar'ın ya da Mikronezya'nın öyküleri gibi, herhangi bir başka ülke ya da bölgenin deneyimle-

Milliyet, insan doğasının en derin tarafından doğan bir unsurdur; insanı geçmişinden kopararak onu yok edebilirsiniz. (...) Ama yerine başka bir şey koyamazsınız; çünkü yalıtılmış, çökmüş bireyde, şimdi uğraşmak zorunda olduğunuz insanlığın kesilmiş çiçeğinde *üzerinde çalışacağınız hiçbir şey kalmamıştır.* Ona verebileceğiniz eğitim bir köle eğitimidir: bütün olarak insanın değil, onu yararlı bir işçiye, becerikli bir simsara ya da hatta müreffeh bir tüccara dönüştürecek, ama asla iyi bir vatandaş yapmayacak belli yeteneklerin eğitimi. Ve o da sizin kötü bir taklidinize dönüşerek, en incelikli ve çileden çıkarıcı biçimlerde, sizden intikamını alacaktır.

Alfred Zimmern, *Nationality and Government 1918* (Londra, 1918), s. 121. Vurgu özgün metindendir.

riyle türdeşleştirilemez. Bu açıdan, imparatorluğa direnişin birbirlerinden farklı öykülerinin sayısı, Avrupa kolonilerindeki önemli düşünür sayısı kadar çoktur. İmparatorluğa ilişkin yakın tarihli yazıların pek çoğunda bu zengin çeşitlilik bir formüller kümesine ve tekrar tekrar gündeme getirilen bir avuç sözde simgesel simaya indirgenmiştir ne yazık ki.

Kolonyal dünyanın her yerinde kültürel savların antikolonyalist siyasi milliyetçilikle karmaşık bir ilişkisi oldu. Bir taraftan, daha önce Avrupa'da olduğu gibi, antikolonyalist siyasi hareketler kültürel milliyetçi fikirlerden fazlasıyla beslendi. Öteki taraftan, siyasi milliyetçiliklerin çoğu, oluşumları ve görüntüleriyle yoğun bir biçimde "Batılı"ydı. Egemen liderlerin çoğu kolonyal güçlerin üniversitelerinde –ya da ABD'de– eğitim görmüşlerdi. Temelde Avrupa modeline dayalı bağımsız ulus-devletler kurmayı amaçlamakla kalmıyor, –en azından söylemlerinde– modernleştirmeci, akılcı ve evrenselci bir görüntü çiziyorlardı.

Bu durum, kültürel milliyetçiliğin siyasi bağımsızlıktan sonra da sürmesini, hatta güçlenmesini açıklayabilmemizi sağlıyor. Erken dönem milliyetçi düşünürlerin ve bağımsızlık sonrasının liderlerinin Batılılaşmış sefil "taklitçiler" oldukları iddiası getirilebilirdi ve getirilmiştir. Ekonomik ya da kültürel değil, yalnızca siyasi bağımsızlık peşinde koşmuşlardı. Dolayısıyla, yerli geleneğin saflık ve bütünlüğünü savunmaya, ya da onu geri kazanmaya adanmış güçlü bir kültürel eleştiri akımına postkolonyal dünyanın neredeyse her yerinde hâlâ rastlanır. Bu akım kimi zaman "ırksal" karakter ve öz dilini konuşur. Avrupa bağlamında normalde aşırı sağ sayılacak bu konum postkolonyal top-

lumlarda genellikle radikal ve sol olarak görülmüştür; bunun nedeni büyük oranda, emperyalizm karşıtlığıyla ilişkisidir. Sıklıkla, yerel ve geleneksel olanın (ya da öyle olduğu varsayılanın) iyi, yabancı her şeyinse kötü sayıldığı basitlemeci ve keskin bir dünya görüşü içerebilmiştir. Nijeryalı büyük yazar Wole Soyinka ülkesinin kuzeyinde kadınların halk önünde "hukuki" olarak dövülmeleri hakkında şu sözleri söylerken tam da bu tutumu hicveder: "Ulusal bir kimlik arayışımızda ve onu yayışımızda kırsal zarafetin bu basit dokunuşlarını muhafaza ve teşhir etmeliyiz."

Kolonyal durumlardaki ve bunlara karşı verilen tepkilerdeki bu muazzam çeşitliliğe rağmen, belli bir türde kolonyal temasın ötekilerden ayrıldığı öne sürülmüştür: Müslüman olanın. 21. yüzyıl başında ve özellikle de aşırı İslamcıların 11 Eylül 2001'de Amerika'ya karşı saldırılarından bu yana, İslam ve Batı dünyaları arasındaki çatışmanın köklerinin imparatorluk çağına dayandığı yaygın olarak savunulmuştur.

Ancak bir açıklama getirmeye yetecek derecede kendine özgü bir Müslüman kolonyalizmi –ya da modernleşmesi– deneyimi olmayabilir. Bir yüzyıl önce dünya Müslümanlarının büyük çoğunluğu gerçekten de Avrupa kolonyal yönetimi altında yaşıyorlardı: 200 milyonluk nüfusun yaklaşık 160 milyonu. Ama çoğu Hindu ya da Budist, Sih ve Yahudi, hatta beyaz olmayan çoğu Hıristiyan ve daha yerel inançlara –Yoruba ya da Kikuyuların, Maori ya da Melanezyalıların tanrılarına– bağlı olanların neredeyse tümü için de aynı durum geçerliydi. Kıyaslamalı olarak bakıldığında, her ne kadar zayıf düşmüş de olsa Osmanlılar yönetimindeki Müslümanların egemenliğinde,

çok etnikli bir imparatorluğun hâlâ ayakta olması, o kadar çok sayıda Müslüman'ın koloni tebaası olmasından daha çarpıcıydı. Kolonyal yönetim altındaki Müslümanların ötekilerden farklı hiçbir deneyim yaşamadıkları anlamına gelmiyor bu. Hızla birkaçını özetleyeceğim: ama bunlardan hiçbirinin kolonileştirilmiş Müslümanların hepsi için ya da yalnızca onlar için geçerli olmadığını unutmayın. Ve hiçbiri de öteki, dinle ilişkisiz değişkenlerden –Britanya, Fransız ya da öteki egemenlik sistemleri, yerleşimci ve yerleşimci dışı koloniler, kolonyal egemenliğin aşırı şiddet anlamına geldiği yerler ve görece ılımlı olduğu yerler vb. arasındaki farklar– daha fazla açıklama getirmiyor.

Kolonileştirilmiş Müslüman toprakların bazılarında –ama hiçbir şekilde hepsinde değil– kolonyal güçlerin yerli, koloni öncesi yöneticilerin konumlarını sürdürme, onlara işbirlikçi olarak yanlarında yer verme, Britanya "Dolaylı Yönetim" felsefesinde olduğu gibi onlar "aracılığıyla" yönetme eğilimleri Müslüman olmayan bölgelere göre genellikle daha güçlüydü. Hindistan prenslik devletleri (bunların yöneticilerin pek çoğu Müslüman'dı, ama hepsi değildi), Batı Afrika Emirlikleri (neredeyse tamamı Müslüman'dı) ve Ortadoğu monarşileri ve şeyhlikleri (hepsi Müslüman'dı) için bu durum geçerliydi. Müslüman bölgelerde koloni yöneticileri Hıristiyan misyonerliği çabalarına neredeyse her zaman düşmanca davrandılar, ya da bunları resmi olarak yasakladılar. Bu tür çabaların uyandıracağı tepkiden korkuyorlardı ve korkmakta muhtemelen haklıydılar. Dolayısıyla İslami tapınma, eğitim ve hatta hukuk kaidelerinin kolonyal dünyadaki öteki tüm dinsel sistemlere kıyasla daha fazla "rahat bırakıldığı" söy-

lenebilir. Bazı yerlerde bunun sonuçlarından biri, bağımsızlık dönemine gelindiğinde Müslüman çoğunluğa sahip yerlerin Batı eğitimi almış, seyahat etmiş ya da yüksek vasıflı personel açısından ötekilerin önemli oranda gerisinde kalmaları oldu. Batı Afrika'nın büyük bölümünde ve daha düşük olsa da önemli derecede güney Asya'da ve Arap dünyasının bazı yerlerinde durum buydu. Belli temel beceri ve fırsatlara, geleneksel modernitenin belli temel yönlerine erişim olanağı daha fazlaydı; bunlardan ilkinde Hindular (özellikle Batı Bengalliler) ve ikincisinde Hıristiyan azınlıklar Müslümanlara kıyasla bu olanaklara daha erken erişebildiler.

Kolonyal çağın büyük bölümü boyunca ilkede –ya da, daha doğrusu, zayıf ve gerilemekte olan bir geleneğe göre– Müslümanların yalnızca yerel yöneticilere ya da kolonici metropole değil, İstanbul'daki Halife'nin otoritesine tabi oldukları fikri geçerliydi. Halife fikri, doğal olarak, kimi modern İslamcılar için önemli olmuştur. Ama kolonyal çağda aslında son derece zayıflamıştı (ve 1924'te resmi olarak kaldırıldı). Britanya Hint ordusundaki Müslümanların Türkler karşısında bile Raj'a son derece sadık kalmalarını engellemedi; Arapların Türk dindaşlarına karşı ayaklanmalarına ve onlara karşı "Hıristiyan" yardımını memnuniyetle karşılamalarına da engel olmadı.

Avrupa egemenliğini Müslümanlar için özellikle yaralayıcı kılan başka, daha eski bir şeyin olduğu da kimi zaman öne sürülmüştür. Kolonyal egemenliğe maruz kalmış öteki halkların aksine İslam güçlerinin bir zamanlar kendilerinin de büyük ölçekte imparatorluklar kurmuş olmalarıdır bu. Hiçbir Asante'nin ya da Inuit'in "onların"

atalarının İspanya'ya egemen olmuş ya da Viyana kapılarına dayanmış olduğunu iddia edemeyecek ya da böyle bir şeyi hayal edemeyecek olmaları açısından, bir düzlemde doğrudur da. Ama bir Hausa ya da Keşmir, Sudan ya da Cava köylüsünün de böyle bir şeyi iddia ya da hayal edebilmesi için son derece zorlamalı bir topluluk ve gelenek icadı deneyine gerek vardır. Ve böyle bir şey yapmış oldukları yönünde hiçbir kanıt görülmemesi de şaşırtıcı değildir. Batı'da İslam dünyasına karşı, geniş bir tarihsel dönemde geçerli olmuş, ama günümüzde de varlığını koruyan, öteki Avrupalı olmayan halklara kıyasla farklı türde ve daha şiddetli bir önyargı bulunduğu da savunulmuştur. Bu iddianın sorunu, Batı'nın İslam karşıtlığını herhangi bir başka önyargıyla, başka bir ayrımcılık, hiyerarşi, klişeleştirme ya da şeytanlaştırma söylemiyle kıyaslayarak bu savı sınayabilecek ya da geçerlilik kazandırabilecek kıyaslamalı analiz eksikliğidir. Bu açıdan bakıldığında, farklı türde kolonyal önyargıların bu şekilde nasıl nicelleştirilebileceğini ya da bir sıralamaya sokulabileceğini görmek de zor. Üstelik, tüm bu tartışma yapısını –"İslam" ve "Batı"nın, aralarında bir "uygarlık çatışması" olması bir yana, uyumlu yapılar olmalarını– entelektüel açıdan kuşkulu ve siyasi açıdan tehlikeli bulan pek çok yorumcu vardır.

IV. Bölüm

İMPARATORLUĞUN SONU VE ERTESİ

Avrupa imparatorluklarının siyasi dekolonizasyonu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla 1960'lar arasında, şaşırtıcı bir hızla gerçekleşti. Ama hemen, bunu söylemenin bir açıdan yanıltıcı olduğunu ekleyelim. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, daha erken tarihli dekolonizasyon dalgaları yaşandı: 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Yeni Dünya'nın büyük bölümünde Avrupa yönetiminin sona ermesi ve 1839'da Kanada'dan başlayarak, Britanya'nın yerleşimci kolonilerine kendi kendini yönetme hakkının tanınması. Sonradan da böyle dalgalar yaşandı: Portekiz Afrika'daki topraklarını 1970'lere dek elinden bırakmadı, Sovyet imparatorluğu 1990'lara dek sürdü ve Hong Hong'daki Britanya egemenliği ancak 1997'de sona erdi. Ama 1945-1965 arasındaki yirmi yılda yaşanan bağımsızlık dalgasının ne önceli vardı ne de benzeri. Bu dalgadan önce yüz milyonlarca insan Avrupa kolonyal yönetimi altındaydı; sonrasındaysa sayı bunun onda birinin altına indi. Öncesinde –Çin elbette bir yana bırakılarak– ancak

Resim 15. Direnişçiler: "Keskin Nişancı", Afridi Savaşçısı, Hayber Geçidi, Britanya Hindistan'ının Kuzey-Batı cephesi, y. 1920. Bu kişi göründüğü kadar öldürücü değil – eski alaybozanı kırık görünüyor. Ama onun gibi adamlar, sınırda ve sınır ötesinde, Afganistan'daki Britanya egemenliğine bir yüzyıl boyunca direndiler ve ardından da bağımsızlık sonrası yönetimlere ve Rus istilacılara karşı tehdit oluşturdular.

bir avuç dolusu zayıf devlet Avrupa kökenli olmayanların yönetimindeydi; sonrasında bu sayı düzinelere ulaştı. Birleşmiş Milletler'in üye sayısı iki kattan fazla arttı. Zaman içerisinde yüzden fazla yeni bağımsız devlet kuruldu. Dünya siyasi sisteminin geçirmiş olduğu en köklü dönüşümlerden biriydi bu. Savaş sonrası dönemde önem açısından olası tek rakibi Soğuk Savaş'tı. Pek çoklarına göre yalnızca resmi kolonyal yönetimin değil, aynı zamanda Avrupa egemenliği çağının ve imparatorluk fikrinin sonuna işaret ediyordu.

Genel olarak son derece şiddetsiz bir süreç oldu. Evet, sayısız acı dekolonizasyon savaşı yaşandı elbette. Yerel dekolonizasyon deneyimleri kadar çeşitli türlerde savaşlardı bunlar. Fransa için Vietnam 1946-54, Fas 1952-6, Cezayir 1954-62, Kamerun 1955-8, ayrıca –savaştan çok katliam olan– Madagaskar 1947-8 bunlara dahildir. Britanya içinse Filistin, Malay, Kenya, Kıbrıs, Aden ve belki –Britanya resmi olarak kendi egemenliğindeki toprakları savunuyor olmadığından marjinal bir örnek olan– 1964-5'teki Borneo çatışması. Ama antikolonyalist milliyetçi söylemlerin çoğunun aksine, tipik dekolonizasyon deneyimleri bunlar *değildi*. Örneğin Britanya'nın imparatorluğunu dağıtışı çoğu örnekte büyük oranda karşılıklı rızayla gerçekleşti. Grevleri, ayaklanmaları, milliyetçi liderlerin neredeyse törensel biçimde hapse atılmalarını – "hapisten mezun" olmak halk gözünde meşruiyet kazanmak için neredeyse zorunlu bir referanstı ve Ganalı siyasetçiler seçim kampanyalarında "HM" harfleri işlenmiş küçük, beyaz kepler taktılar– içermiş olabilirler. Ama genellikle savaş içermediler. Savaş çıktığında bile bunun nedeni, karşılıklı rızaya dayalı

dekolonizasyonun önünü kesen üç etmenden birinin ya da birkaçının etkili olmasıydı: beyaz yerleşimci azınlıkların varlığı, koloninin metropol açısından stratejik önemi, milliyetçi hareketlerin alışılmadık derecede radikal ya da Komünist yanlısı bir ideoloji benimsemeleri.

Yaşanan silahlı çatışmaların çoğu küçük çaplı savaşlardı – en azından koloniciler açısından. Britanya örneğinde yurtiçi siyasetle çarpıcı derecede uyumluydular da. Hem fiziksel hem daha da fazlasıyla psikolojik mesafe Britanya kamuoyunun kolonyal savaş meselesiyle Fransa-Cezayir örneğindeki gibi şiddetle ilgilenmesini ya da bu nedenle bölünmesini engelledi. Britanya açısından Cezayir'in Fransa için olduğu kadar önemli olan –ekonomik, askeri, duygusal açıdan– tek Britanya kolonisi Hindistan'dı. Hindistan yitirildikten sonra dekolonizasyon, psikolojik yükünden önemli oranda kurtuldu. Britanya'nın kolonyal savaşlarının tümü uzak yerlerde yaşandı. Kısmi Siyonist hareketi istisnası hariç düşmanlar, Britanya'da çoğu insanın yoğun bir duygudaşlık hissettiği ya da önceden yakın bağları bulunan kişiler değillerdi.

Fransa'da koloni çatışmalarından kaynaklanan bölünmelerse özellikle de Cezayir savaşının tırmanışıyla birlikte çok daha keskindi elbette. Fransa'nın asimilasyoncu ve merkeziyetçi kolonyal değerleri halka, Britanya'nın aristokrat imparatorluk geleneklerinin, "Dolaylı Yönetim"inin ve adem-i merkeziyetçiliğinin savaş sonrası ortalama Britanya seçmenine göründüğünden daha cazip görünüyordu muhtemelen. Tek sözcükle ifade edersek, Fransa'nın kolonyal görevine ilişkin resmi betimlemesi Britanya'ya kıyasla daha modernleştiriciydi. Aristokrattan

çok Cumhuriyetçi'ydi, ya da öyle olmuştu. Ve Fransız ırk söylemi yüzeyden bakıldığında, Britanya'nınkine kıyasla daha ılımlı düzeyde pederşahiydi; biyolojiden çok kültürü temel alıyordu. Fransa'daki önemli çıkar grupları –özellikle de ordu– pek ilerici bir ruhta değildi ve imparatorluğun elde tutulmasını ve kolonyal savaşlardaki zaferi, 1940'ta Almanya karşısında yenilgiye uğramanın utancının telafisi sayıyordu. Son olarak, Fransız kamuoyu dekolonizasyonu Fransa'nın ekonomik, hatta demografik açılardan ayakta kalmasıyla bağlantılı görüyordu; üstelik, daha kendine güvenli ya da rahat savaş sonrası Britanya siyasi kültüründe düşünülemeyecek bir derecede.

Bu nedenle, imparatorluk sona erdiğinde, Britanya'nın siyasi sistemi büyük oranda sarsılmadan kaldı. Dekolonizasyona yaygın ulusal gerileme feryatlarının eşlik etmesine karşın, bunlar panik ya da öfkeyle değil, özlemli bir pişmanlık tonunda ifade edildi. Fransa'daysa aksine, Cezayir'deki kolonyal savaş ve sona erişi siyasi kurumları paramparça etti – gerçi sonradan bu durumdan hızla kurtulacaklardı. Kısa bir süre sonra Portekiz'de dekolonizasyon olumlu bir nimet görüntüsü çizdi. Ülke içinde diktatörlükten demokrasiye geçiş dekolonizasyonu mümkün kılmış ve onun tarafından mümkün kılınmış, sonrasında da ülkenin Avrupa akımına ve Avrupa Birliği'ne girişini mümkün kılmıştır. Daha küçük emperyalist güçlerin –özellikle Belçika ve Hollanda'nın– deneyimleriyse bu ikisinin arasında noktalarda yer aldı. Kolonilerin yitirilmesi karşısında ikisinde de kısa süreliğine sıkıntı yaşandı, ama ardından bu deneyimi hızla arkalarında bırakıp bunun yerine coşkuyla, Avrupalılaşmaya yöneldiler: gerçi eski orta Afrika derebeylik-

lerinin Belçikalı subaylarının ve madencilik şirketlerinin dalavereleri ileride geri gelip, Brüksel sahnesine musallat olacaktı.

Dekolonizasyonun nedenlerini, zamanlamasını ve niteliğini açıklama amacıyla öne sürülmüş çok çeşitli savları burada özetlememiz olanaksız. Aralarından bazıları birbirlerini tamamlar, ötekilerse çelişir. Ama David Abernethy en önemli belirleyici etmenin kolonileştirilmiş halkların imparatorluk egemenliğine meydana okuma *kapasitelerindeki* değişim değil, bunu yapma *iradesinin* güçlenmesi –ya da yaygınlaşması– olduğunu söylerken kesinlikle haklıdır. Avrupa'daki gelişmeler bunda önemli derecede etkili oldu. Avrupa'da hem demokratik hem milliyetçi fikirlerin yayılışı koloni ülkelerinin seçkinlerini kendilerinin de bu dönüşümleri taklit edebileceklerine ve etmeleri gerektiğine –ve sömürge yönetiminin sürdürülmesinin Avrupalıların kendi ilan ettikleri değerlerle giderek çeliştiğine– inanmaya teşvik etti. Ancak koloni toplumu içerisindeki gelişmeler daha da etkili oldu. Çoğu kolonyal yönetimin son yıllarında benimsediği daha müdahaleci politikalar dahil çeşitli etmenlerin baskısıyla, imparatorluk yönetiminin dayandığı yerel destek ya da teslimiyetçilik koalisyonları çözülmeye başladı. Antikolonyalist milliyetçilerin önderliğindeki yeni siyasi hareketler kendi rakip koalisyonlarını kurmaya başladılar – gerçi pek çok ülkede bağımsızlık sonrasında yaşanan gelişmeler, bunların genellikle çok kırılgan olduğunu ortaya çıkaracaktı. Bu milliyetçi seçkinler ve ilk dönemlerdeki takipçilerinin en önemli kesimleri kolonyal modernitenin ürünleriydiler. Dolayısıyla kolonyalizm, sahip olduğu topraklara kendisini çökertecek fikirleri

ve toplumsal güçleri –her ne kadar yavaşça ve isteksizce de olsa– getirmesi açısından, kendi kendini yenilgiye uğratan bir girişimdi.

Başka pek çok gelişme de etkili oldu. Milliyetçi seçkinlerle çekilmekte olan koloni yöneticileri arasındaki, temelde kitlesel huzursuzluğun önüne geçme amaçlı yeni "pazarlıklar"a, modern ekonomik ve askeri şartlar altında asi bir halkı kontrol altında tutma maliyetinin fazlasıyla artmasına, başka yerlerdeki başarılı milliyetçilik mücadelelerinin "örnek etkisi"ne, finansal çıkarların, uluslararası kamuoyunun ve Soğuk Savaş'ın etkilerine işaret edilebilir. Bütün bunlar birleştiğinde daha ileri görüşlü kolonyal güçleri, milliyetçiliği sonsuza dek bastırmakla başa çıkamayacaklarına ikna etti: metropolün daha temel çıkarlarını koruyacaklarına güvenebilecekleri uysal ardıllar bulmalı, yetiştirmeli ya da yaratmalıydılar. Bu ardıllar, imparatorluğun başlıca işbirlikçileri ya da taşeronları olmuş "geleneksel yöneticiler" ya da "savaşçı ırklar" arasından bulunamayacaktı – gerçi birkaç örnekte gücün onlara devredildiği de oldu. Ama daha çok, sıklıkla küçük, ama hızla büyüyen yerli orta sınıfta yer alıyorlardı: ticari ya da endüstriyel olmaktan çok profesyoneldiler. Başarılı milliyetçi mücadelecilerin çok önemli bir kesimi hukukçular arasından çıktı, onların daha alt kademelerdeki yerel yardımcılarıysa genellikle öğretmenler ve gazetecilerdi. Aralarında önemli sayıda şair de vardı, ancak genellikle en iyi şairler değillerdi. Birkaç kuşak önce İrlanda, Çek ya da Sırp milliyetçilik hareketlerinde rastlanan aynı toplumsal profildi bu.

Bu adamlar (aralarında neredeyse hiç kadın yoktu) iktidara geldiklerinde muazzam güçlüklerle karşılaştılar

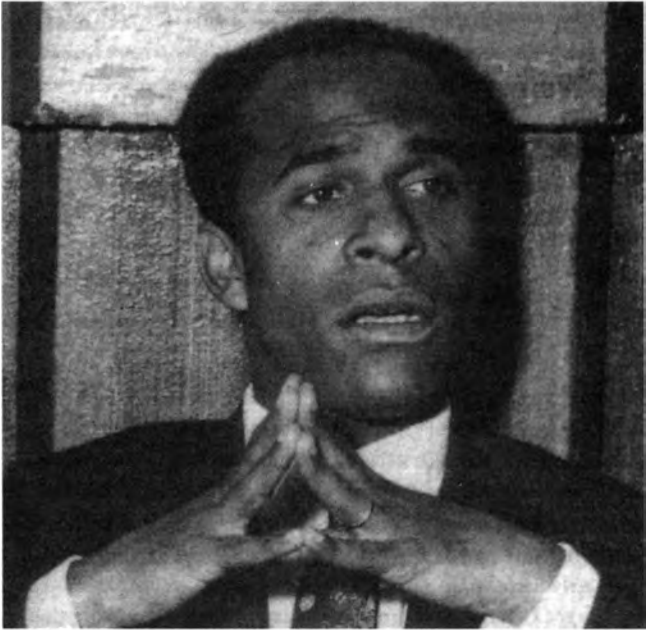
Resim 16. İşbirlikçiler: 1976 Soweto ayaklanması sırasında silahlı siyah Güney Afrika polisleri. Apartheid rejimi, sıklıkla, "iç kolonyalizm" olarak tanımlanmıştır. Daha önceki kolonyal sistemlerin neredeyse tümünde olduğu gibi, egemenliği, beyaz yardımcılar kadar siyah yardımcılar da bulabilmesine dayanıyordu.

– en zorlularıysa belki de Sahra altı Afrika'da yaşandı. Devletlerini miras almışlardı, ama tarihsel, kültürel ya da dilsel birliklerinin yetersizliği açısından, 19. yüzyıl Avrupa anlayışına göre pek azı bir ulus sayılabilirdi. Sınırları büyük oranda, kolonyal güçler arasında geç Victoria çağında yapılan müzakerelerin ürünüydü ve kolonyalizm öncesi siyasi ya da etnik yapılarla hiçbir bağı yoktu. Pek çok farklı grubu bir araya getiriyor, eskiden birbirleriyle daha uyumlu olanları ayırıyorlardı. Örneklerin çoğunda yegâne ortak dil, eski kolonyal güçlerin diliydi ve bu dili bilenler yine aynı seçkin kesimlerle sınırlıydı. Bu yeni devletlerin çoğunun son derece yoksul, tek bir tarım veya madenin ihracatına ya da yabancı krediye bağımlı olmaları (ve ileride, bu durum sonucunda felç edici borç yüküne maruz kalmaları) ve yerleşik demokratik kurumlarının bulunmayışı ulus inşa işini daha da güçleştirdi. Bu durumun "suçunun" ne kadarının sömürgecilik mirasına yüklenmesi gerektiği hâlâ şiddetle tartışılmaktadır, ancak yeni yöneticilerin –ya da kısa sürede onların yerini alan askeri yönetimlerin– pek çoğunun beceriksiz, yozlaşmış ya da diktatörce olduğunun da eklenmesi gerekir.

Postkolonyal Afrika'da, Arap dünyasında ve Asya'nın kimi yerlerinde ortaya çıkan çatışma ve istikrarsızlıkların "kabilecilik"ten kaynaklandığı sıklıkla öne sürülür. Ancak siyasi çatışmayı "kabile" düşmanlıklarının ürünü olarak açıklayamayacağımızı, çünkü söz konusu kabile kimliklerinin genellikle bu çatışmaların ürünleri olduğunu savunan pek çok tarihçi de vardır. Afrika'nın koloni dönemi sonrasında yaşadığı en büyük felaketi, yani 1990'larda Ruanda'da yaşanan soykırımı analiz edenler, çatışma

içindeki “etnik gruplar”, yani Hutularla Tutsiler arasında gerçek kültürel farklar –ve kolonyal etnografyanın mit inşasına rağmen, kesinlikle hiçbir önemli fiziksel fark– bulunmadığını belirtirler. Katı bir biçimde tanımlanmış ve birbirlerine zıt Tutsi ve Hutu kimliklerinin büyük oranda kolonyal politikaların ürünü olduğu ve bağımsızlık sonrasında rakip siyasetçiler tarafından kendi sığ emelleri için sürdürülüp yönlendirildiği öne sürülmüştür.

Bağımsızlığın öncesinde ve sonrasındaki yıllarda kimi vizyonerler, böylesine muazzam sorunların tek çözümünün, çok daha birleştirici ya da federal yapılar olduğuna inandılar: Afrika birliği, pan-Arap federasyonu vb. Afrika'da Ganalı lider Kwame Nkrumah kendi ülkesinde son derece başarısız bir yönetici olmasına karşın, kıta çapında böyle bir vizyona önayak oluşuyla büyük saygı görmektedir. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır da benzer biçimde, pek çok Arap'a ilham veren bir birliğin simgesi olmuştur. Bazılarıysa tüm postkolonyal dünyayı kapsayan daha da geniş bir dayanışmanın inşasını savundular ve bunun peşinde koştular. Yeni Afrika ve Asya ülkelerinin 29 liderini işbirliği ve ortak kader beyanlarında bir araya getiren 1955 Bandung konferansı bu emelin en sembolik anıydı. Kimi çevrelerde, bu tür gelişmelerin yerelleşmiş ve gerici bir antikolonyalist milliyetçilikten çok daha evrensel bir “özgürlükçülük” aşamasına doğru genel bir ilerlemeyi müjdelediği umuluyordu. Özgürlük siyaseti milliyetçiliğin ötesine geçerek, kolonyalizm sonrasında “yerkürenin tüm biçarelerini” birleştirecekti: kimi formülasyonlara göre yalnızca siyasi özgürlüğü değil, aynı zamanda ekonomik adaleti, kadın haklarını ve çok daha fazla

Resim 17. Direnişçiler: Fransa yönetimindeki Martinik'te doğan psikolog ve antikolonyalizm kuramcısı, son yıllarını Fransa'ya karşı Cezayir direnişi içerisinde çalışarak geçirmiş olan Frantz Fanon, insanlık için yepyeni ve daha iyi bir çağı müjdeleyen dekolonizasyonun belki de en etkileyici taraftarıydı. Ama o da –belki biraz haksız olarak– şiddetin özgürleştiriciliğine inancıyla hatırlanır.

meseleyi de içerecek bir siyasetti. Bu vizyonun belki de en etkileyici simgesi, Martinikli yazar Frantz Fanon'du.

Kolonyalizm sonrasında evrensel özgürlüğe ilişkin bu tür hayaller hiçbir zaman tümden yok olmadı. Ama pek çok yerde bunun tam tersi bir öykü yaşandı: kapsayıcı ve

cömertçe tasarlanmış özgürleştirici bir milliyetçilikten, etnik, cemaatçi, "kabilesel" ya da dinsel düşmanlıkların daha sığ, daha hizipçi postkolonyal siyasetine gerileme öyküsü. Özellikle Hindularla Müslümanlar arasındaki geç-kolonyal ve postkolonyal bağnazlık ya da şiddeti milliyetçi politikaların yozlaşmış bir ürünü olarak gören modern Hintli yazarların karakteristik bakış açısı böyle olmuştur. Cemaatçilik, milliyetçiliğin bozulmuş haliydi.

Nkrumah ve Nasır gibi simalarca ya da Bandung gibi olaylarda öngörülen kurumlarsa ya ayağa kaldırılamadı ya da ancak zayıf, büyük oranda itibarsızlaşmış bir biçimde sürdürülebildi. Bandung'dan doğan Bağlantısızlar hareketi çok geçmeden, Soğuk Savaş düşmanlıklarına esir düştü; Afrika Birliği Örgütü temelde zirve toplantılarının yüksek maliyetli gösterişleriyle ve bazı Afrikalı liderlerin suçları konusunda harekete geçmek bir yana, tartışmayı bile başaramamasıyla göze çarptı. İlginçtir ki, eski kolonyal güçlerin oluşturduğu uluslararası birliklerin bazıları daha kalıcı oldu. Fransa özellikle de Afrika'da eski kolonileriyle güçlü ekonomik, siyasi, kültürel ve acil durumlarda askeri bağlarını sürdürdü. "Frankafrika" gerçek bir yapı ve kimi eleştirmenlere göre kolonyalizmin doğrudan devamı olarak ayakta kaldı. Pek çok Fransa cumhurbaşkanına Afrika meselelerinde danışmanlık yapmış olan Jacques Foccart kıtada muhtemelen, ülkelerin kendi liderlerinin neredeyse hepsinden daha fazla güç sahibiydi. Britanya imparatorluğunun başlıca kurumsal vârisi olan Uluslar Topluluğu belki daha umut vericiydi. Kendisini eleştirenlerce bir imparatorluk kalıntısından pek de fazla bir şey sayılmasa ve ilk mimarlarının beklediklerinden çok daha gevşek (ve ke-

sinlikle Britanya egemenliğinin daha az olduğu) bir birlik olsa da, daha küçük ve yoksul üyeleri için özellikle değerli olan, mütevazı ama olumlu bir enternasyonalizm örneğine dönüşmeyi başarabildi. Üyeleri arasında dostluk, demokrasi ya da sosyal adaletin evrenselleşmiş olduğu kesinlikle söylenemezdi, ama bir grup olarak ortalama demokratik yönetim ve insan hakları standartlarının, bir bütün olarak postkolonyal dünyaya kıyasla daha yüksek olduğu kesindi. Göreceli başarısının göstergelerinden biri, hiçbir zaman Britanya imparatorluğunun parçası olmamış postkolonyal devletlerden pek çoğunun 1990'larda bu topluluğa katılmaya uğraşmış olmalarıdır.

Eskilerin yerine yeni imparatorluklar mı?

Resmi imparatorluk çağının sona ermiş olduğu kesindir. Bir ülkenin kendi toprakları dışındaki topraklar üzerinde doğrudan fiziksel kontrolü, uzun zamandır, avantajdan çok yüke dönüşmüştür. Geriye kalabilmiş dağınık Britanya ya da Fransa kolonilerinden hiçbirinin sahibinin hazinesine kâr getirmediği açıktır. Aynı şekilde –modern dünyada başlıca gayri resmi imparatorluk biçimi olan– bağımlı devletler de görünüşe bakılırsa, genellikle pahalıya mal olmaktadır. Vietnam, Filipinler ya da Afganistan'a ilişkin Amerikan siyasetini en sert biçimde eleştirenler bile ABD Hazinesi'nin bu meselelerden kâr etmiş olduğunu öne süremezler. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki, daha da fazlasıyla Küba ve Afrika'daki küçük ortakları Moskova'yı sübvanse etmediler; Moskova onları sübvanse

etti. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ibre, yeni ve daha dolaylı nüfuz yollarına kaydı. Büyük güçler için sorun, bu tür yöntemler repertuarının her zaman kısıtlı olması ve bunların hepsinin de felaketle sonuçlanacak sorunlara dönüşme olasılığının bulunmasıydı. En bariz ve genel olarak bakıldığında belki en az itiraz edilebilecek türde gayri resmi *imperium* ise bir ülkenin kendisinin ve dostlarının çıkarlarını bölgesel çatışmalarda "polislik" rolü üstlenerek korumaya çalışmasıdır. Bu stratejiyi kullanan her iki süper güç 1970'ler ve 1980'lerde sayısız büyük başarısızlık yaşadı. ABD'yle müttefiklerinin 1990-1991'de Körfez Savaşı'ndaki görünüşte başarılı müdahaleleri, sorunlu olmakla birlikte, bu tablonun yegâne istisnasıydı. Ancak anlaşılan gelecek için bir model oluşturdu ki, bundan sonra –ABD'nin kimi zaman tek başına, kimi zaman NATO ve kimi zaman da BM himayesiyle hareket ettiği– doğrudan askeri müdahale sıklığı ve belki de etkililiği giderek arttı.

Uzun vadede gayri resmi bir imparatorluğu ancak çok güçlü, belki de küresel egemenliğe erişmiş bir güç sürdürebilir. Doğrudan siyasi egemenlikte, en azından asgari düzeyde beceriye sahip, güvenilir yerel müttefiklere ihtiyaç vardır. Dolaylı egemenlikteyse bunlara daha da fazlasıyla ve daha da fazlasına ihtiyaç duyulur: az çok yerel meşruiyet iddiasında bulunabilecek kişilerle birlikte çalışılması gerekir. Açıkça ifade etmek gerekirse, bu tür insanları satın alabilmek, onları kendi tarafına çekecek doğrudan sübvansiyonlar ya da ticari bağlantılar, yardımlar ve yatırımlar, veya (Fransızların eski kolonilerinde belli bir başarıyla yaptıkları gibi) yerel düzeyde prestij kazandıracak kültürel sermayeye erişim olanağı, ya da en azından, başka hiçbir

Resim 18. Kaybedilmiş bir kolonyal savaşın enkazı: Afganistan'da harap halde bir Sovyet tankı, 1980'ler.

şey işe yaramadığında iktidarda kalmalarını sağlayacak silahlar sunabilmek gerekir. Soğuk Savaş döneminde ABD bütün bunları sunabildi, yine de istikrarlı nüfuz küreleri oluşturamadı. Sovyetler yalnızca sonuncusunu sunabildi. Asla çok da başarılı emperyalistler olamamalarına ve kendilerine Yalta'da verilmiş nüfuz küreleri ötesinde büyük dolaysız taahhütlere girişmekten kaçınmakta genellikle tedbirli davranmalarına şaşmamalı.

Soğuk Savaş sonrası dünya tüm bu bakımlardan açıkça farklı; ama –bırakın Eylül 2001'den bu yana yaşanan çarpıcı gelişmelerin etkisini– *ne derece* farklı olduğunu söyleyebilmek için henüz çok erken. Küresel ölçekte bakıldığında, şu anda gayri resmi bir imparatorluk olmayı hayal edebilecek tek bir ülke var. Ve ABD'nin gücünün ve politikalarının böyle bir imparatorluk olgusunu mu, yoksa buna yönelik bir emeli mi temsil ettiği elbette son derece tartışmalı. Bu satırların yazıldığı sırada ABD'nin küresel gücü öylesine büyük ve rakipsiz ki, Britanya'nın 19. yüzyılda nüfuzunun doruğundayken sahip olduğu gücü büyük oranda gölgede bırakıyor. Kimileri buna en yakın örneğin, o sıralarda bilinen dünyaya tümüyle egemen olduğu dönemdeki imparatorluk Roma'sı olduğunu söyleyeceklerdir.

Böyle bir kıyaslamanın çok daha ilerilere taşınabileceğini öne sürenler gerçekten oldu. Antik Roma'da olduğu gibi günümüzde de "imparatorluk", içerisinde yaşayanların çoğu tarafından uygar dünyayla –gerçi günümüzde, daha çok, demokratik dünya diyebilirler– eşanlamlı sayılıyor. Dışarıdaysa, imparatorluğa saldırır ya da onu reddederlerse bunu ancak kıskançlık, nefret ve değerlerinin bariz üstünlüğünü kabullenmeyi reddetme güdüleriyle yapmış

olabilecek barbarlar var. Ve bu değerlerin üstünlüğü herhangi bir etnomerkezci ya da milliyetçi nedene dayanmıyor. Aksine, büyüklüğünü evrenselliğinden alıyor. Yeni imparatorluk fikri *evrensel* düzen olması ya da olmayı amaçlaması açısından antik Roma ve ortaçağ Hıristiyan imparatorluklarına benziyor, arada yükselip çökmüş imparatorluk sistemlerindense ayrılıyor. ABD, yakın müttefikleriyle birlikte, milliyetçi ya da güce aç bir gündemle değil, bu evrensel değerleri savunmak için –gerekirse, zor yoluyla– küresel barış ve adaleti sağlayabilecek yegâne güç.

Kesinlikle çok ileri giden bir sav bu. Muhtemelen ve basitçe, ABD'yi aslında olduğundan daha güçlü gösteriyor. Amerikan düşüncesinde evrenselcilikle daha dar kapsamlı milliyetçi çıkarlar, ABD dış politikasında küreselcilikle izolasyonculuk ve ABD'yle Britanya gibi en sadık müttefikleri arasında bile yaşanan gerilimleri hafife alıyor. Amerika'nın dünyadaki nüfuzuyla ilişkili tüm farklı çıkar odaklarının –çokuluslu şirketler, kültürel kurumlar, hükümet ve silahlı kuvvetler– ortak bir amacı ve dünya görüşünü paylaşan tek bir yapıymış gibi görünmesine neden oluyor. Postkolonyal ülkelere ABD askeri müdahaleleriyle McDonald's restoranlarının küresel çapta yayılışı bunlardan hoşlanmayanlara imparatorluk kurma biçimleri olarak görünebilirler; ama aslında birbirleriyle aynı şeyler oldukları pek de söylenemez.

Yeni, evrensel bir dünya imparatorluğu fikri, önemli mücadele kaynakları ya da rakipleri bulunmayan tek bir küresel düzenin sözde yeniliğini fazlasıyla abartıyor. Bu açıdan, günümüz "küreselleşme kuramı"nın abartılı iddialarından bazılarını yankılıyor. Aslında, yukarıda da belirt-

Resim 19-22. Emperyalistler mi? "Son büyük imparatorluk kurucusu" unvanına dört aday. Nazi lider Heinrich Himmler kısa bir süreliğine Doğu Avrupa'da devasa bir köle imparatorluğuna hükmetti ve burada ebedi "Ari" egemenliğine ilişkin ırkçı bir ütopya planladı. ABD Başkanı Harry S. Truman, savaş sonrasında, Amerika'nın dünyada çıkarlarının tehdit edildiği her yere müdahalede bulunabileceği doktrinini oluşturdu. Sovyet Devlet Başkanı Leonid Brejnev Afganistan'da felaketle sonuçlanan Rus müdahalesini başlattı ve SSCB'nin ekonomik gerileyişi sırasında başkanlıkta bulundu. Ve McDonald's hamburger zincirinin tanıtım amaçlarıyla kullandığı palyaço "Ronald Mc Donald" hepsi aynı derecede tatsız ürünleri tüm dünyaya sattı.

tiğimiz gibi, ekonomik –ve kültürel– alışverişi içeren dünya çapında bir sistemin başlıca unsurları uzun zamandır zaten vardı ve pek çoğu eski imparatorluklar tarafından yaratılmıştı. Günümüzde de tek bir ağ değil, çıkarları zaman zaman çatışabilen bölgesel ekonomik bloklar –Amerika kadar Avrupa ve Japonya– var ve ABD dışında başka ülkeler, hatta postkolonyal yoksul ülkeler bile böyle bir tablonun düşündürdüğünden daha fazla güce hâlâ sahipler.

Dünyaya tek bir kültürel biçim ve değerler kümesinin egemen olduğu ya da olmaya çalıştığı düşüncesi de fazlasıyla basitlemeci. Her şey merkezden yayılmaz. Günümüzün bilgi, insan, fikir, kültürel biçimler akışının çok yönlülüğünün ve ölçeğinin antik Roma'da bir eşdeğeri yoktu – hatta günümüz öncesinde benzeri görülmemişti. Neo-kolonyalizm ve kültürel emperyalizm kuramları postkolonyal kültürel yolculukların karmaşıklığını ve çeşitliliğini genellikle hafife alıyorlar. Tek bir örneğe bakarsak, günümüzde Kongo (eski Zaire) dünyanın belki de en önde gelen "başarısız devlet" örneğidir. Çöküşünden önce bile onlarca yıl boyunca yozlaşmış diktatörlüğe ve giderek koyulaşan bir yoksulluğa maruz kaldı. *Ondan* önce iç savaş, ondan da önce tüm kolonyal deneyimler arasında en acımasız ve yıkıcı olanını yaşadı. Muazzam bir etnik çeşitlilik sergileyen devasa, nüfus yoğunluğu düşük bir ülke olarak herhangi bir kenetleyici kültürel geleneğe sahip değildi; eski Belçikalı yöneticileri de doğal olarak, kaydetmeye değer bir kültürünün bulunmadığını söylüyorlardı.

Bu sefil arka plan karşısında, Kongo müziğinin tüm Afrika'da ve dünya çapında yayılışı tümden beklenmedik bir olgudur. İcracıları Atlantik'in öte yakasından, özellikle

Resim 23. İmparatorluk sonrasında küreselleşen Afrika kültürü: Kongolu şarkıcı ve müzik grubu lideri Franco Luambo Makiadi.

de Küba'daki yeni müzik tarzlarından büyük oranda etkilenmişlerdi: ama bunlar da aslında, daha uzak Afrika kaynaklarınca biçimlenmişlerdi. Bir tür "vatana dönüş" söz konusuydu, ama son derece karmaşık ve dolaylı bir dönüştü bu. Bu müzikte çoğunlukla elektrikli enstrümanlar kullanılıyor, ama yerel tarz ve temalardan da önemli oranda yararlanılıyor. Franco Luambo Makiadi –aralarında en popüler olanı ve etkilisi– gibi Kongolu sanatçılar ülkelerinin kültür elçileri ve gayri resmi ülke şairleri oldular. Şarkı sözleri toplumlarının kaygılarını her yönüyle yansıttı, ama aynı zamanda bunların ne kadar uluslarötesi olduğunun altını çizdi: Franco şarkılarında hem Volkwagen arabalarını hem yerel diktatörü övdü (elbette, her ikisi için de kendisine ödeme yapılmıştı), hem büyücülüğe hem AIDS'e karşı uyarılarda bulundu. Kongo müziği kendi türünde "kültürel emperyalizm"e dönüştü ve –başka pek çok ülkedeki kültür milliyetçilerini hoşnutsuzluğa sürükleyerek– neredeyse Afrika'nın tamamına ve ötesine yayılıp kopyalandı. Ancak daha da ironik olanı, bu müziğin kayıt, pazarlama ve dağıtım merkezleri orta Afrika'da değil, eski imparatorluk başkentleri Brüksel ve Paris'te. Müzik, spor, popüler kurgu, hatta televizyon dizileri gibi alanlarda postkolonyal öykü Avrupa-Amerika egemenliğinden ya da "yerelci" kültürel direnişten ibaret değil; son derece zengin, karmaşık bir kendine mal etme, uyarlama, yerlileştirme bağını –ve Kinşasa'dan Brüksel'e, Bombay'dan Londra'ya, Havana'dan New York'a uzanan etkileri– içeriyor.

V. Bölüm

İMPARATORLUKLARI İNCELEMEK VE YARGILAMAK

Şu anda, 20. yüzyılın çoklu kolonileştirmelerinden, onları doğru tarihsel ve karşılaştırmalı bakış açısından görmeye başlayacak denli uzaklaşmış olabiliriz. Avrupa'nın imparatorluk inşasının ayırt edici yönünü, eskisinden çok daha berrak bir biçimde değerlendirmeye çalışabiliriz. Batı Avrupa ülkeleri –önce İspanya ve Portekiz, ardından Britanya, Hollanda ve Fransa– küresel egemenlik konumuna neden yükseldiler? Onların yayılmacılıklarını Avusturya, Prusya ve Rusya'nın ya da Arapların, Türklerin ve Çinlilerin kıtasal imparatorluklar yaratmalarından farklı ve aynı zamanda çok daha geniş kapsamlı kılan neydi? Bu Batı Avrupa imparatorlukları tüm dünyada siyasi sistemlerden ekolojilere dek neredeyse her şeyi dönüştürmekte tarihteki öncellerinden neden çok daha başarılı oldular? İmparatorlukları 20. yüzyıl ortasına dek neden sürdü ve sonunda neden muazzam bir hızla çöktüler? Artık imparatorluğa ilişkin bir tür etik yargıda bulunmaya, suçlarının

ve başarılarının bilançosunu çıkarmaya bile girişebiliriz. Her şey hesaba alındığında Avrupalı kolonyal sistemler yıkıcı güçler miydi, yoksa yapıcı güçler mi?

Tarih yazımı diye bir şeyin ortaya çıkışından bu yana imparatorlukların yükselişi ve düşüşü tarihçilerin başlıca temaları arasında yer almıştır. Yunan ve Roma vakanüvislerinin çoğu bir bakımdan imparatorluk tarihi yazdılar. Modern zamanların en ünlü ve en çok okunan tarihsel çalışması belki de, Edward Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'dir. Daha yakın zamanlardaysa emperyalizm ve kolonyalizme ilişkin fikirler neredeyse her akademik ve kültürel tartışma alanının temel, neredeyse ayrılmaz temaları oldu: en belirgin biçimde günümüzde edebiyat ve kültür çalışmalarında, ama aynı zamanda siyaset kuramı, ekonomi ve "kalkınma çalışmaları," antropoloji, teoloji ve elbette tarih alanlarında. Ve bunu, şu anda postmodernist ve postyapısalcı kuramdan önemli düzeyde etkiler içeren ağır bir kavramsal ve siyasi yük taşıyarak yaptılar. Milliyetçilik, topluluk ve etnisite, cinsiyet, sınıf ve belki en önemlisi "ırk" meseleleriyle –kimi zaman üretken, kimi zaman yıkıcı bir biçimde– iç içe geçtiler. Kimi ellerde imparatorluk fikri, modernitenin kendisiyle eşanlamlı görülür oldu. İmparatorlukların tarihini inceleme ve kimi zaman da yargılama amaçlı bu son derece çeşitli girişimler her adımda, bilgi, kimlik ve iktidar arasındaki ilişkilere dair soruları gündeme getirdi.

Son yıllarda odak noktasına imparatorluğa ilişkin kültürel incelemeler yerleşti, imparatorluk kurucularıyla onların hasımlarının ürettiği imgelere, edebi temsillere, inançlara ve ideolojilere bakıldı. Kimi tarihçiler, günü-

müzde sıklıkla sanıldıkları kadar önemli olmayabilecek bu konular üzerinde çok durulduğunu öne sürüyorlar. Bu eleştirmenlere göre imparatorluk ideolojileri genellikle vitrinden, aslında bambaşka güçlerin güdümlediği fetih eylemlerinin ve egemenlik biçimlerinin bahanelerinden ibaretti. Yayılma büyük ideolojiler ya da etkili kültürel güçlerce güdümlenmekten çok fırsatçı, doğaçlama ya da bir krize tepkiydi belki. Kimi zaman imparatorluk, kültür ve ideolojiden çok –özelikle askeri donanımdaki, kimi toplumların ötekilerine egemen olmasını bir süreliğine görece kolay, ucuz ve risksiz kılmış teknolojik eşitsizlikler başta olmak üzere– *araçlarına* bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Bu bakış açısına göre, imparatorluğa ilişkin büyük bir plana aslında ender olarak rastlanır.

İmparatorluğun gücünü abartmaktan kaçınmamız gerektiği uyarısında bulunanlar da vardır. Yakın zamanlarda önemli sayıda yazıda, kolonyal yöneticilerin egemen oldukları toplumları nasıl çarpıcı bir biçimde ve toptan yeniden şekillendirdikleri vurgulanmıştır. Bu, yaygın bir "gelenek icadı"nı da içermiştir: örneğin, Hintlilerin "kast" ve Afrikalıların "kabile" fikirlerinin kolonyalizm tarafından tümden dönüştürüldüğü, hatta belki uydurulduğu öne sürülmüştür. Ancak bu tür görüşler Avrupalı yöneticilerin yaratıcılıklarını büyük oranda abartıp, tebaalarının yaratıcılıklarını hafife alıyor olabilirler. Kolonyalizmi fazlasıyla tek, bilinçli, bütünleşik ve her şeye gücü yeten bir yapı olarak gösteriyor olabilirler. Kolonyalizm öncesi ve kolonyal –ve hatta kolonyal ve postkolonyal– tarihler arasındaki önemli süreklilikleri göz ardı etme ya da önemsememe eğiliminde olabilirler.

Kolonyalizmin etkisinin kimi durumlarda tam anlamıyla felaket, hatta soykırım düzeyinde olduğunu yadsımak anlamına gelmiyor bu. Amerika kıtalarıyla Avustralasya'nın bazı yerlerinde, yerli halkların mülksüzleştirme, hastalık ve katliamlar saldırıları karşısında eski sayılarının çok küçük bir oranına düşürüldükleri ya da hatta tümden yok edildikleri yerleşimci-kolonyal fetihlerde bu durum özellikle belirgindir. Avrupa etkisiyle Kanarya adalarının Guanche halkının ortadan kalkması gibi, neredeyse tümüyle unutulmuş başka toptan imha örnekleri de yaşandı. Adalara giden turistlerin pek azı bulundukları yerin bir zamanlar kitlesel katliamlara tanıklık ettiğinin farkında. Günümüzde bile Amazon havzasında ve Antarktika'da toptan yok olma tehdidi altında bulunan küçük çaplı yerli halklar var. Avrupalı fatihlerin fethettikleri yerlerdekileri tümden yok etmeye gerçekten *niyetli* olduklarından tarihçilerin çoğu kuşkulu. Dolayısıyla bazıları soykırım gibi sözcüklerin gerçekten duruma uygun olduğuna kuşkuyla bakacaklardır. Ama kimi yerlerde Avrupalıların eylemlerinin kuşku götürmez *etkisi* bu oldu.

Kolonyal dünyanın çoğu öteki yerine kıyasla kolonyalizmin doğrudan etkisinin genel olarak daha geç yaşandığı, daha kısa ömürlü olduğu ve pek çok analistin kabul edeceği gibi daha yüzeysel kaldığı Afrika'da bile nüfus ve/veya kültür çöküşlerinin yaşandığı örnekler oldu. Alman Güney-Batı Afrika'sında (günümüzde Namibya) Nama ve Herero halkları kitlesel imha amaçlı, kasıtlı ve büyük oranda başarılı bir askeri sefere maruz kaldılar. Ve Fransız, Alman ve özellikle Belçikalı işgalcilerin Ekvator Afrika'sının yağmur ormanlarında "yerli" yaşama karşı aşırı

fiziksel baskıları ve küçümsemeleri, bölgenin en seçkin tarihçisi Jan Vansina'ya göre, yerel geleneğin neredeyse tümüyle çöküşüyle sonuçlandı. Bölge nüfusunun yaklaşık yarısını öldüren, geriye kalanlarıysa "ortak bir zihniyet ve amaçtan yoksun (...) kültürel şizofrenler"e dönüştüren "kıyametimsi bir fetih"ti bu. Ancak Vansina'nınki, alışılmadık derecede travmatik bir kolonileştirme sürecine ilişkin alışılmadık derecede sert bir görüştür. Genel olarak, kolonyal fetih neredeyse her zaman kısmi, desteklediği ya da dizginlerinden boşalttığı toplumsal ve kültürel değişim süreçleriyse daha da kısmi kaldı. Kolonyal yayılmacılık ve egemenliğin ideolojileri de günümüz yazılarının çoğunda sürekli iddia edilene kıyasla çok daha çeşitli ve muğlaktı. Bu durumun farkına varmak ya da incelemek, kolonyal kaydı "düzeltmek", ya da neredeyse tüm pasajlarına damgasını vurmuş olan şiddet, baskı ve sömürüye bahane bulmak veya bunları önemsememek anlamına gelmez.

Günümüzün kolonyalizm kültürleri üzerindeki vurgusu da ekonomik ve siyasi güçlerin zaman zaman görece ihmal edilmesine yol açabiliyor. İmparatorluk pek çok açıdan siyasi bir olgu, bir devlet meselesiydi. Onu tanımlayan şeyin temel parçalarından birinin, kolonileştiren devletin ilhak ettiği toprakların yönetimi üzerinde tam iktidarı üstleniş biçimi olduğunu öne sürmüştüm. Bu da kolonyal devletleri, Britanya Dominyonları gibi kendi içlerinde kendi kendilerini yönetenlerden ve dışarıdan çeşitli biçimlerde ve derecelerde dış nüfuza ve kontrole tabi olan, resmi açıdan bağımsız devletlerden açıkça ayırır (gerçi bu sonuncular, benimsemiş olduğumuz tanımlara göre, *emperyalizm* örnekleri olabilirler). Bu da imparatorlukların

siyasi ve hukuki sistemleriyle, yöneticilerinin hukuk ve düzene ilişkin fikirlerine daha fazla dikkat etmemiz gerektiğine işaret eder. Kolonyal şartlarda çıkar gruplarının, dini kurumların, şirketlerin, eğitim kurumlarının ve benzerlerinin nasıl hareket ettiklerini anlamak önemlidir, ama bu süreçte bunların kolonyal devlet gücüyle ilişkilerini de düşünmeliyiz. Bu nedenle, kendimize hep şunu sormalıyız: kolonyalizmde din, eğitim, hukuk, ekonomik faaliyet ve yaşamın tüm öteki kürelerinde *farklı* olan neydi? Birbirlerinden son derece farklı bu kolonyalizm durumlarının onları başka sistemlerden ayıran ortak yönleri var mıydı ve varsa, bunlar nelerdi? Hatta daha geniş ve uzun vadeli bir bakış açısıyla tüm tarih boyunca insan grupları arasındaki etkileşimlere baktığımızda kültürel alışveriş, ihracat ve yayılmanın imparatorluktan daha önemli olduğunu görebilir miyiz? Hatta kolonyalizmin kendisini, herhangi bir katı ya da bütünleşik anlamda, tüm bu kültürel nüfuz, ihracat, kopyalama, kaynaşma, melezleşme ya da etkileşimin etkisinden ibaret olarak görebiliriz. Kimi tarihçiler imparatorluğun en önemli sonucunun, aslen Avrupalı devlet sistemlerini ve ekonomi modellerini tüm dünyaya yayması olduğunu öne sürerler. Ama kolonyal egemenlik olsa da olmasa da bunların çoğunun zaten gerçekleşeceğini düşünenler de vardır. En bariz ve başarılı örneğe bakarsak, Japonya hiçbir zaman kolonileştirilmedi, yine de bu sistem ve modelleri etkin bir biçimde kopyaladı.

İmparatorlukların insan tarihinde ne derece *önemli* olduğuna ilişkin savlar, şecerelerine ve miraslarına ilişkin *ahlaki* değerlendirmelerle hiç de aynı şeyler değillerdir – gerçi, görünüşe bakılırsa, kimi etkili yazarlar bu ikisini

birbirine karıştırıyorlar. Tarihçilerin çoğu açık ahlaki yargılardan rahatsız olurlar: ama yine de bunları gizlice işe karıştırabilirler. Günümüzün bu konudaki ortak görüşü imparatorluğun, özellikle de modern Avrupa imparatorluklarının mirasını son derece sert bir biçimde yargılama yönündedir. Genellikle içerdikleri ırkçılık ve tebaalarının insani saygınlık ve özdeğerlerine saldırıları özellikle suçlu tutulur. Üstelik imparatorluk doğal olarak demokrasiyle ve elbette kendi kaderini tayin hakkıyla uyumsuz görülür.

Aksi yönde savlar da vardır. Modern imparatorluğun kolonileştirilenler için bile ekonomik açıdan ilerletici ve genelde yararlı olabileceği yönünde bir savunu yapılabileceğini gördük. Siyasi açıdan da, en azından bazı modern imparatorlukların –Britanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rus ve hatta Osmanlı imparatorluklarının– kolayca unutulabilmiş bazı erdemlerinin olduğu öne sürülebilir. Tebaa halklara istikrar, emniyet ve hukuk düzeni sundular. Halkları arasındaki vahşileşebilecek etnik ya da dinsel düşmanlıkları dizginlediler ve hatta aşmaya çalıştılar. Ve çoğunu yöneten aristokrasiler sözde daha demokratik ardıllarına kıyasla çoğunlukla daha liberal, insancıl ve kozmopolitti. Hindistan'ın bölünmesinden Çeçenistan'ın günümüzdeki kaderine dek, her imparatorluğun çöküşünde kabaran kan nehirleri, adına bu kadar çok vahşetin kutsandığı "ulusal demokrasi"nin sözde erdemlerini yeniden düşündürtmeli bize.

Kimi tarihçiler bu tür duygusal savları aşarak ya da bir kenara bırakarak artık şunu sormak istiyorlar: "Avrupa'da o kadar özel olan neydi?" "Doğu"yla "Batı", Avrupa'yla geriye kalanlar arasındaki temel, mutlak farklılıklar fikri,

dünya tarihinin en çok yinelenen klişelerinden biri olmuştur. Kimilerine göre en az 2.500 yıl önceki Yunan-Pers savaşları kadar eski ve günümüzün "uygarlıklar çatışması"na ilişkin hummalı tartışmaları kadar yenidir. Ancak sav kalıcı bir şekilde biçim değiştirmiş ve Bizimle Onlar arasındaki sınır sonsuz bir akışkanlığa bürünmüştür. Coğrafi ve kültürel açıdan, Avrupa'nın nerede bitip Asya'nın nerede başladığı hiçbir zaman açık olmamıştır. Yunanlılarla Türkler, Sırplarla Hırvatlar, hatta Rus başkan adayları birbirleriyle bir açıdan bununla ilgili olarak savaşmışlardır. Baskın yaklaşım, Avrupa'nın –en önemlisi, kapitalizmin yegâne doğum yeri olarak– eşsizliği varsayımıyla başlayıp, ardından bunu açıklamaya çalışmak olmuştur. Ne yazık ki hiçbir şekilde ortadan kalkmamış köklü bir gelenek, birbirlerinden ayrılmış tarihsel yolları açıklamak için ırk sınıflandırmalarına başvurmuştur. Günümüzdeyse en azından bir zamanların ırk kavramı kadar her şeyi kapsayan ve neredeyse aynı derecede anlamsız olan kültürel fark kavramı aynı amaçla kullanılmaktadır.

Hâlâ gücünü koruyan bu tablo bir dizi uyarlanmadan geçmek zorunda kalmıştır. Önce Japonya'nın yükselişinin buna uydurulması gerekti. Bunun için, genellikle, Asya'da bir tek Japonya'nın Avrupa tarzı bir feodal geleneğinin bulunduğu, ya da başarılı bir "burjuva devrimi geçirdiği, ya da girişimci kültürel değerlerinin olduğu, ya da hiçbir zaman koloni yönetimine girmediği savunuldu. Ama doğu Asya'da ekonomik kalkışa geçen ülkeler birbirini izledikçe, ilk varsayımı savunmak giderek zorlaştı: istisnaların çok fazla olması kuralı bozuyordu. Avrupa'nın ekonomik dinamizmini ya da Asya'nın durgunluğunu belirlemiş ol-

duğu öne sürülen farkların ya var olmadığını ya da açıkladıkları öne sürülen şeyleri açıklamadıklarını ortaya çıkaracak, daha uzun vadeli bir tarihsel bakışı benimsememiz gerektiğini söyleyenler de var. Avrupa'nın eşsiz akılcılık, girişimcilik, bireycilik, ya da çalışma ve mülkiyet tutumları geliştirmiş olduğu doğru değildir: ya da en azından, temelde bir Doğu-Batı ayrımını oluşturacak kadar doğru değildir. İkili kayıt girişi gibi sıradan, ama kapitalizmin doğuşu için hayati ve sözde Batı Avrupa'ya özgü bir şeyin bile ortaçağda Hindistan'da, Çin'de ve Mısır'da benzerleri olmuştur. Küresel başarı ya da başarısızlığın nedenleri bir zamanlar sanıldığından çok daha rastlantısal olmalıdır.

Son olarak, 21. yüzyıl başı dünyasının kimi önemli eğilimleri imparatorluklar tarihine yeni bir ilgi uyandırıyor ve yeni bakış açılarını mümkün kılıyor. Günümüzde küreselleşme, geçmişin küresel sistemlerini düşünmenin öneminin altını çiziyor. 20. yüzyıl boyunca tarihçiler ağırlıklı olarak, tek tek ülkeler hakkında yazma eğiliminde oldular – onları neredeyse her zaman tek başlarına ele aldılar. Akademi dünyası dışına bakıldığında, popüler tarih bilincinin ve okullarda tarih eğitiminin odak noktasının geçmişte de şimdi de neredeyse tümüyle milli –ve hatta milliyetçi– olduğu görülür. Postkolonyal devletlerin çoğunun bağımsızlıklarını kazandıklarında, hatta ondan bile önce ilk yaptıklarından biri, Avrupa tarihleri gibi kendi "ulusal tarihlerini" canlandırmak ya da yaratmak olmuştur. Günümüzdeyse tarihsel anlayışın bu dar kapsamlı ulusal sınırlar içinde tutulması durumunda yerkürenin her yerindeki 21. yüzyıl vatandaşlarını dünyalarını anlamaya hazırlayamayacağı düşüncesi giderek daha çok kabul görmektedir.

Onlar yeni bir dünya imparatorluğunun –siyasi olmasa bile belki bir ekonomi, kültür ya da medya imparatorluğunun– vatandaşları olabilirler de, olmayabilirler de. Böyle bir imparatorluğun kapılarını zorlayan barbarlar, dışlanmışlar ya da mülteciler bile olabilirler. Ama atalarının hepsinden çok dünya vatandaşları olacaklar. Bunun ne demek olduğunu anlamak için de geçmişin küresel imparatorlukları hakkında bir şeyler bilmeye ihtiyaç duyacaklar.

Kaynaklar

1.Bölüm

Jeffrey Jerome Cohen (yay. haz.), *The Postcolonial Middle Ages* (Londra, 2000).
Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature* (Oxford, 1995), s. 1.
Charles W. Mills, *The Racial Contract* (Ithaca, NY, 1997)
David Cannadine, *Ornamentalism* (Londra, 2001).

3. Bölüm

Gauri Viswanathan, *Masks of Conquest* (New York, 1989); Samuel, *Theatres of Memory* (Londra, 1994) s. 232.
Johannes Fabian, *Out of Our Minds: Reason and Madness in the Exploration of Central Africa* (Berkeley, 2000).
Tahmin (s. 5): Mahir Saul ve Patrick Royer, *West African Challenge to Empire* (Athens ve Oxford, 2001).
Alıntı: T.O. Ranger, *Revolt in Southern Rhodesia 1896-7* (Londra, 1967), s. 131.
Tapan Raychaudhuri, *Europe Reconsidered* (Delhi, 1988), s. 333.

Wole Soyinka: alıntı James Gibbs ve Bernth Lindfords, *Research on Wole Soyinka* içinde (Trenton, NJ, 1993) s. 239.

5. Bölüm

Jan Vansina, *Paths in the Rainforests* (Londra, 1990), s. 239.

Ek Kaynaklar

Susan E. Alcock ve diğerleri, *Empires* (Cambridge, 2001) adlı çalışma, antik imparatorluklar hakkında belki de en kışkırtıcı yakın tarihli genel değerlendirmedir ve bu imparatorlukları, daha modern imparatorluklarla karşılaştırır. Maurice Duverger (yay. haz.), *Le Concept Empire* (Paris, 1980) ise biraz daha eski ve yalnızca Fransızca olmakla birlikte, son derece değerli bir çalışmadır. Çin imparatorlukları için J. K. Fairbank, *China: A New History* (Cambridge, Mass., 1992) adlı çalışmayla başlanabilir; Thomas J. Barfield, *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China* (Oxford, 1992) ise bu devasa alanın en göz ardı edilmiş parçalarından birini ele alır. Müslümanların imparatorluk kurmaları –ve evrensellik– konusundaysa Marshall Hodgson, *The Venture of Islam* (3 cilt, Chicago, 1974), hantal ve tartışmalı bir çalışma olmakla birlikte hâlâ bir klasiktir.

Tarihçilerin Avrupa merkezciliklerine meydan okuyan çalışmalar son yıllarda neyse ki çoğalmıştır. Aralarında imparatorlukların karşılaştırmalı araştırmasıyla en ilgili olanlar Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System, 1250-1350* (Oxford, 1989) ve K. N. Chaudhuri, *Asia Before Europe: Economy and Civilization*

of the Indian Ocean from the Rise of Islam to c. 1750 (Cambridge, 1990) adlı çalışmalardır. Tarihsel "dünya sistemleri" ve "dünya imparatorlukları" konusunda en etkili yorum olan Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (3 cilt, New York, 1974, 1980, 1989) ise hâlâ az çok Avrupa merkezcidir.

Modern imparatorluklara ilişkin genel çalışmalar arasında David B. Abernethy, *The Dynamics of Global Dominance* (New Haven ve Londra, 2000) en geniş kapsamlısı, Jurgen Osterhammel, *Colonialism* (Princeton, 1997) en sistematik ve özlüsü, Anthony Pagden, *Peoples and Empires* (Londra, 2001) –özellikle imparatorluk kuruluşu ve kitlesel göç arasındaki bağları vurgular– ise belki de en canlı dille yazılmış olanıdır. Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and its Rivals* (Londra, 2000), alt başlığının da işaret ettiği üzere Rus yayılmacılığı ve gerilemesini daha fazla ele alır, ama önemli kıyaslama savları da sunar. Michael Doyle, *Empires* (Ithaca, NY ve Londra, 1986) ve Alexander J. Motyl, *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires* (New York, 2001) gibi sosyal bilimsel çalışmalar daha kuramsal, kimi zaman hantal, ama önemlidir.

Edward W. Said'in yapıtları, özellikle de *Orientalism* (Londra ve New York, 1978) ve *Culture and Imperialism* (Londra ve New York, 1993) imparatorluk konusunda açık arayla en etkili ve tartışmalı kültürel çalışmalardır. Tepki olarak yazılmış birçok "anti-Saidci" yapıt arasında tarihçiler için belki de en ilginçleri John MacKenzie, *Orientalism: History, Theory and the Arts* (Manchester, 1995) ve David Cannadine, *Ornamentalism: How the British Saw*

their Empire (Londra, 2001) adlı çalışmalardır. Kolonyal ve postkolonya çalışmalar "endüstrisi" temelde öğrencileri hedefleyen çok sayıda antoloji ve giriş metni üretmiştir, ama aralarında muhtemelen en iyisi ve kesinlikle en geniş kapsamlısı Robert J. C. Young, *Postcolonialism* (Oxford, 2001) adlı çalışmadır. D. K. Fieldhouse, *The West and the Third World* (Ox1ord, 1999) ise Young'ın kitabına bir tür kontrpuandır ve daha muhafazakâr bir tutum benimseyip, ekonomi üzerinde daha fazla durur.

Elleke Boehmer (yay. haz.), *Empire Writing* (Oxford, 1998) adlı çalışma, İngilizcedeki sayısız türde imparatorluk yanlısı ve karşıtı literatür hakkında fikir verir. İmparatorluk karşıtı yazıların köklü geleneğinde belki de en kalıcı metinler J. A. Hobson, *Imperialism* (Londra, 1902) ve Frantz Fanon, *The Wretcher of the Earth* (orijinali Fransızca, 1961, İngilizce basım Londra, 1965) olmuştur.

The Oxford History of the British Empire (genel yay haz Wm Roger Louis, Oxford 1998-9) adlı çalışmanın kapsamı ve niteliği –beş kalın cildi ve düzinelerce yazarı içeren bir projeden bekleneceği üzere– son derece değişkendir, ama en iyi kısımları gerçekten de son derece iyidir. Britanya emperyalizmi konusunda daha kısa, ama farklı bakış açılarını yansıtan bir genel değerlendirme isterseniz, P. J. Marshall (yay haz), *The Cambridge Illustrated History of the British Empire* (Cambridge, 1996) iyi bir kumar olacaktır. En çok tartışılan yakın tarihli bakış açısıysa P. J. Cain ve A. G. Hopkins, *British Imperialism* (2 cilt, Londra, 1993; 2. basım 2001) adlı çalışmadır.

İmparatorluk tarihiyle küreselleşme konusundaki günümüz tartışmaları arasındaki ilişki konusunda A. G.

Hopkins (yay haz), *Globalization in World History* (Londra, 2002) öncü bir koleksiyondur ve yakında pek çok taklitçisinin çıkacağı kesindir. Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, Mass., 2000) ise "emperyal" bugün ve gelecek konusunda en çok tartışılan bakış açılarından biridir.

İMPARATORLUK

STEPHEN HOWE

Türkçesi: SİNEM GÜL

DÜNYA TARİHİNİN ÖZÜNDE BİR İMPARATORLUKLAR TARİHİ OLDUĞUNU SÖYLEMEK ÇOK DA TEMELSİZ BİR İDDİA SAYILMASA GEREK. SADECE GEÇMİŞİN BÜYÜK KOLONİ İMPARATORLUKLARININ MİRASIYLA DEĞİL, AYNI ZAMANDA BUGÜNE YÖN VEREN VE İKTİSAT TEMELLİ İMPARATORLUKLARIN GÜNCEL VARLIĞIYLA İÇ İÇE YAŞIYORUZ. İNTERNETİN KÜRESEL BİR İMPARATORLUK OLDUĞU İDDİASINDAN ULUSLARARASI HUKUKUN BÜYÜK BİR ALDATMACA OLDUĞU SAVINA KADAR ÇOK ÇEŞİTLİ FİKİRLER HEP BU GENEL KANIDAN BESLENİYOR. ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA, SADECE HARİCİ BİR GÜÇ OLARAK DAYATILAN İMPARATORLUK YA DA KOLONİ GİBİ İKTİDAR UNSURLARINI DEĞİL, AYNI ZAMANDA İMPARATORLUKLARCA YÖNETİLEN TOPRAKLARDAKİ YEREL İŞBİRLİKÇİLERİN BU MİNVALDEKİ İŞLEV VE ÖNEMİNİ MODERN BİR BAĞLAMDA ELE ALIYOR.

Kültür Kitaplığı: 151; Siyasetbilim: 9

D